

Učitelj neznalica

Pet lekcija iz intelektualne emancipacije

past:forward

NASLOV IZVORNIKA:

Jacques Rancière: LE MAÎTRE IGNORANT

– *Cinq leçons sur l'émancipation intellectuelle*

«LE MAÎTRE IGNORANT» de Jacques Rancière

World copyright © LIBRAIRIE ARTHÈME FAYARD 1987

PREVEO S FRANCUSKOG: Leonardo Kovačević

Multimedijalni institut

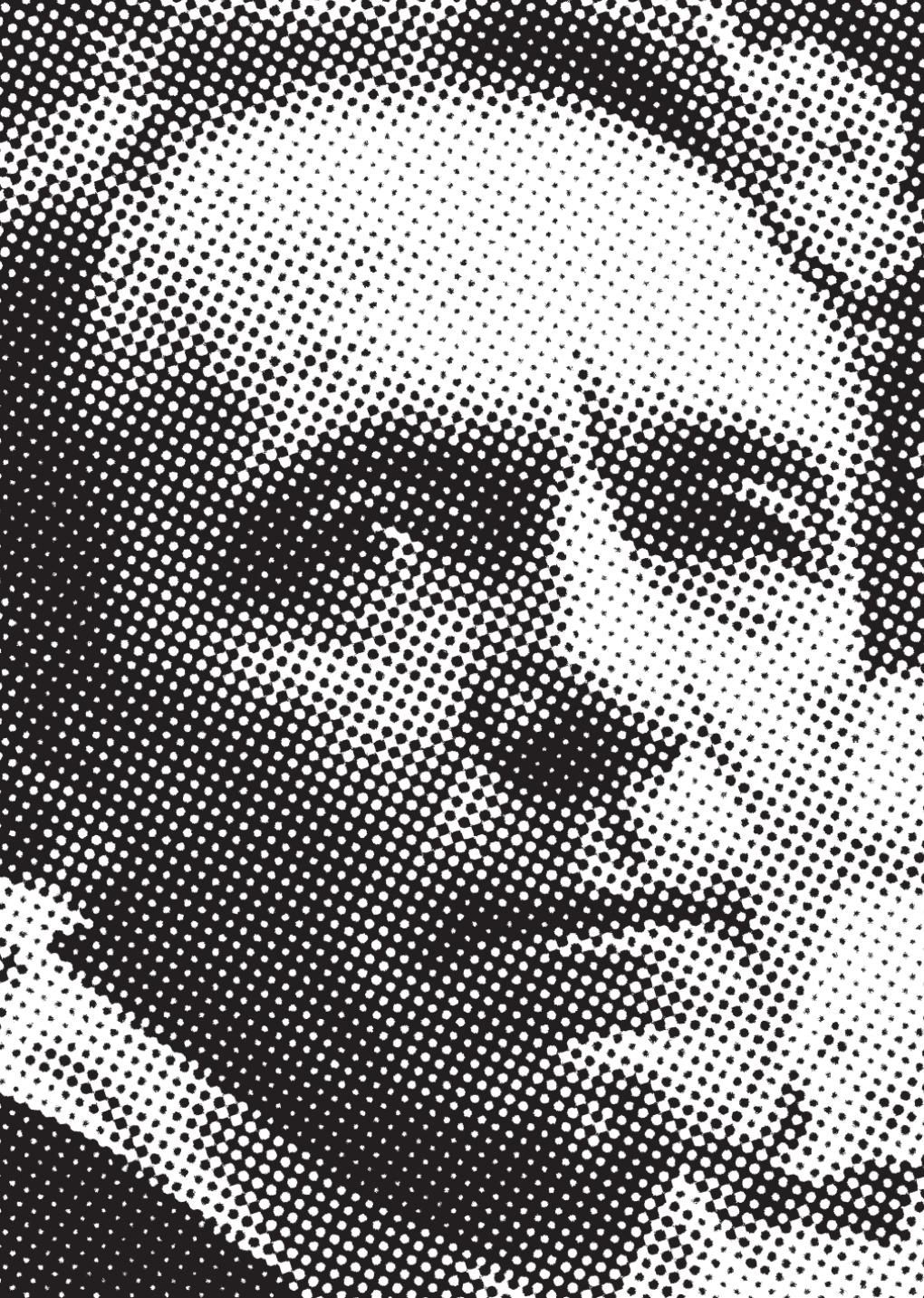
ISBN 978-953-7372-06-4

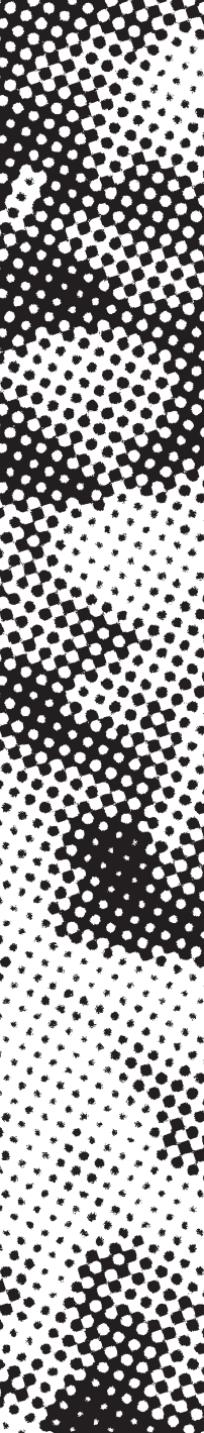
CIP zapis dostupan u računalnom katalogu

Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 732547

Zagreb, ožujak 2010.

Jacques Rancière

Učitelj neznanica

Pet lekcija iz intelektualne emancipacije

8 PRVO POGLAVLJE:

Jedna intelektualna pustolovina

- 12** Poredak objašnjavanja
- 17** Slučaj i volja
- 21** Učitelj emigrator
- 24** Krug moći

28 DRUGO POGLAVLJE:

Lekcija neznalice

- 30** Otok knjige
- 36** Kalipso i bravari
- 40** Učitelj i Sokrat
- 42** Moć neznalice
- 45** Svačija stvar
- 51** Slijepac i njegov pas
- 54** Sve je u svemu

58 TREĆE POGLAVLJE:

Razum jednakih

- 60** Mozgovi i lišće
- 64** Pozorna životinja
- 69** Volja koju opslužuje inteligencija
- 73** Načelo istinitosti
- 76** Razum i jezik
- 83** I ja sam slikar!
- 85** Pjesnikova lekcija
- 89** Zajednica jednakih

sadržaj:

92

ČETVRTO POGLAVLJE: *Društvo prezira*

- 95** Zakoni sile teže
- 99** Strast nejednakosti
- 102** Retorička ludost
- 106** Inferiorni superiorni
- 109** Kralj-filozof i suvereni narod
- 112** Kako razumno biti bezuman
- 118** Govor na Aventinu

122

PETO POGLAVLJE:

Emancipator i njegov majmun

- 124** Emancipatorska metoda i socijalna metoda
- 129** Emancipacija ljudi i pouka naroda
- 132** Ljudi napretka
- 137** O ovcama i ljudima
- 141** Krug naprednjaka
- 148** Na glavama ljudi
- 153** Trijumf Stare
- 157** Pedagogizirano društvo
- 161** Panekastičke priče
- 166** Grob emancipacije

Jedna intelektualna pustolovina

Godine 1818. Joseph Jacotot, lektor francuske književnosti na sveučilištu u Louvainu, doživjet će intelektualnu pustolovinu.

Duga i nemirna karijera ga je unatoč svemu trebala zaštiti od iznenađenja: devetnaest ljeta je bio navršio 1789. godine. Potom je poučavao retoriku u Dijonu te se pripremao za odvjetnički posao. Godine 1792. je u republikanskoj vojsci služio kao artiljerac. Zatim ga je Konvent redom postavljao za instruktora u Službi za eksplozive, za tajnika ministra za rat i za zamjenika ravnatelja Politehničke škole. Vrativši se u Dijon poučavao je analitiku, povijest ideja i stare jezike, opću i višu matematiku te pravo. Protiv svoje volje, u ožujku 1815., zbog ugleda koji je uživao kod svojih sunarodnjaka postaje narodni zastupnik. Povratak Burbonaca prisilio ga je na izgnanstvo, a darežljivošću nizozemskog kralja dobiva mjesto profesora za pola plaće. Joseph Jacotot je poznavao zakone gostoprimstva te je računao na mirne dane u Louvainu.

Slučaj će odlučiti drugačije. Predavanja skromnog lektora studenti su zapravo brzo zavoljeli. Među onima koji su od njega htjeli izvući veću korist, dobar broj nije znao francuski. Joseph Jacotot pak uopće nije poznavao nizozemski. Nije dakle postojao jezik na kojem bi ih on mogao poučavati onomu što su od njega tražili. A ipak je htio udovoljiti želji studenata. Da bi to učinio, trebalo je između njih i njega

uspostaviti minimalnu vezu neke zajedničke *stvari*. U to je doba u Bruxellesu objavljeno dvojezično izdanje *Telemaha*⁰¹. Zajednička se stvar pronašla i tako je Telemah ušao u život Josepha Jacotota. Studentima je podijelio knjigu i uz pomoć tumača od njih zatražio da nauče francuski tekst pomažući se prijevodom. Kada su došli do polovice knjige, rekao im je da neprestano ponavljaju ono što su naučili te da ostatak knjige samo pročitaju kako bi ga isto tako mogli prepričati. To je bilo sretno rješenje, ali istodobno i u manjoj mjeri filozofski eksperiment nalik onima koji su u stoljeću prosvjetiteljstva bili posebno omiljeni. A Joseph Jacotot je 1818. godine još uvijek bio čovjek prošloga stoljeća.

Taj će eksperiment pak nadići sva njegova očekivanja. Pa će od tako obučenih studenata tražiti da na francuskom napišu što misle o svemu što su pročitali.

“Očekivao je strašne barbarizme, možda i njihovu potpunu nemoć. Kako su zapravo svi ti mladi ljudi, bez objašnjavanja, mogli razumjeti i riješiti poteškoće njima novog, nepoznatog jezika? Nije bitno! Trebalo je vidjeti kamo ih je odveo taj put koji je slučajno otvoren, koji su rezultati tog empirizma iz očaja. Kako to da nije bio iznenaden otkrićem da su se ti učenici, prepušteni samima sebi, jednako dobro nosili s poteškoćama kao i mnogi Francuzi? Nije li, dakle, bila potrebna samo vjera u vlastite sposobnosti? Znači li dakle to da su svi ljudi potencijalno sposobni razumjeti sve ono što su drugi bili napravili i razumjeli?”⁰²

01 *Télémaque* je glasoviti roman Françoisa Fénelona, objavljen 1699. Hrvatski prijevod - *Zgode Telemaka, Ulisova sina* - publiciran je 1879. [Nap. prev.]

02 Felix i Victor Ratier, *Enseignement universel. Émancipation intellectuelle, Journal de philosophie panécastique*, 1838., str. 155.

To je bila revolucija koju je u njegovu duhu izazvao slučajni eksperiment. Do tada je vjerovao u ono u što vjeruju svi savjesni profesori. Da se prevažni posao učitelja sastoji od toga da svoje spoznaje prenese na učenike kako bi ih za koji stupanj uzdignuo bliže vlastitoj učenosti. On je, kao i oni, znao da nije riječ o tome da se učenike kljuka spoznajama tjerajući ih da to ponavljaju kao papige, ali isto tako da treba izbjegavati stranputice na kojima se gube duhovi koji još nisu sposobni razlikovati bitno od sporednoga i načelo od posljedice. Ukratko, bitni čin učitelja bio je da *objašnjava*, da oslobađa jednostavne elemente spoznaja i da njihovu principijelnu jednostavnost uskladi s činjeničnom jednostavnošću koja krasiti mlade i neuke duhove. Poučavati je značilo, u istome mahu, prenijeti spoznaje i oblikovati duhove vodeći ih, po pretpostavljenoj uzlaznoj crti, od najjednostavnijeg ka najsloženijem. Učenik bi se tako uzdizao, u razloženom usvajanju znanja i izgradnji sudova i ukusa, onoliko visoko koliko je to zahtijevalo njegovo društveno odredište i shodno tome je bio pripremljen rabiti znanje sukladno tom odredištu: poučavati, voditi sporove ili upravljati za pismenu elitu; izmišljati, izrađivati nacrte ili proizvoditi instrumente i strojeve za nove avangarde koje se sada kane regrutirati iz narodnih elita; iznalaziti nova otkrića u sklopu znanstvenih karijera i slučaju onih umova koji su nadareni takvom osobitom genijalnošću. Postupci tih ljudi od znanosti nesumnjivo bi se i sasvim očito razilazili od poretku kojeg se drže pedagozi. No, to nije argument koji bi se mogao navesti protiv tog poretku samog. Upravo suprotno, da bi se omogućio uzlet osebujnosti genija najprije treba usvojiti čvrstu i metodičku naobrazbu. *Post hoc, ergo propter hoc.*

Tako razmišljaju svi savjesni profesori. Tako je razmišljao i Joseph Jacotot tokom trideset godina na svom poslu. No, odjednom se, sasvim slučajno, pojavilo zrno pijeska u stroju.

On svojim "učenicima" nije dao nikakva objašnjenja o temeljnim elementima jezika. Nije im objasnio pravopis i konjugacije. Oni su sami tražili francuske riječi koje odgovaraju rijećima što su ih poznavali i razloge njihovih gramatičkih nastavaka. Sami su naučili kombinirati i slagati ih u rečenice na francuskom: rečenice čiji su pravopis i gramatika postajali sve točnijima kako su napredovali u knjizi, ali i rečenice koje više nisu bile učeničke, već rečenice pisaca. Nisu li učiteljeva objašnjenja, dakle, bila suvišna? Ako pak nisu, komu ili zbog čega bi, dakle, ona bila korisna?

POREDAK OBJAŠNJAVANJA

Iznenadno prosvjetljenje naglo će, dakle, u duhu Josepha Jacotota rasvijetliti tu slijepu očiglednost svakog sustava poučavanja: nužnost objašnjavanja. No što je pouzdanije od te očiglednosti? Nitko je ne poznaje bolje od onoga koji je nešto shvatio. A da bi taj nešto shvatio, moramo mu dati nekakvo objašnjenje kako bi učiteljeva riječ dokinula nijemost *materije* koju poučava.

Ta logika ipak nije lišena određenih nejasnoća. Evo, na primjer, knjige u učenikovim rukama. Ta je knjiga sastavljena od skupa određenih obrazloženja namijenjenih učeniku da bi razumio neku materiju. No, učitelj odjednom uzima riječ kako bi objasnio knjigu. Potreban je skup obrazloženja da bi se objasnio skup obrazloženja koji čini knjigu. No zašto bi učeniku bila potrebna takva pomoć? Umjesto da plaća objašnjavatelja [*explicateur*], ne bi li otac obitelji mogao svojoj djeci jednostavno dati knjigu kako bi ona izravno razumjela obrazloženja iz knjige? A kad ih i ne bi razumjela, zašto bi bolje razumjela ona obrazloženja koja im objašnjavaju ono što nisu shvatila? Jesu li ona neke druge naravi? I ne bi li, u tome slučaju, trebalo objasniti i način kako ih treba razumjeti?

Logika objašnjavanja tako sadrži načelo regresije u beskonačnost: podvostručenje obrazloženja nema razloga da se ikada zaustavi. Ono što regresiju zaustavlja i što je učvršćuje u sustavu jest naprosto da onaj koji objašnjava jedini i prosuđuje trenutak kada je samo objašnjenje objašnjeno. On je jedini sudac u tomu pitanju koje je po sebi vrtoglav: je li učenik shvatio obrazloženja koja ga uče shvaćanju obrazloženjâ? Ovo je trenutak u kojem učitelj oca obitelji drži u neizvjesnosti: kako će on biti siguran da je dijete shvatilo obrazloženja iz knjige? Ono što nedostaje ocu, što nedostaje trojstvu koje on čini s djetetom i knjigom, jest to osobito umijeće objašnjavatelja: umijeće *razmaka*. Tajna je učitelja da zna prepoznati razmak između materije koju prenosi i teme kojoj poučava, međuprostor između *znati* i *razumjeti*. Onaj koji objašnjava je taj koji postavlja i ukida razmak, koji ga rasprostire i usisava posred svoga govora.

Taj povlašteni status govora zaustavlja regresiju u beskonačnost samo kako bi uspostavio paradoksalnu hijerarhiju. Poretku objašnjavanja potrebno je, zapravo, nekakvo općenito usmeno objašnjenje koje bi objasnilo određeno napisano objašnjenje. To prepostavlja da su obrazloženja jasnija, da se bolje urezaju u duh učenika kad ih prenosi učiteljeva riječ koja se širi u trenu, nego knjiga u kojoj su ona zauvijek neizbrisivo zapisana. Kako shvatiti tu paradoksalnu povlasticu govora pred napisanim, sluha pred pogledom? Koji je dakle odnos između moći govora i moći učitelja?

Taj se paradoks također sreće s jednim drugim paradoksom: riječi koje dijete uči bolje, u čiji smisao bolje prodire, koje bolje usvaja u vlastitoj uporabi, upravo su one koje je naučilo bez i prije svakog učitelja koji objašnjava. S obzirom na nejednake učinke različitih vrsta intelektualnih učenja, ono što djeca

najbolje nauče jest ono što im nijedan učitelj ne može objasniti – materinji jezik. Govorimo im i oko njih se govori. Ona slušaju i pamte, oponašaju i ponavljaju, grijše i ispravljaju se, uspjevaju slučajno i iznova metodički počinju te, kada dođu u dob koja je preosjetljiva da bi se tumači hvatali svojega posla, gotovo su sva otprilike – kojeg god bila spola, društvenog sloja ili boje kože – sposobna razumjeti i govoriti jezik svojih roditelja.

No, to dijete koje je upravo naučilo govoriti pomoću vlastite inteligencije i bez učitelja koji bi mu objasnio jezik, sada počinje svoju naobrazbu u pravome smislu riječi. Sada se sve događa kao da dijete više ne može učiti uz pomoć one iste inteligencije kojom se služilo do sada, kao da mu je do sada autonomni odnos učenja i provjere [*vérification*] naučenog bio stran. Između ta dva razdoblja sada se spušta tama. Radi se o *razumijevanju*, i ta jedna jedina riječ sve prekriva velom: *razumijevanje* je ono što dijete ne može steći bez učiteljeva objašnjenja, što će steći utoliko kasnije ukoliko mu učitelji ne ponude materiju koju treba savladati, i to u određenom sustavu napredovanja. Tu se javlja i neobična okolnost da se ta objašnjenja, otkad je počela epoha napretka, neprestano usavršavaju da bi se bolje objasnilo, da bi se bolje shvatilo, bolje naučilo učiti, a da nikad nismo u stanju procijeniti usavršavanje koje bi odgovaralo spomenutom razumijevanju. Štoviše, sve češće se čuje očajnički vapaj u vezi s opadanjem učinkovitosti sustava objašnjavanja koji, naravno, nužno treba novo usavršavanje koje bi objašnjenje učinilo još lakšim za razumijevanje onima koji ne shvaćaju...

Uvid koji je sinuo Josephu Jacototu svodi se na sljedeće: treba preokrenuti logiku sustava objašnjavanja. Nije nužno objašnjenje da bi se otklonila nesposobnost razumijevanja. Upravo suprotno, ta *nesposobnost* je fikcija koja strukturira objašnjavalачko poimanje svijeta. Objasnjavatelj treba

nesposobnog, a ne obrnuto, i on je taj koji nesposobnost uspostavlja kao takvu. Nekomu nešto objasniti ponajprije znači pokazati da taj netko to ne može sam shvatiti. Prije nego postane pedagoški čin, objašnjenje je pegagoški mit, priča o svijetu podijeljenom na učene i neuke duhove, zrele i nezrele duhove, one koji su sposobni i nesposobni, inteligentni i glupi. Podvala koja obilježuje onoga koji objašnjava sastoji se od dvostrukе početne geste. S jedne strane, on proglašava apsolutni početak: tek sada počinje čin učenja. S druge, na sve stvari koje treba naučiti on baca veo neznanja preuzimajući na sebe zadatak da ga skine. Prije njega, mali je čovjek tapkao nasumce, nagadao. Sada će naučiti. Slušao bi riječi i ponavlja ih. Sada treba čitati, i neće čuti riječi ako ne čuje slogove, a slogove ako ne čuje slova kojima ga ne bi znali naučiti ni knjiga ni njegovi roditelji, nego samo učiteljeva riječ. Rekli smo da pedagoški mit dijeli svijet na dvoje. Trebalo bi točnije reći da na dvoje dijeli inteligenciju. Postoji, kaže nam taj mit, slabija inteligencija i ona nadmoćnija. Prva slučajno bilježi opažanja, pamti ih, empirijski ih tumači i ponavlja, u ograničenom krugu navika i potreba. To je inteligencija male djece i običnog čovjeka. Druga inteligencija pokazuje stvari po uzrocima, drži se metode, od jednostavnog do složenog, od dijelova do cjeline. Ona je ta koja omogućuje učitelju da svoje spoznaje prenese prilagođavajući ih intelektualnim sposobnostima učenika tako što provjerava je li učenik dobro shvatio ono što je naučio. Tako glasi načelo objašnjenja. Tako će od sada, za Jacotota, glasiti načelo zatupljenja [*abrutissement*].

Da bismo to načelo shvatili ozbiljno, riješimo se preuzetih predodžbi. Zaglupljivač nije stari zatupljeni učitelj koji glave svojih učenika kljuka neprobavlјivim spoznajama niti zlokobno biće koje se drži dvostrukе istine kako bi osigurao svoju moć i društveni poredak. Zaglupljivač je, štoviše, tim

učinkovitiji ako se radi o prosvijećenom i dobronamjernom znalcu. Što više zna, time mu je očitiji razmak između njegova vlastita znanja i neznanja neznalice. Što je prosvjećeniji, bjelodanija mu je razlika koja postoji između nasumičnog tumaranja i istraživanja vođenog metodom, i bit će skloniji zamjenjivanju slova duhom, autoriteta knjige jasnoćom objašnjenja. Učenik, prije svega, mora razumjeti, reći će on, a zato je potrebno da mu uvjek iznova sve bolje i bolje objašnjavamo. Ovo je briga prosvijećenog pedagoga: razumije li mali? Ne razumije. Pronaći će nove načine objašnjavanja, još strože u svojim načelima, privlačnije u svojim oblicima, pa će provjeriti je li shvatio.

Plemenita briga. Nažalost, upravo je u toj maloj riječi, toj riječi poretku prosvijećenih – *shvatiti* – sadržan sav problem. Ona zaustavlja kretanje razuma, razara povjerenje razuma u sama sebe, izbacuje ga iz njegove vlastite putanje prelamajući ga na svijet dviju inteligencija, uspostavljajući rascjep između životinje koja tumara i obrazovana gospodičića, između zdrava razuma i znanosti. Zato je ono što ta riječ podvojenoga poretku izriče, sve to usavršavanje načina *razumijevanja*, ta velika zaokupljenost metodičara i progresista, proces zaglupljivanja. Dijete koje sluša i muca pod prijetnjom udaraca remenom svoju će inteligenciju primijeniti na nečemu drugome, i to je sve. No, ono malo dijete kojemu se objašnjava svoju će inteligenciju uložiti u rad tugovanja [*travail du deuil*], jer razumjeti znači razumjeti ono što se ne da razumjeti ukoliko nam se to ne objasni. Dijete se više ne izvrgava batini, nego hijerarhiji inteligencija. U ostalim stvarima može biti bezbrižno slično drugima: ako mu je preteško naći rješenje problema, bit će dovoljno intelligentno da širom otvorí oči. Učitelj je oprezan i strpljiv. Kad vidi da ga dijete ne slijedi, vratit će ga na početak puta objašnjavajući mu iznova. Tako

će mali prihvati novu inteligenciju – onu učiteljevih objašnjenja. Kasnije će i sam moći biti onaj koji objašnjava. Opremljen je. No, tu će spremu još usavršiti: postat će čovjek napretka.

SLUČAJ I VOLJA

Tako je to u svijetu onih koji objašnjavaju. Dionik toga svijeta bio je i profesor Jacotot sve dok slučaj nije htio da mu se obznani jedna *činjenica*. A Joseph Jacotot je smatrao da sva obrazloženja moraju polaziti od činjenica i pred njima uzmaknuti. Ne držimo da je zbog toga bio materijalist. Upravo suprotno: kao Descartes koji je dokazivao kretanje hodanjem, ali kao i njegov suvremenik Maine de Biran, veliki rojalist i vjernik, *činjenice* djelatnog duha, i svijest o aktivnosti duha, je smatrao izvjesnijima od bilo koje materijalne stvari. A radilo se baš o tome da je činjenica njegove učenike *naučila* govoriti i pisati na francuskome bez pomoći njegovih objašnjenja. On im ništa nije prenio od svojega znanja, nije im objašnjavao korijene i sklanjanja u francuskom jeziku. Nije postupao kao oni pedagozi reformatori koji, poput učitelja iz *Émilea*, zavode svoje učenike kako bi ih bolje vodili i lukavo označili prepreke na putu koje učenik treba naučiti sam svladavati. Ostavio ih je same s Fénelonovim tekstrom, jednim prijevodom – i to ne interlinearnim prijevodom poput ostalih školskih prijevoda – i s njihovom voljom da nauče francuski. Samo im je izdao naredbu da prijeđu šumu iz koje on sam nije poznavao izlaza. Nužnost ga je prisilila da svoju inteligenciju u potpunosti skloni u stranu, tu posredničku inteligenciju učitelja koja inteligenciju utisnutu u pisane riječi povezuje s učenikovom inteligencijom. A time je, istodobno, uklonio onaj zamišljeni razmak koji je načelo pedagoškog zatupljivanja. Sve se dakle dogodilo sukladno odnosu Fénelonove inteligencije koji je

htio na određeni način pokazati uporabu francuskog jezika, inteligencije prevoditelja koji mu je *htio* dati nizozemski ekvivalent, i inteligencije učenika koji su *htjeli* naučiti francuski jezik. Jacototu se činilo da više nije potreban nijedna druga inteligencija. Ne misleći o tomu, dao im je da otkriju ono što je on otkrivaо zajedno s njima: da su sve rečenice, a time i svaka inteligencija koja ih stvara, iste naravi. Razumjeti uvijek znači samo prevesti, tj. ponuditi ekvivalent nekog teksta, nikako iznijeti njegove dublje razloge. Nema ničega izvan ispisane stranice, nema dvostrukog dna koji bi zahtjevalo rad neke *druge* inteligencije, inteligencije onoga koji objašnjava; ne postoji učiteljev jezik, jezik jezika čije bi riječi i rečenice imale snagu izreći umnost riječi i rečenica nekog teksta. Za to su flamanski studenti iznijeli dokaz: da bi govorili o *Telemahu*, na raspolaganju su imali samo riječi iz *Telemaha*. Dovoljne su, dakle, Fénelonove rečenice da bi se shvatile Fénelonove rečenice i izreklo ono što se u njima shvatilo. Naučiti i razumjeti dvije su vrste izraza istog čina prevođenja. Ne postoji ništa unutar teksta osim volje da se izrazi, tj. da se prevede. Njihovo razumijevanje jezika učenjem Fénelona nije jednostavno bila stvar nekakve spretnosti koja lijevu stranicu usporeduje s desnom, stupac sa stupcem, nego sposobnost izricanja onoga što mislimo rijećima drugih. Ako su to naučili od Fénelona, to je bilo zato što je i sam čin pisca Fénelona bio čin *prevoditelja*: da bi političku lekciju preveo u legendarnu pripovijest, Fénelon je na francuski svojega stoljeća preveo Homerov grčki, Vergilijev latinski te jezik, učen ili prostodušan, stotine drugih tekstova, od dječjih priča do obrazovnih pripovijesti. On je u tom dvostrukom prevođenju primjenio istu onu inteligenciju kojom su se studenti koristili da bi, uz pomoć rečenica njegove knjige, ispričali što misle o samoj toj knjizi.

Inteligencija pomoću koje su poimali francuski u *Telemahu* bila je ista ona pomoću koje su naučili materinji jezik: opažanjem i pamćenjem, ponavljanjem i provjeravanjem, dovodeći u vezu ono što su htjeli saznati s onim što su već znali, radeći i razmišljajući o onomu što su učinili. Išli su onuda gdje nije trebalo ići, kao djeca, opipavajući, *nagađajući*. Postavilo se dakle pitanje: nije li trebalo preokrenuti prihvaćeni poredak intelektualnih vrijednosti? Nije li ta sramotna metoda nagađanja bila istinsko kretanje ljudske inteligencije koja postaje gospodarom *svoje vlastite moći*? Nije li izgnanstvo te moći najprije označavalo volju da se svijet inteligencije rascijepi na dvoje? Metodičari lošu metodu slučaja suprotstavljaju obrazloženim postupcima. No, oni unaprijed nude ono što žele dokazati. Oni male životinje koje istražuju svijet hrvajući se sa stvarima zamišljaju kao čeljad koja još nije sposobna vidjeti i koju će oni naučiti ispravno razlučivati. No, sin čovječji je najprije biće riječi. Dijete koje ponavlja riječi što ih je čulo i flamanski student "izgubljen" u *Telemahu* ne tumaraju. Sav njihov napor, njihovo istraživanje, usmjerenog je prema sljedećemu: ljudska riječ koja im je upućena jest ono što žele prepoznati i na što žele odgovoriti, ne kao učenici ili učitelji, nego kao ljudi; kao što se odgovara nekomu tko vam govori, a ne nekomu tko vas ispituje: u znaku jednakosti.

Činjenica je bila tu: studenti su naučili sami i bez učitelja koji bi im objašnjavao. Ono, dakle, što se dogodilo jednom, moguće je uvijek. To je otkriće, konačno, moglo preokrenuti načelo *profesora Jacotota*. No, čovjek Jacotot bio je u boljem položaju da prepozna kakva se raznolikost može očekivati od ljudi. Njegov je otac bio mesar sve dok nije počeo voditi poslovne knjige svoga đeda, tesara koji je svoga unuka poslao u višu školu. On sam bio je profesor retorike kad se 1792. godine pozivalo na oružje. Glasovanjem njegovih drugova

postao je artiljerijskim kapetanom i pokazao se izvrsnim topnikom. Godine 1793. taj je latinist u Službi za eksplozive u ubrzanom tečaju poučavao kemiji radnike koje su slali da diljem teritorija primijene Fourcroyove pronalaske. Kod istog tog Fourcroya upoznao je Vauquelinu, tog seljačkog sina koji je stekao obrazovanje kemičara skrivajući to od svoga gospodara. Na Politehničkoj školi je gledao kako dolaze mlađi ljudi koje su improvizirane komisije odabirale prema dvostrukom kriteriju živahnosti duha i domoljublja. I gledao ih je kako postaju izvrsni matematičari, manje zbog matematike koju su im Monge i Lagrange objašnjavali, a više zbog onoga što su pokazivali pred njima. Sam je Jacotot očito dobro iskoristio svoje administrativne funkcije kako bi stekao matematičko obrazovanje koje je kasnije primjenjivao na sveučilištu u Dijonu. Baš kao što je starim jezicima koje je poučavao dodao i hebrejski te napisao *Ogled o hebrejskoj gramatici*. Smatrao je, sam Bog zna zašto, da taj jezik ima budućnost. Konačno, iako protiv svoje volje, ali s najvećom odlučnošću, dobiva ovlast da predstavlja narod. Ukratko, znao je da su volja pojedinka i domovina u nevolji mogle omogućiti nastanak nečuvenih sposobnosti u okolnostima gdje je hitnost prisiljavala na ukidanje postupnog napredovanja kroz objašnjavanje. Smatraće da se to izvanredno stanje, upravljano potrebom nacije, u svome načelu ne razlikuje od one hitnosti koja izaziva, kod djeteta ili ostalih koji se protive metodama svojstvenim učenim ljudima ili izumiteljima, istraživanje svijeta. Preko djetetova, znanstvenikova ili revolucionarova eksperimenta, metoda slučaja kojom su se uspješno služili flamanski studenti, otkrila je svoju drugu tajnu. Ta metoda *jednakosti* najprije je metoda volje. Kada to želimo, možemo naučiti sami, bez učitelja koji objašnjava, nagnani na to napetošću vlastite želje ili prinudom situacije.

UČITELJ EMANCIPATOR

Ta prinuda je, u ovom slučaju, poprimila oblik naredbe koju je izdao Jacotot. I ona će urođiti temeljnim zaključkom, ali ne više za učenike, nego za učitelje. Učenici su naučili bez učitelja koji objašnjava, ali ne i bez učitelja naprsto. Prije toga oni nisu znali, a sada znaju. Dakle, Jacotot ih je naučio nečemu iako im nije ništa prenio od svoje znanosti. Dakle, oni nisu naučili zbog učiteljeva znanja. On je bio učitelj zahvaljujući zapovijedi koja je njegove učenike zatvorila u krug iz kojeg su mogli izaći jedino sami, ostavljajući svoju učiteljsku inteligenciju po strani kako bi njihova učenička inteligencija bila zaokupljena inteligencijom knjige. Tako su se razdijelile dvije funkcije koje povezuju praksu učitelja koji objašnjava - funkcija značca i funkcija učitelja. Jednako su se tako odvojile, oslobostile jedna u odnosu na drugu, dvije sposobnosti koje su na djelu u činu učenja: inteligencija i volja. Između učitelja i učenika bio je uspostavljen čisti odnos volje prema volji: odnos učiteljeve dominacije koji je za posljedicu imao potpuno slobodan odnos učenikove inteligencije prema inteligenciji knjige - inteligenciji knjige koja je također bila zajednički posjed, razumska veza jednakosti između učitelja i učenika. Takav će ustroj omogućiti da se raspetljaju kategorije koje su izmiješane u pedagoškom djelovanju i da se točno definira zatupljivanje onih koji objašnjavaju. O zatupljenju se radi kada je jedna inteligencija podvrgnuta nekoj drugoj. Čovjek, a posebno dijete, može imati potrebu za učiteljem kada njegova volja nije dovoljno jaka da bi se uputila i održala na putu. No, to je jednostavno potčinjavanje volje volji. Ono postaje zaglupljivanje kada se inteligencija podvrgava nekoj drugoj inteligenciji. U činu poučavanja postoje dvije volje i dvije inteligencije. Njihovo ćemo preklapanje nazvati

zagljupljenjem. U eksperimentalnoj situaciji koju je stvorio Jacotot, učenik je povezan s jednom voljom, Jacototovom, i s jednom inteligencijom, onom koja pripada knjizi, koje su potpuno odjelite. *Emancipacijom* ćemo nazvati spoznatu i održavanu razliku dvaju odnosa, čin inteligencije koja se pokorava isključivo samoj sebi čak i kad se volja pokorava nekoj drugoj volji.

To se pedagoško iskustvo tako obznanilo u raskidu s logikom svih pedagogija. Praksa pedagoga oslanja se na suprotnost znanja i neznanja. Pedagogije se razlikuju prema odabranim sredstvima koje bi neznalicu učinile učenim: po napornim ili lakim metodama, tradicionalnim ili modernim, pasivnim ili aktivnim metodama čije učinke možemo uspoređivati. S te točke gledišta, mogli bismo najprije usporediti brzinu Jacototovih učenika sa sporošću tradicionalnih metoda. No, nema se tu, zapravo, što usporediti. Sučeljavanje metoda prepostavlja minimalan dogovor o ciljevima pedagoškog čina: prijenosa učiteljevih spoznaja na učenika. No, Jacotot nije ništa prenio, nije rabio nikakvu metodu, metoda je bila stvar učenika. A i ne može se ništa bitno zaključiti samo po tomu je li francuski naučen nešto brže ili sporije. Usporedba se ne bi više odnosila na metode, već na dvije uporabe razuma i dvije koncepcije razumskog poretku. *Brzi put* nije bio put neke bolje pedagogije, nego put slobode, onaj put s kojim je Jacotot eksperimentirao u vojsci tokom druge godine republike, u proizvodnji eksploziva ili ustanovljenja Politehničke škole: put slobode koji je odgovarao hitnosti njene ugroženosti, ali i put povjerenja u razumsku sposobnost svakog ljudskog bića. U pedagoškom odnosu neznanja i učenosti trebalo je prepoznati još temeljniji filozofski odnos zaglupljivanja i emancipacije. U igri tako nisu bila dva, nego četiri pojma. Čin učenja je mogao nastajati

posredstvom četiri različita određenja koja se kombiniraju: pomoću učitelja emancipatora i učitelja koji zaglupljuje te pomoću učena učitelja i učitelja neznanice.

Najteže je bilo podnijeti posljednjega. Još će trebati vremena kako bi se prihvatio da učenjak mora odustati od objašnjavanja svoga znanja. Ali kako prihvati da jedan neuki može drugome neukome biti uzrok nekakva znanja? Samo Jacototovo iskustvo bilo je dvojbeno zbog njegovih sposobnosti da predaje francuski. No, ono je barem pokazalo da učiteljevo znanje nije ono koje je poučilo učenike, da učitelja ništa nije sprječavalo da poučava nešto mimo vlastita znanja, da poučava ono što ne zna. Jacotot će, dakle, pomno raditi na mijenjanju eksperimenata, na hotimičnom ponavljanju onoga što je jednom stvorio slučaj. Tako će se dati na poučavanje dvaju predmeta u kojima je bila dokazana njegova nekompetentnost, slikarstvo i sviranje klavira. Potom su studenti prava htjeli da mu se dodijeli upražnjena katedra na njihovu fakultetu. No, luvensko sveučilište je već bilo zabrinuto zbog tog ekstravagantnog profesora zbog kojeg se odlazilo s glavnih predavanja a da bi se navečer okupljalo u premaloj dvorani koju bi osvjetljavale samo dvije svijeće i slušalo ga kako govori: "Moram vas naučiti da vas nemam čemu naučiti."⁰³ Autoritet kojem su se studenti obratili odgovorio je da on ne posjeduje titulu, naslov potreban da bi predavao. A on je upravo bio zaokupljen eksperimentiranjem raskorakom između naslova i djelovanja. Umjesto, dakle, da na francuskom drži predavanja iz prava, on studente uči kako da se brane na nizozemskome. Oni su se izvrsno branili, ali on nikad nije naučio nizozemski.

⁰³ *Sommaire des leçons publiques de M. Jacotot sur les principes de l'enseignement universel*, objavio J. S. Van de Weyer, Bruxelles, 1822., str. 11.

KRUG MOĆI

Eksperiment mu se činio dovoljnim da razjasni kako možemo poučavati ono što ne znamo emancipiramo li učenika tj. prisilimo li ga da rabi vlastitu inteligenciju. Učitelj je onaj koji inteligenciju zatvara u proizvoljni krug iz koje će inteligencija moći izići samo ako samoj sebi postane nužna. Da bi emancipirao nekog neznanicu potrebno je i dovoljno samo da sam bude emancipiran, tj. svjestan istinske moći ljudskog duha. Neznanica će sam naučiti ono što učitelj ne zna ako učitelj vjeruje da on to može i ako ga obveže da ostvari svoju sposobnost: krug moći je homologan krugu nemoći koji učenika povezuje s onim koji objašnjava po staroj metodi (od sada ćemo je jednostavno zvati *Stara*). No, odnos snaga je vrlo neobičan. Krug nemoći je uvijek već tu, to je samo kretanje društvenog svijeta koje se širi pomoću očigledne razlike između neznanja i znanosti. Sam krug moći može stvoriti učinak isključivo svojom javnom uporabom. Ali može se očitovati jedino kao tautologija ili absurd. Kako će ikada učeni učitelj shvatiti da može poučavati ono što ne zna jednako tako dobro kao ono što zna? To povećanje intelektualne moći shvatit će kao obezvređenje svojeg umijeća. Neznanica pak ne vjeruje da je sposoban naučiti nešto sam, a kamoli da može poučiti neku drugu neznanicu. Isključeni iz svijeta inteligencije sami potpisuju presudu o vlastitom isključenju. Ukratko, mora započeti lanac emancipacije.

To je paradoks. Jer, razmislimo li bolje o tome, "metoda" koju Jacotot predlaže starija je od svih ostalih i neprestano se potvrđuje, u svim okolnostima u kojima neki pojedinac ima potrebu prisvojiti neku spoznaju za koju nema načina da mu se objasni. Nema čovjeka na zemlji koji nije nešto naučio sam od sebe, bez učitelja tumača. Nazovimo tu vrstu

učenja “univerzalnim poučavanjem” i moći ćemo potvrditi da “Univerzalno poučavanje postoji od početka svijeta pored svih ostalih metoda objašnjavanja”. No, eto čuda: “Svaki je čovjek doživio to iskustvo tisuću puta u svome životu, a ipak nikada nitko nije došao na ideju da nekomu kaže: naučio sam mnogo stvari bez objašnjenja, smatram da biste i vi to mogli kao i ja (...) ni ja ni bilo tko na svijetu nije se sjetio da se uposli poučavanjem drugih.”⁰⁴ Inteligenciji koja drijema u svakome bilo bi dovoljno reći: *Age quod agis*, nastavi s tim što radiš, “nauči činjenicu, ponovi je, upoznaj samu sebe, to je rad prirode.”⁰⁵ Metodički ponavljam metodu slučaja koja ti je dala mjeru tvoje moći. Ista je inteligencija na djelu u svim činima ljudskog duha.

No, to je najteži skok. Sav svijet prakticira tu metodu prema potrebi, ali nitko je ne želi prepoznati, nitko je ne želi uzeti za intelektualnu revoluciju koju ona označava. Društveni poredak, poredak stvari zabranjuje da se prepozna što ona doista jest: istinska metoda pomoću koje svatko uči i pomoću koje svatko može uzeti mjeru svojih sposobnosti. Treba se usuditi prepoznati je i slijediti *otvorenu* provjeru njene moći. Metoda nemoći, Stara, trajat će inače koliko i poredak stvari.

Tko bi htio započeti? Bilo je u to vrijeme, dakako, najrazličitijih ljudi dobre volje koji su se bavili poučavanjem naroda: ljudi poretka htjeli su narod uzdignuti iznad njegovih surovih prohtjeva, ljudi revolucije htjeli su osvijestiti njegova prava; ljudi napretka su poučavanjem željeli ublažiti raskol među klasama; ljudi iz industrije sanjali su da onima pametnijima iz naroda daju sredstva za društveno

⁰⁴ *Enseignement universel. Langue maternelle*, 6. izdanje, Pariz, 1836., str. 448; *Journal de l'émancipation intellectuelle*, t. III, str. 121.

⁰⁵ *Enseignement universel. Langue étrangère*, 2. izdanje, Pariz, 1829.

napredovanje. Sve su te dobre namjere nailazile na prepreku: ljudi iz naroda imaju premalo vremena, a još manje novca da bi se posvetili tom stjecanju. Tražila su se također ekonomска sredstva za širenje potrebnog minimuma poučavanja, koji se, od slučaja do slučaja, smatralo nužnim i dostatnim za poboljšanje položaja radničkih populacija. Među progresivcima i industrijalcima bila je cijenjena metoda uzajamnog poučavanja. Ona je omogućavala da se na nekom prostranom mjestu okupi velik broj učenika podijeljenih na desetine koje su vodili najnapredniji među njima, a koji bi bili promaknuti u nadzornike. Tako su vodstvo i učiteljeva naobrazba prenosile, uz posredništvo tih nadzornika, na čitavu populaciju koju je trebalo obučiti. Takav pogled se svidao prijateljima progrusa: znanje bi se tako razlijevalo od najviših sve do najoskudnijih inteligencija. A u njegovoj bi pratinji tekle sreća i sloboda.

Ta je vrsta napretka Jacototu sličila na uzde. *Usavršena dresura*, govorio bi on. On je sanjao o nečemu drugom u pouci o uzajamnom instruiranju: da svaki neznačilica može od sebe stvoriti učitelja za neku drugu neznačilicu kojemu bi otkrio njegovu intelektualnu snagu. Još točnije, njegov problem nije bio poučavanje naroda: *poučavali* su se novaci koje se novačilo pod vlastiti stijeg, potčinjene koji moraju moći razumjeti naredbe, narod kojim se želi upravljati - na progresivan način, razumije se, bez božanskoga prava i samo po hijerarhiji sposobnosti. Za njega je problem bila *emancipacija*: da svaki čovjek iz naroda može shvatiti svoje ljudsko dostojanstvo, uzeti mjeru svoje intelektualne sposobnosti i odlučiti o njenoj uporabi. Prijatelji Naobrazbe uvjeravaju da je ona uvjet istinske slobode. Nakon što uvide da su dužni podučavati narod, ne prestaju među sobom raspravljati o načinu kako da to čine. Jacotot pak nije vidio koju bi to slobodu moglo u narodu proizvesti dužnosti njegovih učitelja. On je, upravo suprotno,

u tome vidio novi oblik zaglupljivanja. Tko poučava, a ne emancipira, taj zaglupljuje. A onaj koji emancipira ne može se zaokupljati onime što emancipirani mora naučiti. On će naučiti što želi, možda ništa. On će znati da može naučiti upravo *zato* što je ista inteligencija na djelu u svim proizvodima ljudske vrste, jer bilo koji čovjek uvijek može razumjeti govor bilo kojeg drugog čovjeka. Jacototov tiskar je imao glupavog sina. Očajavali su uvjereni da se s njim ništa ne može. Jacotot ga je naučio hebrejski. Nakon toga dijete je postalo izvrstan litograf. Razumije se, hebrejski mu nikada ničemu nije služio - osim u znanju onoga što nikad nisu znale nadarenije i obrazovanije glave: *nije se radilo o hebrejskome*.

Stvari su dakle bile jasne: nije se radilo o nekoj metodi obrazovanja naroda, već o *dobrobiti* koju treba navijestiti siromasima: oni mogu sve što može bilo koji čovjek. Bilo je dovoljno *navijestiti*. Jacotot se odlučio tomu posvetiti. Proglasit će da možemo poučavati ono što ne znamo i da bilo koji otac obitelji, siromah ili neuk, ako se emancipirao, može obrazovati svoju djecu bez pomoći ikakva učitelja tumača. I ukazat će na sredstvo te *univerzalne obuke*: *naučiti nešto i postaviti to u odnos sa svim ostalim prema načelu: svi ljudi posjeduju jednaku inteligenciju*.

Nastaju nemiri u Louvainu, Bruxellesu i Haagu. Jure poštanske kočije iz Pariza i Lyona; u Engleskoj i Pruskoj su čuli novost; pronijet će je do Petrograda i New Orleansa. Glas je stigao sve do Rio de Janeira. U roku od nekoliko godina polemika će se razbuktati, a Republika znanja će se uzdrmati do temelja.

Sve to zato što je jedan čovjek duha, cijenjeni učenjak i kreposton otac obitelji poludio jer nije znao nizozemski.

DRUGO POGлављЕ:

Lekcija neznanice

Iskrcajmo se dakle s Telemahom na Kalipsin otok. Probijmo se s jednim od njezinih posjetitelja u jazbinu poludjelog: u ustanovu gospodice Marcellis u Louvainu; kod gospodina Deschuyfeleerea, kožara kojeg je ovaj učinio latinistom; u vojnu školu École normale militaire u Louvainu, gdje je kraljević-filozof Frederik od Oranja zadužio utedjeljitelja univerzalnog poučavanja da poučava buduće vojne instruktore: "Zamislite regrute kako sjede na klupi i jednoglasno mrmljaju: *Kalipso, Kalipso se nije*, itd., itd.; nakon dva mjeseca naučili smo ih čitati, pisati i brojati (...). Tijekom tog osnovnog obrazovanja, jednog smo naučili engleski, drugog njemački, ovog fortifikaciju, onog kemiju, i tako dalje, i tako dalje.

- Zna li Utjemeljitelj sve to?
- Nipošto, ali smo mu to objasnili i uvjeravam vas da je on lijepo iskoristio École normale.
- Ali ne razumijem, vi ste dakle svi znali kemiju?
- Ne, ali smo je naučili i njega podučili. To je univerzalno poučavanje. Učenik je taj koji čini učitelja."⁰⁶

Kao u svim stvarima, i u ludosti ima nekog reda. Počnimo, dakle, od početka: s Telemahom. *Sve je u svemu*, kaže poludjeli.

06 *Enseignement universel. Mathématique*, 2. izdanje, Pariz, 1829., str. 50-51.

A zlobna javnost dodaje: *i sve je u Telemahu.* Jer *Telemah* je očigledno knjiga s kojom se može sve raditi. Želi li učenik naučiti čitati? Želi li naučiti engleski ili njemački, umijeće rasprave ili borbe? Poludjeli će mu nepokolebljivo staviti knjigu u ruke, a učenik će početi ponavljati *Kalipso*, *Kalipso se nije*, *Kalipso se nije mogla* i tako dalje sve dok ovaj ne nauči propisani broj poglavlja *Telemaha* i ne bude ih kadar prepričati drugima. Sve što nauči – oblik slova, mjesto ili završetke riječi, slike, rasuđivanje, osjećaje likova, moralne pouke – morat će o tome govoriti, *reći što vidi, što o tome misli, što s tim čini*. I to samo pod jednim obvezatnim uvjetom: sve što bude rekao, materijalnost toga morat će pokazati u knjizi. Od njega će se tražiti da piše sastavke i improvizacije pod istim uvjetima: morat će rabiti riječi i izraze iz knjige kako bi izgradio vlastite rečenice; u knjizi će morati pokazati činjenice na kojima temelji svoje rasuđivanje. Ukratko, učitelj će morati moći u knjizi provjeriti materijalnost svega onoga što učenik bude rekao.

OTOK KNJIGE

Knjiga. *Telemah* ili neka druga. Slučaj je Jacototu na raspolaganje dao *Telemaha*, zgoda mu je nalagala da ga zadrži. *Telemah* je preveden na više jezika i lako je dostupan u knjižari. To nije remek-djelo francuskog jezika, ali stil je pročišćen, vokabular raznolik, moral strog. Tu učimo o mitologiji i geografiji. Posredstvom francuskog “prijevoda”, tu osluškujemo Vergilijev latinski i Homerov grčki. Ukratko, to je jedna od onih klasičnih knjiga u kojima jezik pokazuje suštinu svojih oblika i moći. To je knjiga koja je neko *sve*; neko središte s kojim se može dovesti u vezu sve ono novo što ćemo naučiti; krug u kojem možemo *razumjeti* svaku od tih novih stvari, pronaći sredstva iskazivanja onoga što tu vidimo, što

o tome mislimo, što s tim činimo. Upravo je to prvo načelo univerzalnog poučavanja: nešto treba naučiti i to povezati sa svim ostalim. A najprije treba *nešto* naučiti. Bi li i La Palice⁰⁷ isto rekao? La Palice možda, ali Stara bi rekla: najprije treba naučiti upravo *tu stvar*, pa onda ovu i još onu drugu. Selektivnost, napredak, nedovršenost, to su njena načela. Naučimo nekoliko pravila i nekoliko elemenata, primijenimo ih na nekoliko odabralih ulomaka lektire i napravimo nekoliko vježbi koje odgovaraju stečenim rudimentima. Potom prelazimo na viši nivo: na druge rudimente, druge knjige, druge vježbe, druge profesore... U svakoj se etapi iznova otvara bezdan neznanja koji profesor ispunjava prije nego otvorи неки drugi. Nadodaju se fragmenti, odijeljeni komadići znanja objašnjavatelja, koji studenta čini privezanim za učitelja koji ga vuče poput remorkera. Knjiga nikad nije cijela a niti lekcija dovršena. Učitelj uvijek ispod kaputa čuva neko znanje, odnosno učenikovo neznanje. *To sam shvatio*, kaže zadovoljno učenik. *To samo mislite*, ispravlja ga učitelj. Tu zapravo postoji poteškoća koju sam vam malo prije prešutio. To ćemo objasniti kada dođemo do odgovarajuće lekcije. *Što to znači?* pita znatiželjno učenik. *Mogao bih vam reći*, odgovara učitelj, ali bi to bilo prerano: nećete to razumjeti. To ćemo vam objasniti sljedeće godine. Uvijek će određena prednost odvajati učitelja od učenika koji će, da bi napredovao, uvijek imati potrebu za drugim učiteljem, za dodatnim objašnjenjima. Tako Ahilej trijumfalno oko Troje za sobom vuče Hektorov leš prikačen za svoja kola. Razumni napredak znanja beskonačno je ponavljan

07 Jacques de Chabannes La Palice (1470-1525) bio je svojedobno poznat kao vojni vođa, ali ono što ga je učinilo besmrtnim bila je naivna pjesma koju su napisali njegovi vojnici a koja je završavala stihom "Petnaest minuta prije smrti / Još je je bio živ". Na francuskom se "riječi La Palicea" odnose na samorazumljiv izraz. [Nap. prev.]

sakaćenje. "Svaki čovjek kojeg se poučava samo je polovica čovjeka."⁰⁸

Ne pitajmo se pati li mladi gospodičić kojega se poučava zbog tog sakaćenja. Genij sistema sastoji se od preobrazbe gubitka u dobitak. Mladi gospodičić *napreduje*. Njega smo naučili, dakle on je naučio, dakle on može i zaboraviti. Iza njega se opet dubi bezdan neznanja. No, evo najčudesnije stvari: to neznanje sada pripada drugima. Ono što je zaboravio, nadišao je. Više ne mora sricati i tapkati poput malih i nespretnih inteligencija i onih koji pripadaju djetinjoj dobi. Više nismo papagaji u školi. Ne popunjavamo pamćenje, nego oblikujemo inteligenciju. *Shvatit sam*, kaže maleni, *više nisam papagaj*. Što više zaboravlja, postaje mu očiglednije da je shvatio. Što je intelligentniji, više mu je dopušteno da s visoka promatra one koje je nadrastao, one koji ostaju u predvorju znanja, pred nijemom knjigom, pred onima koji ponavljaju, jer nisu dovoljno intelligentni da *shvate*. Eto genija objašnjavatelja; oni bića koja su učinili inferiornima najtežim lancima vežu uz zemlju zatupljenja: radi se o svijesti o vlastitoj superiornosti.

Ta svijest, uostalom, ne ubija dobre osjećaje. Mladog učenog gospodina možda će dirnuti neukost naroda i možda će htjeti raditi na njegovoj naobrazbi. Znat će da je stvar teža s mozgovima otvrđulima od rutine ili pak s onima koje je uništio nedostatak metode. No, bude li predano radio, shvatit će da postoji vrsta objašnjenja prilagođena svakoj kategoriji u hijerarhiji inteligencija: on će se spustiti na *njihov nivo*.

No, evo sada druge priповijesti. Poludjeli - Utemeljitelj, kako ga zovu njegovi sljedbenici - dolazi na pozornicu sa svojim *Telemahom*, jednom knjigom, jednom stvari. Uzmi i čitaj, kaže

⁰⁸ *Lettre du fondateur de l'enseignent universel au général Lafayette, Louvain, 1829.*, str. 6.

on jednom siromahu. *Ne znam čitati*, odgovara siromah. Kako ću shvatiti ono što je napisano u knjizi? - Jednako kao što si shvatio sve ostalo do sada: uspoređujući dvije činjenice. Evo jedne činjenice koju ću ti reći, to je prva rečenica u knjizi: *Kalipso se nije mogla utješiti nakon Odisejeva odlaska*. Ponavljam: *Kalipso, Kalipso se nije...* Evo sada druge činjenice: tu su napisane riječi. Zar ništa ne raspoznaćeš? Prva riječ koju sam ti rekao je Kalipso, neće li to biti i prva riječ na papiru? Dobro je pogledaj sve dok ne budeš siguran da ćeš je moći prepoznati usred gomile drugih riječi. Zato mi moraš reći sve što tu vidiš. To su znakovi koje je jedna ruka ucrtala na papir, dok je druga ruka skupljala olovna slova po tiskari. Pričaj mi o toj riječi. Sačini mi "priču o pustolovinama, tj. o odlascima i dolascima, o stranputicama, ukratko o putu pera koje je napisalo tu riječ na papir ili o dlijetu koje ga je urezalo u bakar."⁰⁹ Možeš li tu prepoznati slovo O koje jedan od mojih učenika - bravar po zanimanju - naziva *krugom*, a slovo L *pravokutnikom*? Pričaj mi o obliku svakog slova kao da opisuješ oblik nekog predmeta ili neko nepoznato mjesto. Ne govori da ne možeš. Znaš gledati, znaš govoriti, znaš pokazati, znaš se prisjećati. Što ti još treba? Apsolutna pažnja da vidiš i iznova pogledaš, kažeš i ponovo kažeš. Ni sebe ni mene ne pokušavaj prevariti. Jesi li vidio baš to? *Što misliš o tome?* Nisi li ti misleće biće? Ili pak smatraš da si samo tijelo? "Utemeljitelj Sganarelle sve je to promijenio (...) imaš dušu poput mene."¹⁰

Kasnije će doći vrijeme da pričaš o onome o čemu govori knjiga: što misliš o Kalipso, o tuzi, o božici, o vječnom proljeću. Pokaži mi ono zbog čega govorиш to što govorиш.

⁰⁹ *Journal de l'émancipation intellectuelle*, t. III, 1835-1836., str. 15.

¹⁰ Isto, str. 380.

Knjiga, to je zaustavljeni bijeg. Ne znamo kojim će putem krenuti učenik. Ali znamo odakle neće izići - iz vježbe svoje slobode. Znamo i da učitelj neće imati pravo biti bilo gdje drugdje osim na vratima. Učenik sve mora vidjeti sam, neprestano usporedjivati i uvijek odgovarati na trostruko pitanje: što vidiš? što misliš o tome? što ćeš učiniti s time? I tako u beskraj.

No, ta beskonačnost više nije učiteljeva tajna, ona je učenikov pohod. Knjiga je dovršena. Ona predstavlja jednu cjelinu koju učenik drži u rukama i koju u potpunosti može prijeći pogledom. Nema ničega čega bi ga učitelj lišio i ničega što bi ovaj mogao sakriti od učiteljeva pogleda. Ovaj krug zabranjuje varanje, a prije svega onu golemu podvalu o nesposobnosti: *ne mogu, ne razumijem...* Nema se što shvatiti. Sve se nalazi u knjizi. Samo treba prepričavati - oblik svakog znaka, avanturu svake rečenice, pouku svakog poglavlja. Treba početi govoriti. Ne reci da ne možeš. Znaš reći *ne mogu*. Umjesto toga reci *Kalipso se nije mogla...* i već si krenuo. Krenuo si na put koji već poznaješ i koji ćeš od sada morati slijediti bez prestanka. Ne reci *ne mogu čitati*. Ili nauči to reći na Kalipsin način, na Telemahov, Narbalov ili Idomenejev. Započeo je drugi krug, krug snage. Neprestano ćeš pronalaziti druge načine da kažeš *ja ne mogu* i uskoro ćeš moći reći sve.

Putovanje u krugu. Shvaćamo zašto su pustolovine Odisejeva sina postale priručnikom takvog putovanja, a Kalipso njegova prva riječ. Kalipso, *ona skrivena*. Ono što treba otkriti jest upravo to da ništa nije skriveno, da nema riječi iza riječi, da nema jezika koji govori istinu o jeziku. Učimo znakove, a potom druge znakove, rečenice, a potom još druge rečenice. Ponavljamo već *gotove* rečenice. Učimo napamet čitave knjige. A Stara se snebiva: eto što kod vas znači naučiti *nešto*. Kao prvo, vaša djeca ponavljaju kao papige. Ona njeguju samo jednu

sposobnost, pamćenje, dok mi vježbamo inteligenciju, ukus i imaginaciju. Vaša djeca uče *napamet*. To je vaša prva pogreška. Evo druge: ona *ne uče* napamet. Vi kažete da to čine, ali to je nemoguće. Ljudski mozgovi općenito, a osobito dječji, nisu sposobni za takav napor pamćenja.

To je cirkularan argument. Diskurs jednog kruga u drugome. Treba preokrenuti pretpostavke. Stara kaže da je dječje pamćenje nesposobno za takve napore jer je nemogućnost općenito uvezši njeno geslo. Ona kaže da je pamćenje nešto drugo od inteligencije ili imaginacije jer ona rabi uobičajeno oružje protiv onih koji žele pobijediti nemoć: podjelu. Ona smatra da je pamćenje slabo jer ne vjeruje u snagu ljudske inteligencije. Ona je smatra inferiornom jer vjeruje u podjelu na inferiore i superiorne. Njen se dvostruki argument u osnovi svodi na sljedeće: postoje inferiorni i superiorni; inferiorni ne mogu ono što mogu superiori.

Stara zna samo to. Njoj je potrebna nejednakost, ali ne ona koja se pokorava prinčevoj naredbi, ne ona koja se podrazumijeva i koja se nalazi u svim glavama i rečenicama. Za takvo što ona posjeduje nježno oružje, razliku: *to nije to, daleko smo još od toga, ovo se ne može usporediti s onim*, pamćenje nije inteligencija, ponavljanje nije znanje, usporedba nije razum, temelj nije osnova... Svako je brašno pogodno za mljevenje u mlinu razlikovanja. Tako se argument može modernizirati i učiniti znanstvenim i humanitarnim: postoje faze u razvoju inteligencije; dječja inteligencija nije inteligencija odraslih; ne smijemo preopteretiti djetetovu inteligenciju, riskiramo da mu ugrozimo zdravlje i razvoj njegovih sposobnosti... Sve što traži Stara jest da joj priznamo njene negacije i razlike: to nije to, to je nešto drugo, ovo je više, ovo je manje. I to je već dovoljno da se podignu svi tronovi hijerarhije inteligencijâ.

KALIPSO I BRAVAR

Ostavimo je da i dalje čavrlja. Pogledajmo radije činjenice. Postoji volja koja zapovijeda i inteligencija koja se pokorava. Nazovimo *pozornošću* čin koji pokreće tu inteligenciju pod apsolutnom prisilom volje. Taj je čin uvijek isti, bilo da se odnosi na oblik nekog slova koji treba prepoznati, na rečenicu koju treba zapamtiti, na odnos između dva matematička entiteta koji treba pronaći, elemente govora koji treba sastaviti. Ne postoji jedna sposobnost koja opaža, druga koja shvaća i treća koja sudi... Bravar koji O naziva okruglim, a L pravokutnim već misli u odnosima. A *izumiti* ne pripada drugom poretku od *sjetiti se*. Ostavimo objašnjavatelje da "oblikuju" "ukus" ili "imaginaciju" male gospode, ostavimo ih neka razglabaju o "geniju" stvaratelja. Mi ćemo se zadovoljiti time da *radimo* poput tih stvaratelja: poput Racinea koji uči napamet, prevodi, ponavlja, oponaša Euripida; poput Bossueta koji isto to čini s Tertulijanom; Rousseaua s Amyotom; Boileaua s Horacijem i Juvenalom; poput Demostena koji će osam puta *kopirati* Tukidida, Hoofta koji je pedeset i dva puta pročitao Tacita, Seneke koji preporučuje neprestano čitanje iste knjige, Haydna koji će beskonačno ponavljati šest Bachovih sonata, Michelangela uvijek iznova zaokupljena izradom istog torza...¹¹ Snaga se ne dijeli. Samo je jedna moć, moć gledanja i govora, moć pozornosti prema onome što vidimo i onome što govorimo. Učimo jedne rečenice pa druge; otkrivamo činjenice tj. odnose između stvari, a potom druge odnose koji su svi iste naravi; učimo kombinirati slova, riječi, rečenice, ideje... Nećemo reći da smo se uputili u znanost, da znamo istinu ili da smo postali

¹¹ Gonod, *Nouvelle exposition de la méthode de Joseph Jacotot*, Pariz, 1830., str. 12-13.

geniji. Ali znat ćemo da u intelektualnom poretku možemo sve što može čovjek.

Eto što znači *Sve je u svemu*: tautologiju moći. Sva se snaga jezika nalazi u cjelini knjige. Čitavo se poznavanje sebe kao inteligencije nalazi u ovladavanju nekom knjigom, poglavljem, rečenicom, riječi. *Sve je u svemu i sve je u Telemahu*, prasnu u smijeh podrugljivci zbunjujući nespremne učenike: nalazi li se sve i u prvom poglavlju *Telemaha*? I u prvoj riječi? Ima li u *Telemahu* i matematike? A u prvoj riječi *Telemaha*? I učenik osjeća da gubi tlo pod nogama te pozove učitelja u pomoć: kako im odgovoriti?

“Trebalo je odgovoriti da smatrati kako se u riječi *Kalipso* nalaze sva ljudska ostvarenja jer je riječ djelo ljudske inteligencije. Onaj koji je izračunao razломke posjeduje istu inteligenciju kao i onaj koji je izmislio riječ *Kalipso*. Taj je umjetnik znao grčki; odabrao je riječ koja znači *lukavost, skrivenost*. Taj je umjetnik sličan onome koji je zamislio načine da se zapiše riječ o kojoj se tu radi. On nalikuje onome koji je napravio papir po kojemu pišemo, onome koji u tu svrhu rabi pero, onome koji oštiri pero nožićem, onome koji je napravio željezni nožić, onome koji je sebi sličnima pribavio željezo, onome koji je napravio tintu, onome koji je tiskao riječ *Kalipso*, onome koji je napravio tiskarski stroj, onome koji objašnjava uporabu tog stroja, onome koji je proširio ta objašnjenja, onome koji je napravio tintu za tisak, i tako dalje i tako dalje. Sve su nauke, sva umijeća, anatomija i dinamika itd. plodovi iste inteligencije koja je izmisnila riječ *Kalipso*. Neki će filozof, iskrcavajući se u nepoznatoj zemlji, znati da je ona nastanjena kad vidi jedan geometrijski oblik na pijesku. ‘Evo ljudskih stopa’, reći će. Njegovi će prijatelji misliti da je poludio jer linije koje im je pokazao ne izgledaju poput otiska stopala. Učenjaci

19. stoljeća razrogačit će svoje velike izbezumljene oči kad im pokažemo riječ *Kalipso* i kažemo im “to je ljudski prst”. Kladim se da će izaslanik francuske École normale kada vidi riječ *Kalipso* reći: ‘To nije oblik prsta’. *Sve je u svemu.*”¹²

Eto što se sve nalazi u *Kalipso*: snaga inteligencije koje ima u svim ljudskim očitovanjima. Ista inteligencija izmišlja imena i matematičke znakove. Ista inteligencija stvara znakove i rasuduje. Ne postoje dvije vrste duha. Postoji nejednakost u očitovanjima inteligencije, ovisno o većoj ili manjoj energiji koju volja prenosi na inteligenciju kako bi otkrivala i kombinirala nove odnose, no ne postoji hijerarhija intelektualnih sposobnosti. Emancipacijom nazivamo svijest o toj prirodnoj jednakosti koja otvara put svakoj pustolovini u zemlji znanja. Jer radi se o upuštanju u pustolovinu, a ne o više ili manje dobrom ili manje ili više brzom učenju. “Metoda Jacotot” nije bolja, ona je drugačija. Zato sami postupci koji se koriste nisu toliko važni. To može biti *Telemah* ili bilo što drugo. Počinjemo s tekstrom, a ne s gramatikom, s cijelim riječima, a ne sa slogovima. Nije riječ o tome da treba tako raditi da bi se bolje naučilo i da je Jacototova metoda začetnica globalne metode. Zapravo, brže napredujemo ako počinjemo s *Kalipso*, a ne s B, A, BA. No, ta brzina kojom napredujemo samo je posljedica stečene snage, posljedica načela emancipacije.

“Stara počinje slovima jer učenike ravna po načelu intelektualne nejednakosti i iznad svega po intelektualnoj inferiornosti djece. Ona smatra da je slova lakše razlikovati od riječi; to je zabluda, no ona vjeruje u to. Ona smatra da dječja inteligencija može naučiti samo K, A, KA te da je

12 *Langue maternelle*, str. 464-465.

potrebna inteligencija odraslih odnosno superiornih da bi se naučila riječ *Kalipso*.”¹³

Ukratko, B, A, BA kao i *Kalipso*, predstavljaju jedno geslo: *nеспособност против способности*. Sricanje je više čin skrušenosti nego sredstvo učenja. Upravo bismo zato mogli promijeniti poredak postupaka a da se ništa ne promijeni u opreci načela.

“Stara će se jednog dana možda dosjetiti da poučava čitati riječ po riječ, a mi ćemo možda reći učenicima da sriču. I koji je dakle rezultat te prividne promjene postupka? Nikakav. Naši učenici neće biti manje emancipirani, a djeca koju poučava Stara neće biti manje zatupljena (...) Stara ne zaglupljuje svoje učenike time što ih tjera da sriču, nego zato što im govorи da ne mogu sricati sami; ona ih dakle neće emancipirati, nego bi ih zaglupljivala i kad bi naložila da se čita riječ po riječ jer će joj glavna briga biti da im kaže kako njihova mlada inteligencija ne funkcionira bez objašnjenjā koja dobiva od starijeg mozga. Nije dakle postupak, tijek ili način taj koji emancipira ili zaglupljuje, nego načelo. Staro načelo nejednakosti zatupljuje kako god postupilo; Jacototovo načelo jednakosti emancipira bez obzira na koji se postupak, knjigu ili činjenicu to načelo primjenjivalo.”¹⁴

Problem je kako objelodaniti inteligenciju njoj samoj. Za to može poslužiti bilo koja *stvar*. To može biti *Telemah*; to može biti molitva ili pjesma koju dijete ili neuki zna napamet. Uvijek postoji nešto što neuki zna i što može poslužiti kao točka usporedbe, što je moguće postaviti u odnos s novom stvari koju treba naučiti. Svjedok je ovaj bravar koji će razrogačiti oči kada

¹³ *Journal de l'émancipation intellectuelle*, t. III, 1835-1836., str. 9.

¹⁴ Isto, str. 11.

mu kažemo da može čitati. On ne zna čak ni slova. Neka se ipak potrudi baciti pogled na ovaj kalendar. Ne poznaje li poredak mjeseci i ne može li tako *odgometnuti* što je siječanj, veljača, ožujak... zna nešto malo brojati. I što ga sprečava da polako broji redak po redak i da tu u pisanom obliku prepozna ono što zna? Zna da se zove Guillaume i da mu je imendan 16. siječnja. Tako će moći pronaći riječ. Zna da veljača ima samo dvadeset i osam dana. Vidi da je stupac kraći od ostalih i prepoznat će broj 28. I tako dalje. Uvijek postoji nešto što mu učitelj može naložiti da potraži i na čemu može istražiti i potvrditi rad svoje inteligencije.

UČITELJ I SOKRAT

To su zapravo dva temeljna učiteljeva čina: on *ispituje*, on nalaže da se govori, odnosno da se očituje inteligencija koja nije znala za sebe ili je bila zanemarena. I on provjerava odvija li se rad te inteligencije s *pozornošću*, da taj govor ne izriče *bilo što* samo kako bi umaknuo toj prisili. Hoćemo li reći da je za to potreban vrlo vješt i učen učitelj? Posve suprotno, znanost učenog učitelja do krajnje mjere mu otežava da ne *pokvari* metodu. On zna odgovor, a njegova pitanja prirodno vode učenika do njega. To je tajna *dobrih* učitelja: oni svojim pitanjima diskretno vode inteligenciju učenika – dostatno diskretno kako bi ona radila, a da je ipak ne prepuste samoj sebi. U svakom učitelju koji objašnjava vrijednost Sokrat. I treba dobro vidjeti po čemu se Jacototova metoda – odnosno učenikova – radikalno razlikuje od metode sokratovskog učitelja. Sokrat svojim ispitivanjima dovodi roba Menona do prepoznavanja matematičkih istina koje se nalaze u njemu. Tu zasigurno postoji neki put spoznaje, ali nipošto i put emancipacije. Sasvim suprotno, Sokrat mora uzeti roba za ruku kako bi ovaj mogao pronaći ono što se nalazi u njemu. Demonstracija

njegova znanja istovjetna je demonstraciji njegove nemoći: on nikad neće koračati sam; uostalom, nitko od njega ni ne traži da korača osim ako ne treba ilustrirati učiteljevu lekciju. Sokrat tu ispituje roba koji to treba i ostati.

Sokratizam tako predstavlja usavršeniji oblik zatupljenja. Poput svakog učenog učitelja, Sokrat ispituje kako bi poučavao. Onaj koji želi emancipirati čovjeka mora dakle ispitivati kao čovjek, a ne kao učenjak, da bude poučen, a ne da poučava. I to će ispravno učiniti samo onaj koji o tome ne zna više od učenika, samo onaj koji nije krenuo na put prije njega – učitelj neznačica. On neće riskirati da djetetu uštodi vrijeme koje je potrebno da pronikne u riječ *Kalipso*. No, što bi ono trebalo raditi s Kalipso i kako će čak shvatiti o čemu je riječ, pitat će nas? Ostavimo Kalipso na trenutak po strani. No, koje to dijete nije čulo za *Oče naš* i tu molitvu nije naučilo napamet? U tom slučaju stvar je pronađena i neuki i siromašan otac koji želi podučiti svog sina neće se dati smesti. Sigurno će se u susjedstvu naći neka susretljiva i dostatno pismena osoba koja će mu prepisati tu molitvu. Tako otac ili majka mogu početi poučavati svoje dijete pitajući ga gdje se nalazi *Naš*. “Ako je dijete pažljivo, reći će da druga riječ na papiru mora biti *Naš* jer je druga u rečenici. *Oče* će nužno morati biti prva; dijete će moći usporediti, razlučivati i upoznati te dvije riječi i posvuda ih prepoznati.”¹⁵ Koji su to otac ili majka koji neće znati pitati dijete koje se bori s tekstom molitve što vidi, što može s tim učiniti ili što kaže o njemu, što misli o tome što je reklo ili učinilo? Na isti taj način mogao bi pitati susjeda o alatu koji drži u rukama i kako se on koristi. Poučavati ono što ne znamo jednostavno znači ispitivati o onome što ne znamo. Nema potrebe ni za kakvom znanosću da bismo postavljali takva

¹⁵ *Journal de l'émanicipation intellectuelle*, t. VI, 1841-1842., str. 72.

pitanja. Neznalica može pitati o svemu i samo će ta pitanja, za putnika u zemlji znakova, biti istinska pitanja koja prisiljavaju na autonomnu vježbu njegove inteligencije.

Neka bude tako, reći će nam kritičar. No, ono što predstavlja snagu onoga koji ispituje predstavlja i njegovu neovlaštenost da bude onaj koji provjerava. Kako će on znati da učenik nije skrenuo s puta? Otac i majka uvijek mogu pitati dijete: pokaži mi *Oče ili Nebesima?* No, kako će oni moći provjeriti da dijete pokazuje upravo tu traženu riječ? Dok dijete napreduje – ako napreduje – poteškoće se u njegovu naukovavanju mogu samo nagomilati. Nisu li dakle učitelj neznalica i učenik poput onog slijepca i bogalja iz priče?

MOĆ NEZNALICE

Počnimo s razuvjeravanjem kritičara: neznalica se ne postavlja za čuvara nekog urodenog nauka, a iznad svega ne nekog narodnog nauka koji bi se suprotstavljao znanosti učenih. Da bi se procijenili rezultati rada i provjerilo učenikovo znanje treba biti učen. Sâm neuk, on će istodobno učiniti nešto *manje* i nešto *više*. On neće provjeravati ono što je učenik otkrio, nego da li je tražio. On će ocijeniti je li bio pažljiv. Dovoljno je, dakle, biti čovjek da ocijenimo činjenicu rada. Poput onog filozofa koji je "prepoznao" ljudski korak u pijesku, majka zna vidjeti "u očima, u svim obilježjima njezina djeteta, kada je ono nešto uradilo, kada pokaže riječi u nekoj rečenici i je li pozorno s obzirom na ono što čini."¹⁶ Ono što učitelj neznalica mora zahtijevati od svojeg učenika jest da mu dokaže da je učio s pozornošću. Je li to premalo? Razmotrite dakle sve što taj zahtjev znači za učenika kao jedan nedovršivi zadatak. Razmotrite također što i sama inteligencija može dati neukom ispitivaču:

¹⁶ Isto, str. 73.

“Što sprečava tu *neuku*, ali emancipiranu majku da svaki put kada traži gdje se nalazi *Oče* primijeti da dijete uvijek pokazuje na istu riječ; što je sprečava da prekrije tu riječ i pita: koja se riječ nalazi ispod mog prsta? I tako dalje, i tako dalje.”¹⁷

Pobožna slika, poput recepta dobre domaćice... Tako je to ocijenio službeni glasnogovornik plemena onih koji objašnjavaju. “*Možemo poučavati ono što ne znamo* još je jedno geslo domaćice.”¹⁸ Odgovorit ćemo da “majčinski instinkt” nema u domaćinstvu nikakvu privilegiju. Taj prst koji prekriva riječ *Oče* isti je onaj koji se nalazi u Kalipso, skrivenoj ili lukavoj: on je obilježe ljudske inteligencije, najelementarnije lukavosti razuma – istinskog razuma, onog koji je svojstven svakome i zajednički svima, tog razuma koji se egzemplarno očituje tu gdje znanje neukog i učiteljeva neukost, izjednačujući se, demonstriraju moći intelektualne jednakosti. “Čovjek je životinja koja vrlo dobro raspoznaje kada onaj koji govori ne zna što govori... Ta je sposobnost nit koja ujedinjuje ljude.”¹⁹ Praksa učitelja neznanice nije jednostavno sredstvo koje omogućuje siromašnome koji nema ni vremena, ni novca, ni znanja da obrazuje svoju djecu. Ona predstavlja ključno iskustvo koje oslobađa čiste moći razuma u trenutku kada mu znanost više ne može pomoći. Ono što jedan neuki može učiniti jednom, svi neuki mogu učiniti uvijek. U neznanju, naime, ne postoji hijerarhija. A ono što neuki i učeni mogu zajedno učiniti jest ono što možemo nazvati moć intelektualnog bića kao takvog.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Lorain, *Réfutation de la méthode Jacotot*, Pariz, 1830., str. 90.

¹⁹ *Langue maternelle*, str. 271, i *Journal de l'émanicipation intellectuelle*, t. III, 1835-1836., str. 323.

Moć jednakosti istodobno pripada dvojstvu [*dualité*] i zajednici. Nema inteligencije ondje gdje se nalazi skup, jedan duh *spojen* s drugim duhom. Inteligencije ima ondje gdje svatko djeluje, pripovijeda o onome što je napravio i daje sredstvo provjere stvarnosti vlastita djelovanja. Zajednička stvar, smještena između dviju inteligencija, polog je te jednakosti i to na dvostruk način. Neka materijalna stvar najprije je “jedini komunikacijski most između dva duha”.²⁰ Most je prijelaz, ali i sredstvo održavanja razmaka. Materijalnost knjige drži na distanci dva jednakata duha. Dok je objašnjenje poništenje jednog duha drugim. No, i stvar je uvijek raspoloživa instancija za materijalnu potvrdu: umijeće neukog ispitivača sastoji se u “odvođenju ispitanika do materijalnih predmeta, do rečenica, do riječi napisanih u knjizi, do neke *stvari* koju može provjeriti svojim osjetilima.”²¹ Ispitanik je uvijek obavezan provjerom u otvorenoj knjizi, u materijalnosti svake riječi, u zaobljenosti svakog znaka. Stvar, knjiga istodobno sprečava varanje u pogledu nesposobnosti i u pogledu znanja. Upravo će zato učitelj neznačica svoju kompetenciju moći tom prilikom protegnuti ne na znanje mladoga gospodina, nego na pozornost koju posvećuje onome što ovaj govor i što čini.

“Na taj način možete čak pomoći nekom od vaših susjeda koji su, zbog okolnosti koje ne ovise o njihovoj volji, prisiljeni poslati svog sina u privatnu školu. Ako vas susjed zamoli da provjerite znanje malog daka, ne dajte se zbuniti tom zamoljom, premda sami niste studirali. Što učite, mali moj prijatelju, pitat ćete dijete? – Grčki. – Što? – Ezopa. – Što? – Basne. – Koju basnu znate? – Prvu. – Gđe je prva riječ? – Evo je. – Dajte mi svoju knjigu. Recite mi koja je četvrta

²⁰ *Journal de l'émancipation intellectuelle*, t. III, 1835–1836., str. 253.

²¹ Isto, str. 259.

riječ. Napišite je. To što ste napisali ne sliči četvrtoj riječi u knjizi. Maleni susjed ne zna ono što je rekao da zna. To je dokaz da nije bio pažljiv dok je učio ili dok je pokazivao ono što je mislio da zna. Savjetujte mu da uči, ja ću se vratiti i reći uči li grčki koji ja ne znam, koji ne znam čak ni čitati.”²²

Na taj način učitelj nezNALICA može *poučavati* učenog kao i neukog: provjeravajući da li ovaj neprestano traga. Onaj koji traži uvijek nađe. Ne nađe nužno ono što je tražio, a još manje ono što *treba* naći. Ali nalazi nešto novo što će dovesti u odnos sa *stvari* koju već poznaje. Važna je ta trajna budnost, ta pozornost koja nikada ne popušta a da se ne prikrade bezumlje – kojemu je učenjak vičan kao i nezNALICA. Učitelj je onaj koji drži istraživača na *njegovome* putu, na putu na kojem treba tragati sam, bez prestanka.

SVAČIJA STVAR

Kako bi se provjerila ta potraga potrebno je još znati što znači tražiti. I to predstavlja suštinu metode. Da bi se drugoga emancipiralo, i sami moramo biti emancipirani. Sebe treba shvatiti kao putnika duha, sličnog svim ostalim putnicima, kao intelektualni subjekt koji sudjeluje u zajedničkoj snazi intelektualnih bića.

Kako dolazimo do te spoznaje sebe samog? “Seljak, zanatlija (otac obitelji) intelektualno će se emancipirati ako misli na ono što jest i na ono što čini u društvenom poretku.”²³ Stvar će se učiniti jednostavnom ili čak pojednostavljenom onome koji ne poznaje težinu stare zapovijedi koju je filozofija, iz Platonovih usta, odredila kao sudbinu zanatlije: ne čini ništa osim *svoga*

²² *Journal de l'émancipation intellectuelle*, t. IV, 1836-1837., str. 280.

²³ *Langue maternelle*, str. 422.

vlastitog posla, a taj se ne sastoji u tome da misliš o bilo čemu, nego jednostavno da radiš tu stvar koja iscrpljuje definiciju tvog bića; ako si postolar, pravi cipele i djecu koja će raditi to isto. Ne odnosi se na tebe zapovijed delfijskog proročišta da upoznaš samog sebe. I čak ako se veselo božanstvo malo zaigralo pa je u dušu tvog djeteta umiješalo malo misaonog zlata, zlatna će se rasa, čuvari grada, pobrinuti da odgoje dijete i učine ga jednim od svojih.

Epocha je napretka nesumnjivo htjela smekšati strogoću stare zapovijedi. Ona je s enciklopedistima shvatila da se više ništa ne radi prema rutini, pa čak ni djelo obrtnika. I ona zna da ne postoji ni najmanji društveni akter koji istodobno ne bi bio misleće biće. Građanin Destutt-Tracy podsjetio je na to u osvit novog stoljeća:

“Svaki čovjek koji govori posjeduje ideje o ideologiji, o gramatici, o logici i elokvenciji. Svaki čovjek koji djeluje ima svoja privatna i socijalna moralna načela. Svako biće koje tek vegetira ima svoje pojmove o fizici i matematici; i jednostavno zato što živi sa sebi sličnima ono posjeduje svoju malu kolekciju povijesnih činjenica i svoj način da o njima sudi.”²⁴

Nemoguće je dakle da postolari prave samo cipele, da na svoj način ne budu i jezikoslovci, moralisti ili fizičari. I tu dolazimo do prvog problema; dok obrtnici i seljaci oblikuju svoje moralne, matematičke i fizičke pojmove ovisno o rutini svog okruženja ili slučajnosti svojih susreta, racionalni će hod napretka biti dvostruko osujećen: bit će usporen zbog onih opterećenih rutinom i praznovjerjem ili narušen žurbom nasilnika. Potrebno je dakle da minimalna pouka, izvedena iz načela razuma,

²⁴ Destutt de Tracy, *Observations sur le système actuel d'instruction publique*, Pariz, godina IX.

znanosti i općeg interesa, unese u glave zdrave ideje koje bi one inače izvitoperile. I podrazumijeva se da će taj pothvat biti probitačniji u onoj mjeri u kojoj će seljakova ili obrtnikova sina izuzeti iz prirodne sredine koja proizvodi te krive ideje. No, ta se očiglednost odmah susreće sa svojim proturječjem: dijete koje se mora istrgnuti iz rutine i praznovjerja ipak se mora vratiti u svoju vlastitu aktivnost i vlastite uvjete. A epoha napretka je od svog svitanja upozoravala na smrtonosnu opasnost razdvajanja narodskog djeteta od uvjetâ koji su mu namijenjeni i od ideja koje ovise o tim uvjetima. Tako se ta epoha vrti u tom proturječju: sada znamo da znanosti u potpunosti ovise o jednostavnim načelima i da su sve u dosegu svih onih duhova koji je žele, pod uvjetom da slijede dobru metodu. No, ista priroda koja svima omogućuje znanstvenu karijeru iziskuje društveni poredak u kojem su klase razdvojene, a pojedinci se prilagođavaju društvenom stanju koje im je namijenjeno.

Rješenje koje je pronađeno za to proturječe jest propisana ravnoteža između poučavanja i odgoja, preraspodjela dodijeljenih uloga školskog učitelja i oca obitelji. Rabeći svjetlo pouke, jedan istjeruje krive ideje koje dijete stječe u obiteljskom okrilju, a drugi odgojem istjeruje pretjerane težnje koje bi školarac htio izvući iz svoga novostečenog znanja i vraća ga u sredinu iz koje potiče. U nemogućnosti da otac obitelji iz svoje rutinske djelatnosti pruži uvjete za intelektualnu pouku svog sina, on, s druge strane, može učiniti sve da ga riječju i primjerom pouči o vrlini mirenja sa svojim stanjem. Obitelj je istodobno žarište intelektualne nesposobnosti i načela etičke objektivnosti. Ta se dvostruka narav očituje u dvostrukom ograničenju samosvijesti zanatlje: svijest o onome što radi pripada znanosti koja nije njegova, a svijest o tome što on jest vodi ga dotle da se bavi samo svojim poslom.

Recimo to jednostavnije: usklađena ravnoteža poučavanja i odgoja jest ravnoteža dvostrukog zatupljenja. Upravo se tome suprotstavlja emancipacija, osvještavanje svakog čovjeka o njegovoj prirodi kao intelektualnog subjekta, prema preokrenutoj kartezijanskoj formuli o jednakosti:

“Descartes je govorio: *mislim, dakle jesam*; i ta lijepa misao velikog filozofa jedno je od načela univerzalnog poučavanja. Mi preokrećemo tu misao i kažemo: *ja sam čovjek, dakle mislim.*”²⁵

Izvrтанje formule subjekt *čovjek* izjednačuje s *cogito*. Mišljenje nije atribut misleće supstancije, ono je atribut čovječanstva. Da bismo preobrazili slogan “upoznaj samoga sebe” u načelo emancipacije svakog ljudskog bića, potrebno je, protiv Platonove zabrane, poigrati se jednom od fantastičkih etimologija iz *Kratila*: čovjek, *anthropos*, jest biće koje istražuje ono što vidi, onaj koji se upoznaje u tom razmišljanju o svom činu.²⁶ Čitava se praksa univerzalnog poučavanja sažimlje u pitanju: *što misliš o tome?* Sva se njena moć nalazi u svijesti o emancipaciji koju ona ostvaruje kod učitelja i izaziva kod učenika. Otac će moći emancipirati svog sina započne li upoznavati samog sebe, odnosno ispitivati intelektualne čine kojih je on subjekt, opažajući način na koji, u tim činima, koristi svoju moć misaonog bića.

Svijest o emancipaciji prije svega je inventar intelektualnih mogućnosti neukog. On zna svoj jezik. On ga isto tako zna koristiti kako bi protestirao protiv stanja u kojem se nalazi ili kako bi ispitivao one koji znaju, ili vjeruju da znaju, više od njega. On pozna svoj zanat, svoj alat i njegovu uporabu; to bi mogao

25 Sommaire des leçons publiques de M. Jacotot... str. 23.

26 Platon, *Kratil*, 399c: “Samo je čovjek, među svim životinjama, bio upravo prozvan *anthropos* jer on ispituje ono što je video (*anathrôn ha opôpê*).”

prema potrebi i usavršiti. On mora početi razmišljati o svojim sposobnostima i o načinu na koji ih je stekao.

Razmotrimo što to razmišljanje točno znači. Nije riječ o suprotstavljanju manualnih, narodnih umijeća, inteligencije korištenja alata i inteligencije radnika znanjima koja potječu iz škole ili retorici elitâ. Ne radi se ni o pitanju o tome tko je sagradio Tebu sa sedam vrata kako bi se u društvenom poretku ustanovilo mjesto projektanata i izvođača. Riječ je naprotiv o priznavanju da ne postoje dvije inteligencije, da je svaki rad ljudskog umijeća ostvarenje istih intelektualnih potencijala. Gdje god se nalazili, riječ je o promatranju, uspoređivanju, kombiniranju, djelovanju i zamjećivanju kako se što napravilo. Posvuda je moguća ta refleksija, taj povratak sebi koji nije puka kontemplacija misleće supstancije nego bezuvjetna pozornost pridana tim intelektualnim djelima, putu koji ona obilježavaju i mogućnosti da se na tom put uvijek još više napreduje i koristi ista inteligencija u osvajanju novih teritorija. Zaglupljen ostaje onaj koji djelo radničkih ili narodskih ruku suprotstavlja retoričkim oblacima. Izmišljanje tih oblaka djelo je ljudskog umijeća koje zahtijeva jednak rad – ni više ni manje – jednaku intelektualnu pozornost kao i izrada cipela ili brava. Gospodin Lerminier, akademik, raspravlja o intelektualnoj nesposobnosti naroda. Gospodin Lerminier je otupio. No, tupavac nije ni budala ni lijenčina. I sami bismo bili zaglupljeni kad u njegovim raspravama ne bismo prepoznali isto umijeće, istu inteligenciju, isti rad kao i onaj koji transformira drvo, kamen ili kožu. Samo priznavajući *rad* gospodina Lerminiera možemo prepoznati *inteligenciju* koja se očituje u najskromnijim djelima.

“Siromašne seljanke iz okolice Grenoblea prave rukavice; za tucet rukavica plaćaju ih trideset sua. Otkad su se emancipirale, daju se u promatranje, proučavanje i

uspoređivanje dobro napravljenih rukavica. One će odgonetnuti smisao svih *rečenica*, svih riječi takvih rukavica. Na kraju će govoriti jednako dobro kao i gradske žene koje zarađuju sedam franaka. Riječ je samo o učenju jezika kojim razgovaramo sa škarama, iglom i koncem. U ljudskim društvima uvijek se radi samo o shvaćanju i govoru nekog jezika”.²⁷

Materijalna idealnost jezika odbacuje svaku opreku između zlatne i željezne rase, svaku hijerarhiju – pa bila ona i izokrenuta – između ljudi kojima je namijenjen manualni rad i ljudi koji su predodređeni za misaone zadatke. Svaki se rad jezika shvaća i izvodi na isti način. Upravo zato neznalica, čim upozna sebe, može provjeriti potragu svog sina u knjizi koju ne zna čitati: on ne poznaje *materiju* na kojoj sin radi, ali ako mu sin kaže kako joj pristupa, on će prepoznati istražuje li sin. On, naime, zna što znači tražiti i od svog sina *tražit* će samo jednu stvar, a to je da ispremetne sve svoje riječi i rečenice, kao što on ispremeće svoj alat kada ga traži.

Knjiga – *Telemah* ili neka druga – smještena između dviju inteligencija sadržava u malome tu idealnu zajednicu koja se upisuje u materijalnost stvari. Knjiga jest jednakost inteligencija. Baš je zbog toga ista filozofska zapovijed zabranjivala zanatliji da se bavi bilo čim drugim osim svog posla i osudivila demokraciju knjige. Platonovski je kralj-filozof živoj riječi suprotstavljao mrtvo slovo knjige, misao koja je postala materijom na raspolaganju ljudima od materije, istodobno nijem i brbljav govor koji slučajno luta među onima čiji je jedini posao da misle. Povlašteni tumač tek je sitna moneta te zabrane. A povlastica koju “metoda Jacotot” daje

27 Enseignement universel. Musique, 3. izdanje, Pariz, 1830., str. 349.

knjizi, rukovanju znakovima, mnemotehnici u pravoj je mjeri preokret hijerarhije duhova koju je kod Platona označavala kritika pisma.²⁸ Knjiga zapečaćuje novi odnos između dvoje neukih koji od sada sebe shvaćaju kao inteligencije. A taj novi odnos uzdrmava zatupljujući odnos između intelektualnog poučavanja i moralnog odgoja. Umjesto disciplinirajuće instancije odgoja, intervenira odluka o emancipaciji koja oca ili majku čini sposobnima da za svoje dijete zauzmu mjesto učitelja neznalice koje utjelovljuje bezuvjetni zahtjev volje. Bezuvjetni zahtjev: otac emancipator nije bezazleni pedagog, on je nepopustljivi učitelj. Emancipatorova zapovijed ne zna za popuštanje. On apsolutno zapovijeda subjektu za kojeg se prepostavlja da je sposoban zapovijedati sam sebi. Sin će u knjizi potvrditi jednakost inteligencija kao što će otac ili majka potvrditi temeljitosnost njegove potrage. Obiteljska celija, dakle, nije više mjesto povratka koje zanatliju vraća njegovoj ništavnosti. Ona je mjesto nove svijesti, mjesto prekoračenja sebstva koje "svoju stvar" širi sve do točke u kojoj ona postaje dijelom cjeline općeg razuma.

SLIJEPEC I NJEGOV PAS

Naime, treba potvrditi upravo to: načelo jednakosti govorećih bića. Vršeći pritisak na volju svog sina, otac siromašne obitelji potvrđuje da njegov sin ima istu inteligenciju kao i on, on traga poput njega; i ono što sin istražuje u knjizi jest inteligencija pisca kako bi provjerio djeluje li i autorova inteligencija baš poput njegove. Ta se uzajamnost nalazi u srcu metode emancipacije, ona je načelo nove filozofije koju je Utemeljitelj, spajajući dvije grčke riječi, okrstio kao

²⁸ Usp. Platon, *Fedar*, 274c / 277a i J. Rancière, *Le Philosophe et ses pauvres*, Fayard, 1983., str. 66 pa nadalje.

panekastičku jer istražuje čitavu ljudsku inteligenciju u svakoj intelektualnoj manifestaciji. To sasvim sigurno nije dobro shvatio onaj zemljoposjednik koji je svog vrtlara poslao da se obrazuje u Louvainu kako bi bio učitelj njegovim sinovima. Ne treba očekivati nekakav poseban pedagoški uspjeh bilo od emancipiranog vrtlara ili općenito od učitelja neznanice. Ono što emancipirana osoba u suštini može učiniti jest postati emancipator: ne da dade ključ znanja, nego svijest o tome što može neka inteligencija kada se smatra jednakom svakoj drugoj i svaku drugu inteligenciju smatra jednakom svojoj.

Emancipacija je svijest o toj jednakosti, o toj uzajamnosti koja jedina omogućuje inteligenciji da se potvrdom ostvari. Ono što narod zaglupljuje nije nedostatak pouke nego vjerovanje u inferiornost svoje inteligencije. A ono što zaglupljuje "inferorne" istodobno zaglupljuje i "superiorne". Jer svoju inteligenciju potvrđuje samo onaj koji govori sebi sličnome koji je sposoban potvrditi jednakost obiju inteligencija. Dakle, superironi duh je osuđen na to da ga inferiorni duhovi ne razumiju. On svoju inteligenciju osigurava diskvalifikacijom onih koji bi mu mogli odati priznanje. Pogledajte ovog učenjaka koji zna da su ženski duhovi inferiorni muškima: on najvažniji dio svog života troši na razgovor s bićem koje ga ne može razumjeti: "Kakva intimnost, kakva nježnost u ljubavnim razgovorima, među parovima, u obiteljima! Onaj koji govori nikad nije siguran da je shvaćen. On ima duh, srce, i to veliki duh i tako meko srce! Ali žalibiože tog leša s kojim ga je povezao društveni lanac!"²⁹ Mislimo li da će ga divljenje njegovih učenika i izvanjskog svijeta utješiti zbog te obiteljske nesreće? Ali koliko vrijedi sud inferiornog duha o superiornome?

²⁹ *Journal de l'émanicipation intellectuelle*, t. V, 1838., str. 168.

“Recite tom pjesniku: bio sam vrlo zadovoljan vašim posljednjim djelom; on će vam odgovoriti stisnutih usana: baš ste mi odali *veliku čast*; odnosno, dragi moj, ne može mi laskati glas vaše sitne inteligencije.”³⁰

No, ta vjera u intelektualnu nejednakost i u superiornost vlastite inteligencije nije ograničena samo na učenjake i istaknute pjesnike. Snaga tog vjerovanja proizlazi iz činjenice da ono prožimlje čitavu populaciju, pa čak i pod krinkom poniznosti. “Ne mogu”, kaže vam taj neuki kojeg potičete na učenje, “ja sam samo radnik”. Treba dobro shvatiti što se nalazi u tom silogizmu. Ponajprije, “ne mogu” označava “ne želim; zašto bih se trudio?”. To isto tako znači: ja bih to mogao, bez ikakve sumnje, jer sam intelligentan; no, ja sam radnik: ljudi poput mene to ne mogu; moj susjed to ne može. I što mi to treba kad ionako imam posla s imbecilima?

Tako funkcionira vjera u nejednakost. Nema superiornog duha koji neće naći još superiornijeg kako bi ga ponizio; kao ni inferiornog koji neće pronaći još inferiornijeg kako bi ga prezirao. Luvenska profesorska toga ne znači puno u Parizu. I obrtnik iz Pariza zna koliko su u odnosu na njega inferiorni provincijski obrtnici koji pak i sami znaju koliko za njima zaostaju seljaci. Onog dana kada ovi potonji budu mislili da i sami shvaćaju o čemu je riječ, a pariškom togom budu zaogrnuti šupljoglavi, krug će se zatvoriti. Sveopća superiornost inferiornih ujedinit će se sa sveopćom inferiornošću superiornih kako bi svijet pretvorili u mjesto na kojem se nijedna inteligencija neće moći prepoznati u sebi jednakoj inteligenciji. Dakle, razum se gubi ondje gdje čovjek govori drugom čovjeku koji mu ne može odgovoriti.

³⁰ *Enseignement universel. Mélanges posthumes*, Pariz, 1841., str. 176.

“Nema ljepšeg prizora, nema ničega poučnijeg od prizora čovjeka koji govori. No, slušatelj si mora zadržati pravo da razmišlja o onome što je upravo čuo, a govornik se u tome mora angažirati (...) Slušatelj dakle mora provjeriti nalazi li se govornik u okviru svog razuma, je li ga napustio ili se vraća unutar njega. Bez te ovlaštene provjere, koju zahtjeva i sama jednakost inteligencija, taj razgovor smatram tek razgovorom slijepca sa svojim psom.”³¹

Kao odgovor na priču o slijepcu i bogalju, slijepac koji razgovara sa svojim psom apologija je svijeta nejednakih inteligencija. Shvaćamo da je riječ o filozofiji i čovječanstvu, a ne o receptima za dječju pedagogiju. Univerzalno je poučavanje ponajprije univerzalna provjera onoga što nam sliči i njome se mogu baviti svi emancipirani, svi oni koji su odlučili da sebe smatraju ljudima sličnima svim ostalima.

SVE JE U SVEMU

Sve je u svemu. Tautologija snage je tautologija jednakosti, snaga onoga koji u svakom ljudskom ostvarenju traži otisak inteligencije. To je smisao one vježbe koja je zadivila Baptista Froussarda, čovjeka napretka i ravnatelja škole u Grenobleu, koji je u Louvain opratio dvojicu sinova zastupnika Casimira Periera. Kao član *Društva za metode poučavanja*, Baptiste Froussard je već bio čuo da se govori o univerzalnom poučavanju, a na predavanjima gospodice Marcellis prepoznao je vježbe o kojima je g. de Lasteyrie govorio u društvu. Vidio je tako mlade djevojke kako pišu sastavke u petnaestak minuta, jedne o posljednjem čovjeku, druge o *povratku prognanika*, i pišući o tim temama stvaraju, kako ih je uvjerao Utjemljitelj,

³¹ *Journal de l'émancipation intellectuelle*, t. III, 1835-1836., str. 334.

književne komade "koji neće nagrditi ni najljepše stranice naših najboljih autora." Ta je tvrdnja pobudivala najdublje rezerve učenih posjetitelja. No, g. Jacotot je bio pronašao način da ih razuvjeri: budući da su se i sami, sasvim očigledno, ubrajali u najbolje pisce svog vremena, samo su se trebali podvrgnuti istoj provjeri i dati učenicama mogućnost da se s njima usporede. G. de Lasteyrie, koji je proživio 1793. godinu, rado se podvrgnuo vježbi. To nije bio slučaj s g. Guigniautom, izaslanikom pariške École normale koji nije video ama baš ništa u *Kalipso*, ali je u jednom sastavku video, zauzvrat, neoprostivi nedostatak cirkumfleksa u riječi *croître*. Nakon što je pozvan na ogled, došao je sat vremena kasnije te mu je rečeno da dođe sutra. No, tog je popodneva uhvatio poštansku kočiju za Pariz noseći u svojoj prtljazi inkriminirajući dokaz, taj sramotni i bez cirkumfleksa.

Nakon čitanja sastavaka, Baptiste Froussard svjedočio je seansama *improvizacije*. To je bila suštinska vježba univerzalnog poučavanja: naučiti govoriti o svakoj temi, bez pripreme, s početkom, sredinom i krajem. Naučiti improvizirati ponajprije je značilo *naučiti pobijediti sebe*, pobijediti ponos koji se skriva iza poniznosti koja proglašava vlastitu nesposobnost da se govorí pred drugima – odbijajući time izlaganje njihovu sudu. To je potom značilo naučiti početi i završiti, učiniti od samoga sebe neko sve, zatvoriti jezik u krug. Tako su dvije učenice improvizirale smjelo o *smrti ateista*, nakon čega je g. Jacotot, da otjera te tužne misli, tražio od druge učenice da improvizira o *letu muhe*. Dvoranom se prołomio smijeh, no g. Jacotot je pojasnio stvari: sada se ne bavimo smijehom, nego *governom*. I o toj je eteričnoj temi mlada osoba osam i pol minuta izgovorala najdražesnije stvari te iznosila usporedbe ispunjene ljupkošću i svježinom uobraziljile.

Baptiste Froussard sudjelovao je i u glazbenoj poduci.

G. Jacotot zatražio je od njega fragmente iz francuske poezije po kojima bi mlade učenice improvizirale melodije uz pratnju koju su one tumačile na prekrasan način. Još se nekoliko puta bio vraćao kod gospodice Marcellis zadajući sâm sastavke o moralu i metafizici koji su svi bili sačinjeni s lakoćom i čudesnim talentom. No, evo vježbe koja će kod njega izazvati najviše divljenja. Jednog dana, g. Jacotot obratio se tako svojim učenicama:

“Mlade dame, znate da u svakom ljudskom djelu ima umjetnosti; kako u parnom stroju tako i u odjeći; kako u književnom djelu tako i u cipeli. Sada ćete mi vi napisati sastavak o umjetnosti općenito, povezujući svoje riječi, svoje izraze, svoje misli s tim i tim ulomkom dodijeljenih vam autora tako da možete sve opravdati ili potvrditi.”³²

Donijeli su dakle Baptisu Froussardu različita djela i on je sam jednoj označio ulomak iz *Athalije*, drugoj poglavljje iz gramatike; drugima ulomak iz Bossueta, poglavljje iz geografije, pa dijeljenje iz Lacroixove aritmetike i tako dalje. Nije dugo čekao rezultat te neobične vježbe povezane s tako različitim stvarima. Nakon pola sata, ponovo je ostao zaprepašten kad je video kvalitetu sastavaka koji su upravo bili napisani pred njegovim vlastitim očima i kvalitetu improviziranih komentara koji su ih opravdavali. Osobito će biti začuden objašnjenjem *umjetnosti* u poglavljju iz *Athalije* koje prati *opravdanje* ili *potvrda*, usporediva, po njemu, s najbriljantnijim lekcijama iz književnosti koje je ikada čuo.

³² B. Froussard, *Lettre à ses amis au sujet de la méthode de M. Jacotot*, Pariz, 1829., str. 6.

Taj je dan Baptiste Froussard bolje nego ikada shvatio u kojem smislu možemo reći da se *sve nalazi u svemu*. Već je znao da je g. Jacotot čudesan pedagog te je mogao prepostaviti kakva je kvaliteta učenika obrazovanih pod njegovim vodstvom. Ali vratio se kući shvativši još nešto: učenice gospodice Marcellis imaju istu inteligenciju kao i rukavičarke iz Grenoblea, štoviše – i što je još teže priznati – kao i rukavičarke iz okolice Grenoblea.

TREĆE POGлављЕ:

Razum jednakinih

Trebalo bi zaći još dublje u razloge tih učinaka: "Djecu usmjerujemo prema *mnenju* o jednakosti inteligencija."

Što je to *mnenje*? To je osjećaj, govore oni koji objašnjavaju, koji oblikujemo o činjenicama koje smo površno promatrali. Mnjenja se osobito roje u mozgovima slabih i običnih ljudi, a suprotstavljaju se znanosti koja poznaje prave razloge fenomena. Ako želite, možemo vas naučiti znanosti.

Polako. Priznat ćemo vam da mnenje nije isto što i istina. No, upravo nas to i zanima: onaj koji ne zna što je istina potražit će je, a na tom se putu treba dogoditi mnogo susreta. Jedina pogreška bila naše mnenje smatrati istinom. Doista, to neprestano činimo. No, upravo je to jedino po čemu se želimo razlikovati, mi ostali, sljedbenici Poludjelog: mi smatramo da su naša mnenja mnenja i ništa više. Vidjeli smo određene činjenice. Mislimo da bi to mogao biti razlog tomu. Izvest ćemo još nekoliko eksperimenata, a možete nam se pridružiti, kako bismo provjerili čvrstoću tog mnenja. Uostalom, čini nam se da taj postupak nije toliko nečuven. Ne postupaju li tako često fizičari i kemičari? A onda, tonom punim uvažavanja, govorimo o hipotezi, o znanstvenoj metodi.

Međutim, uvažavanje nam nije toliko važno. Ograničimo se na činjenicu: vidjeli smo djecu i odrasle kako sami, bez učitelja koji objašnjava, uče čitati, pisati, svirati ili govoriti

stranim jezicima. Smatramo da se te činjenice mogu objasniti jednakošću inteligencija. To je mnjenje koje ćemo sada provjeriti. Istina je, ima tu jedna poteškoća. Fizičari i kemičari izdvajaju fizičke fenomene, postavljaju ih u odnos s drugim fizičkim fenomenima. Oni reproduciraju poznate učinke i dolaze do uzroka koje prepostavljuju. Takav je postupak nama zabranjen. Mi nikada nećemo moći reći: uzmimo dvije jednake inteligencije i smjestimo ih u te ili neke druge uvjete. Inteligenciju poznajemo po njezinim učincima. No, ne možemo je izdvojiti, mjeriti. Prinuđeni smo na množenje eksperimenata nadahnutih tim mnjenjem, ali nikada nećemo moći reći da sve su inteligencije jednake.

Zaista. No, naš se problem ne sastoji od toga da dokažemo da su sve inteligencije jednake. On se sastoji od toga da vidimo što možemo učiniti s tom pretpostavkom. A za to nam je dovoljno da to mnjenje bude moguće, odnosno da ne bude dokazana nikakva suprotna istina.

MOZGOVI I LIŠĆE

Međutim, upravo je suprotna činjenica očigledna, govore superiorniji duhovi. Inteligencije nisu jednake, to je sasvim bjelodano. Najprije, u prirodi ne postoje dva istovjetna bića. Pogledajte lišće koje pada s ovog stabla. Čini vam se potpuno isto. Pogledajte pobliže i uvjerit ćete se da nije. Među tim tisućama listova nema ni dva ista. Pojedinačnost [*individualité*] je zakon svijeta. I kako taj zakon, koji vrijedi za biljke, ne bi *a fortiori* vrijedio za biće kao što je ljudska inteligencija, koje je beskrajno uzvišenije u hijerarhiji života? Dakle, sve su inteligencije različite. Drugo, oduvijek je bilo, uvijek će biti i posvuda ima bića koja su nejednako obdarena stvarima iz poretku inteligencije: ima učenih i neukih, ljudi s duhom i budala, ljudi otvorenog duha i tupoglavaca. Znamo što se kaže

na tu temu: o razlici u okolnostima, o društvenoj sredini, o obrazovanju... Dobro, napravimo jedan eksperiment: uzimimo dva djeteta koja potječu iz iste sredine, koja su odgojena na jednak način. Uzmimo dva brata, stavimo ih u istu školu gdje su podvrgnuti istim vježbama. I što ćemo vidjeti? Jedan će uspjeti bolje od drugog. To dakle znači da postoji intrinzična razlika. A ta se razlika sastoji u sljedećem: jedan od njih dvojice je inteligentniji, nadareniji, ima više sposobnosti od drugoga. *Dakle*, možete dobro uočiti da inteligencije nisu jednake.

Kako odgovoriti na te *očiglednosti*? Krenimo od početka, od lišća koje toliko pogarda superiore duhove. Mi priznajemo da je ono različito do koje god mjere oni to žele. Samo se pitamo: na koji se to točno način s razlike među lišćem može prijeći na nejednakost inteligencija? Nejednakost je samo jedna vrsta razlike, i to ne ona o kojoj se govori u slučaju lišća. List je materijalno, a duh nematerijalno biće. Kako bez paralogizma iz materijalnih svojstava zaključivati nešto o svojstvima duha?

Istina je da se na ovom terenu javljaju oštiri suparnici: fiziolozi. Duhovna su svojstva, govore najradikalniji među njima, zapravo svojstva ljudskog mozga. Tu razlika i nejednakost vladaju kao dio iste konfiguracije i funkciranja u svim ostalim organima ljudskog tijela. Koliko teži mozak, toliko vrijedi inteligencija. Istim se bave frenolozi i kranioskopi: ovaj, kažu, ima izbočinu genija, a onaj drugi kvrgu za matematiku. Neka te protuberancije istražuju njima pripadajući *protuberanti* i priznajmo da je stvar ozbiljna. Možemo zapravo zamisliti tomu konzekventan materijalizam. On bi se bavio samo mozgovima i na njih bi mogao primjenjivati sve što primjenjuje na materijalna bića. Zadatak intelektualne emancipacije bio bi tada zapravo samo sanjarija neobičnih mozgova, pogodenih posebnim oblikom one stare bolesti duha poznate pod imenom melankolija. U tom

bi slučaju superiorni duhovi - tj. superiorni mozgovi - zapravo upravlјali inferiornim duhovima kao što čovjek upravlja životinjama. Kad bi tomu bilo tako, jednostavno nitko ne bi raspravljao o nejednakosti inteligencija. Superiorni mozgovi se ne bi bez potrebe trudili pokazivati svoju superiornost inferiornim mozgovima, po definiciji nesposobnima da ih shvate. Zadovoljili bi se da vladaju njima. I ne bi nailazili na prepreke: njihova bi se intelektualna superiornost očitovala samom tom činjenicom, baš poput fizičke superiornosti. Više ne bi bilo potrebe za zakonom, parlamentima i vladama u političkom poretku, kao ni potrebe za obrazovanjem, objašnjenjima i akademijama u onom intelektualnom.

Tomu nije tako. Imamo vlasti i zakone. Imamo superiorne duhove koji pokušavaju poučiti i uvjeriti inferiorne duhove. I što je još čudnije, imamo apostole nejednakosti inteligencija koji, u golemoj većini, ne slijede fiziologe i rugaju se kranioskopima. Superiornost kojom se diče ne mjeri se, smatraju, njihovim instrumentima. Materijalizam bi bio lagodno objašnjenje njihove superiornosti, ali oni se pozivaju na nešto drugo. Njihova je superiornost duhovna. Oni su spiritualisti, i to najprije po dobrom mišljenju o samima sebi. Oni vjeruju u nematerijalnu i besmrtnu dušu. Ali kako onog nematerijalnog može biti više ili manje? To je proturječje superiornih duhova. Žele besmrtnu dušu, duh odjelit od materije te različite inteligencije. No, materija je ta koja čini razliku. Želimo li nejednakost, treba prihvati cerebralne lokalizacije; ako nam je stalo do jedinstva duhovnog načela, treba reći da se ista inteligencija primjenjuje u različitim okolnostima, na različite materijalne predmete. No, superiorni duhovi ne žele ni superiornost koja bi bila tek materijalna ni duhovnost koja bi ih učinila jednakima s onima njima inferiornima. Zahtijevaju da razlike materijalista opstoje ondje

gdje važi uzdizanje svojstveno nematerijalnosti. Oni lubanju kranioskopa oslikavaju urođenim darovima inteligencije.

Oni dobro znaju da tu nešto ne štima i znaju da moraju u nečemu popustiti inferiornima, makar provizorno. Evo dakle kako su posložili stvari: u svakom čovjeku, kažu oni, postoji besmrtna duša. Ona i najponiznijima omogućuje da spoznaju velike istine o dobru i zlu, o savjesti i dužnosti, o Bogu i sudu. Tu smo svi jednaki i čak bismo mogli reći da nam oni ponizni to često i uvijek iznova pokazuju. Neka time budu zadovoljni i ne pretendiraju više na te intelektualne kapacitete koji su - često skupo plaćeni - povlastica onih koji imaju zadatak bdjeti nad općim društvenim interesima. I nemojte nam govoriti da su te razlike samo socijalne. Radije pogledajte to dvoje djece potekle iz iste obitelji, odgojene od istih učitelja. Jedan uspijeva, drugi ne uspijeva. Dakle...

Pa neka bude tako. Pogledajmo onda vašu djecu i vaše *dakle*. Jedno dijete uspijeva bolje od drugog, to je *činjenica*. To što uspijeva bolje, kažete vi, jest *zato* što je intelligentnije. Tu objašnjenje postaje neprozirno. Jeste li pokazali drugu *činjenicu* koja bi bila uzrok prve? Kada bi fiziolog smatrao da je jedan od mozgova uži ili lakši od drugog, to bi bila *činjenica*. On bi s pravom mogao reći *dakle*. Ali vi nam ne pokazujete drugu *činjenicu*. Govoreći: "Ono je intelligentnije" samo sažimljete ideje koje prepričavaju *činjenicu*. Dajete joj *ime*. No, *ime* neke *činjenice* nije njen uzrok, u najboljem slučaju može biti njena metafora. Prvi put ste *činjenicu* ispričali govoreći "Ono uspijeva bolje", pa ste je pod drugim imenom prepričali tvrdeći: "Ono je intelligentnije". No, drugi iskaz ne govorii ništa više od prvog.

"Ovaj drugi čovjek bolji je od onog drugog jer je pametniji; to upravo znači sljedeće: on je bolji jer je bolji (...) Kaže se da ovaj mladić ima više *sposobnosti*, kapaciteta. Postavljam

pitanje: što znači imati više sposobnosti i opet mi počinju pričati priču o dva djeteta; dakle, izraz više sposobnosti [*plus de moyens*] ili nadareniji, kažem samom sebi, na francuskom označava skup činjenica koje razumijem; ali taj ih izraz ne objašnjava.”³³

Nemoguće je dakle izići iz tog kruga. Treba pokazati uzrok nejednakosti, prestati posuđivati ga od *istraživača izbočina*, u suprotnom smo prinuđeni ponavljati tautologiju. Nejednakost inteligencija objašnjava nejednakost intelektualnih očitovanja kao što *virtus dormitiva* objašnjava učinke opijuma.

POZORNA ŽIVOTINJA

Znamo da bi opravdanje jednakosti inteligencija bilo podjednako tautološko. Idemo dakle drugim putem: govorit ćemo samo o onome što vidimo; imenovat ćemo činjenice bez pokušaja da im pridamo uzrok. Prva činjenica:

“Vidim da čovjek čini stvari koje druge životinje ne čine. To nazivam *duhom, inteligencijom*, već po volji; ništa ne objašnjavam, dajem ime onome što vidim.”³⁴

Isto tako mogu reći da je čovjek *razumska životinja*. Time bih označio činjenicu da čovjek raspolaže artikuliranim jezikom kojim se služi pri stvaranju riječi, figura, usporedbi kako bi komunicirao svoje mišljenje njemu sličnima. Na drugome mjestu, kad uspoređujem dva čovjeka, “vidim da, u prvim trenucima života, imaju apsolutno istu inteligenciju, odnosno da rade točno iste stvari, s istim ciljem, s istom namjerom. Kažem da ta dva čovjeka imaju jednaku inteligenciju, i ta riječ

³³ *Langue étrangère*, str. 228-229.

³⁴ Isto, str. 229.

jednaka inteligencija sažimljuće je obilježje svih činjenica koje sam uočio promatrujući dva djeteta u vrlo mladoj dobi.”

Kasnije će vidjeti drugačije činjenice. Utvrdit će da te dvije inteligencije više ne čine iste stvari, ne postižu iste rezultate. Ako budem htio, moći će reći da je jedna inteligencija razvijenija od druge ako pri tome još uvijek znam da samo *pripovijedam* novu činjenicu. Ništa me tu ne sprečava da pretpostavljam. Neću reći da je sposobnost jednog inferiorna onoj drugoga. Samo će pretpostavljati da nisu jednakov uvježbane. Ništa mi to s izvjesnošću ne dokazuje. Ali ništa ne dokazuje ni suprotno. Dovoljno mi je znati da je takav nedostatak uvježbanosti mogući i da to potvrđuju mnoga iskustva. Dakle, lagano će pomaknuti tautologiju: neću reći da je daleko manje uspješan jer je manje intelligentan. Reći će da je možda obavio posao lošije jer je manje radio, da nije dobro vidiš jer nije dobro gledao. Reći će da je u svoj posao unio nešto manje pozornosti.

Time možda nisam mnogo napredovao, ali ipak dovoljno za izlazak iz začaranog kruga. Pozornost nije ni moždana izraslina u kojoj se nalazi mozak niti neka okultna kvaliteta. Ona je po svom načelu nematerijalna činjenica, dok je materijalna u svojim učincima: imamo tisuću načina da provjerimo njenu prisutnost, odsutnost ili veću ili manju intenzivnost. Upravo na to ciljaju sve vježbe univerzalnog poučavanja. Naponsljetu, nejednakost u pozornosti fenomen je na čije nam moguće uzroke s pravom ukazuje iskustvo. Znamo zašto djeca u mlađoj dobi rabe inteligenciju na tako sličan način u istraživanju svijeta i učenju jezika. Podjednako ih vode nagon i potreba. Više-manje imaju iste potrebe koje treba zadovoljiti i sva podjednako žele postati dijelom ljudskog društva, društva govorećih bića. I zato inteligencija ne smije mirovati.

“Ovo je dijete okruženo predmetima koji mu, svi istodobno, govore različitim jezicima; ono ih mora proučavati zasebno i u njihovoј cjelini; oni nisu ni u kakvu odnosu, a često si proturiće. Ono ne može ništa odgonetnuti od svih tih idioma kojima mu priroda govori u gledanju, doticanju, u svim njegovim osjetilima. Mora neprestano ponavljati da bi zapamtilo toliko apsolutno proizvoljnih znakova (...) Kakva mu samo pozornost treba za sve to!”³⁵

Nakon što je učinjen taj golemi korak, potreba postaje manje nužnom, pozornost manje trajnom, a dijete se navikava služiti očima drugog. Okolnosti postaju raznolike i dijete razvija intelektualne sposobnosti kakve te okolnosti zahtijevaju. Isto vrijedi i za ljude iz naroda. Beskorisno je raspravljati o tome je li njihova “manja” inteligencija posljedica društva ili prirode: oni razvijaju inteligenciju onako kao što potrebe i okolnosti njihove opstojnosti zahtijevaju od njih. Ondje gdje prestaje potreba, inteligencija se odmara, barem tako dugo dok se neka snažnija volja ne obznani i ne kaže: nastavi, vidi što si sve napravio i što možeš napraviti primijeniš li istu inteligenciju koju si već rabio, pridajući istu pozornost svakoj stvari, ne dopuštajući da te se odvuče s tvog puta.

Sažmimo ta opažanja i recimo: *čovjek je volja koja se služi inteligencijom*. Ta formula nasljeđuje dugu tradiciju. Sažimljivi misao snažnih duhova 18. stoljeća, Saint-Lambert je potvrdio: *Čovjek je živuća organizacija koja se služi inteligencijom*. Formula je odisala njegovim materijalizmom pa ju je u doba Restauracije apostol kontrarevolucije vikont de Bonald u potpunosti preokrenuo. *Čovjek je, proklamirao je on, inteligencija kojoj služe organi*. No, taj je preokret stvorio

³⁵ *Langue maternelle*, str. 199.

veoma dvosmislenu restauraciju inteligencije. Ono što se vikontu nije svidjelo u filozofovoј formuli nije to što je ljudskoj inteligenciji udijelio mršav udio. Ni sam joj nije dao više. Ono što mu se, pak, nije svidjelo bio je taj republikanski model kralja u službi kolektivne organizacije. Ono što je on htio obnoviti jest dobar hijerarhijski poredak: poredak kralja koji zapovijeda i potčinjenih koji mu se pokoravaju. Kraljevska inteligencija za njega sigurno nije bila inteligencija djeteta ili radnika usmjerena k prisvajanju svijeta simbola; bila je to božanska inteligencija već upisana u kodove koje je božanstvo dalo ljudima, u jezik sam koji svoje podrijetlo ne bi dugovao ni prirodi ni ljudskom umijeću, nego samo čistom božanskom daru. Na ljudskoj volji bi bilo da se podvrgne toj već manifestiranoj inteligenciji, upisanoj u kodove, u jezik kao i u socijalne institucije.

Takva je pozicija sa sobom donijela i određeni paradoks. Kako bi zajamčio trijumf socijalne i jezične objektivnosti nad “individualističkom” filozofijom prosvjetiteljstva, sam je de Bonald morao nastaviti raditi na “najmaterijalističkijim” formulacijama iste te filozofije. Kako bi zanijekao svaku prednost mišljenja nad jezikom, kako bi oduzeo inteligenciji svako pravo na istraživanje neke svoje istine, morao je stati na stranu onih koji su radnje duha sveli na puki mehanizam materijalnih senzacija i jezičnih znakova do te mjere da se rugao monasima s gore Atos koji su vjerovali, kontemplirajući o kretnjama njihova pupka, da su obuzeti božanskim nadahnućem.³⁶ Tako je srodnost između jezičnih znakova i razumskih ideja koju je 18. stoljeće istraživalo, a rad Ideologa nastavio, obnovljena i preokrenuta u korist prvenstva

³⁶ Bonald, *Recherches philosophiques sur les premiers objets des connaissances morales*, Pariz, 1818., t. I, str. 67.

onog što je ustanovljeno u okviru teokratske i sociokratske inteligencije. "Čovjek", piše vikont, "misli o svojim riječima prije nego izgovori svoje mišljenje."³⁷ Riječ je o materijalističkoj teoriji jezika koja nam ne dopušta da zanemarimo bogobojažno mišljenje koje njime upravlja:

"Vjerni i trajni čuvan svetog pologa temeljnih istina o društvenom poretku, o društvu općenito, nudi spoznaju svoj svojoj djeci pod uslovom da ona pristupe velikoj obitelji."³⁸

Suočena s tim snažnim mislima jedna je bijesna ruka načrkala na svom primjerku knjige sljedeće retke: "Sve ovo skandalozno naklapanje usporedite s odgovorom proročišta o Sokratovom učenu neznanju". To nije bila ruka Josepha Jacotota, nego ruka kolege g. de Bonalda u Domu poslanika, viteza Maine de Birana koji, nešto kasnije, u dva retka izvrće čitavu vikontovu građevinu: prvenstvo jezičnih znakova ni po čemu ne utječe na primat intelektualnog čina koji, za svakog sina čovječjeg, ovima daje smisao: "Čovjek uči govoriti tek onda kada povezuje ideje s riječima koje uči od svoje dadilje."³⁹ Na prvi pogled, kao da je riječ o začuđujućoj podudarnosti. Najprije, ne vidimo dobro što bi to bivši poručnik u gardi Luja XVI mogao imati zajedničko s bivšim kapetanom vojske iz godine prve, posjednik-administrator s profesorom na središnjoj školi, revolucionar u egzilu s poslanikom u monarhističkom Domu poslanika. Najviše to što su obojica imali dvadeset godina,

³⁷ Bonald, *Législation primitive considérée dans les premiers temps par les seules lumières de la raison*, Œuvres complètes, Pariz, 1859., t. I, str. 1161.

³⁸ *Recherches philosophique*, str. 105.

³⁹ Maine de Biran, "Les Recherches philosophiques de M. de Bonald", u Œuvres complètes, Pariz, 1939., tom XII, str. 252.

pomislit ćemo, kada je započela Revolucija, što su u dvadeset i petoj napustili pariški metež i što su obojica dosta dugo s distance meditirali o tome koji je smisao ili vrlinu trebala imati ili zadržati stara Sokratova uzrečica usred tolikog previranja. Jacotot je shvaća više onako kao što su je shvaćali moralisti, a Maine de Biran kao metafizičari. Pa ipak preostaje jedna zajednička vizija koja podržava istu afirmaciju prvenstva mišljenja naspram jezičnih znakova: postoji isti završni račun analitičke i ideološke tradicije u kojoj su obje pozicije oblikovale svoju misao. Samospoznaju i moć razuma sada više ne treba tražiti u transparentnoj recipročnosti jezičnih znakova i ideja uma. Proizvoljnost – revolucionarne i imperijalne – volje u potpunosti je zaposjela tu obećanu zemlju dobro skrojenih jezika koje si je um do jučer obećavao. Izvjesnost mišljenja tako se povlači s onu stranu jezičnih transparentnosti – bile one republikanske ili teokratske. Ona je nošena vlastitim činom, tom napetošću duha koji prethodi i usmjeruje svaku kombinaciju znakova. Božanstvo revolucionarnog i imperijalnog doba, volja, svoju racionalnost nalazi u srži tog pojedinačnog napora koji svatko ulaze u sebe, tog samoodređenja duha kao djelatnosti. Prije nego postane kombinacija ideja, inteligencija je pozornost i potraga. Prije nego postane trenutak odabira, volja je snaga pokretanja samoga sebe, djelovanja po *vlastitom* pokretu.

VOLJA KOJU OPSLUŽUJE INTELIGENCIJA

Novi zaokret u definiranju čovjeka obilježava upravo taj temeljni preokret: čovjek je volja kojoj služi *inteligencija*. Volja je moć racionalnog koju treba otrgnuti iz svade *idejista* i *stvarista*. Sukladno tome treba također pojasniti kartezijansku jednakost *cogita*. Tom mislećem subjektu koji se spoznaje samo tako da se odcijepi od svih osjetila i svih tijela suprotstaviti će

se ovaj novi misleći subjekt koji se iskušava u djelovanju koje vrši kako prema samome sebi tako i prema tijelima. Upravo je na taj način, prema načelima univerzalnog poučavanja, Jacotot napravio vlastiti *prijevod* poznate kartezijanske analize komadića voska:

“Želim gledati i vidim. Želim slušati i čujem. Želim opipati i moja se ruka pruža, klizi površinom predmeta ili prodire u njihovu unutrašnjost; ruka mi se otvara, širi, pruža, skuplja, moji se prsti razmiču ili spajaju kako bi se pokorili mojoj volji. U tom činu opipavanja poznajem tek volju da opipam. Ta volja nije ni moja ruka, ni šaka, ni moj mozak niti opipavanje. Ta volja, to sam ja, to je moja duša, to je moja snaga, to je moja sposobnost. Osjećam tu volju, ona je prisutna u meni, ona je ja sâm; kad je u pitanju način na koji mi služi, to ne osjećam, poznajem je samo po njezinim činima (...) Ideaciju shvaćam kao opipavanje. Kada mi se svida, imam senzacije, upravljam svojim osjetilima da me odvedu k njima. Kada želim, imam ideje, upravljam svojom inteligencijom da ih potraže, da opipavaju. Ruka i inteligencija su robovi od kojih svaki ima svoja obilježja. Čovjek je volja kojoj služi inteligencija.”⁴⁰

Imam ideje kada želim. Descartes je dobro poznavao moć volje nad razumom. Ali poznavao ju je upravo kao moć lažnoga, kao uzrok pogreške: žurba da se *afirmira* dok ideja još nije jasna i odjelita. Treba reći upravo obrnuto, da je nedostatak volje taj koji krivo navodi inteligenciju. Istočni grijeh duha ne sastoji se od žurbe, nego od rastresenosti, od odsutnosti.

“Djelovati bez volje ili bez razmišljanja ne stvara intelektualni čin. Učinak koji proizlazi iz toga ne može se

40 *Journal de l'émancipation intellectuelle*, t. IV, 1836-1837., str. 430-431.

ni svrstati niti usporediti s tvorevinama inteligencije. U nedjelovanju ne možemo vidjeti ni manje ni više aktivnosti; tu nema ničega. Idiotizam nije sposobnost, to je odsutnost, drijemež ili počinak te sposobnosti.”⁴¹

Čin inteligencije sastoji se u tome da ona vidi i da usporedi ono što je vidjela. Ona najprije slučajno gleda. Treba joj omogućiti da to ponavlja, stvarati uvjete da vidi iznova ono što je vidjela, da vidi slične činjenice, da vidi činjenice koje bi mogle biti uzrokom onoga što je vidjela. Potrebno je također da oblikuje riječi, rečenice, figure kako bi drugima rekla što je vidjela. Ukratko, najčešći oblik vježbe inteligencije, koliko god se genijima to ne sviđalo, jest ponavljanje. A ponavljanje je dosadno. Prvi porok je lijenost. Najlakše je biti odsutan, vidjeti napola, govoriti o onome što ne vidimo, o onome što mislimo da vidimo. Tako nastaju rečenice iz odsutnosti, zaključci koji ne prevode nikakvu duhovnu avanturu. “Ne mogu”, jedan je primjer tih rečenica nastalih u odsutnosti. “Ne mogu” nije ime nikakve činjenice. Ništa se ne događa u duhu što bi odgovaralo toj tvrdnji. Točnije rečeno, ona ništa ne znači. Tako se govor ispunjava ili prazni ovisno o napetom ili opuštenom kretanju inteligencije. Značenje je djelo volje. To je tajna univerzalnog poučavanja. To je isto tako tajna onih koje nazivamo genijima: tajna neumornog rada kako bi se tijela podvrgnula neophodnim navikama da inteligenciju mogu upravljati prema novim idejama, prema novim načinima da ih izrazi; da bi iznova planski napravila ono što je stvorio slučaj i nesretne okolnosti preokrenula u šanse za uspjeh:

“To jednako vrijedi za govornike i za djecu. Oni se oblikuju

⁴¹ *Enseignement universel. Droit et philosophie panécastique*, Pariz, 1838., str. 278.

na skupovima kao što se mi oblikujemo u životu. (...) Onaj koji je slučajno nasmijao ljude na svoj račun na posljednjem skupu mogao je zauvijek naučiti nasmijati ljude da je htio proučavati sve odnose koji su doveli do tog bučanja koje ga je smelo zauvijek mu zatvarajući usta. Takav je bio Demostenov početak. Nasmijavajući bez namjere, naučio je kako izazvati prasak smijeha na Eshinov račun. No, Demosten nije bio lijep. Nije mogao biti takav.”⁴²

*Pojedinac može sve što hoće, proklamira dalje univerzalno poučavanje. No, ne smijemo krivo shvatiti što to znači htjeti. Univerzalno poučavanje nije ključ uspjeha ponuđen poduzetnicima izrabljivanjem čudesnih moći volje. Ništa ne bi bilo proturječnije mišljenju emancipacije od tog slogana s vašarskog plakata. I Učitelj je bio iritiran kad su učenici otvorili svoju školu s natpisom *Tko hoće, može*. Jedini važeći stijeg jest onaj jednakosti inteligencija. Univerzalno poučavanje nije metoda probitačnosti. Nema sumnje da oni ambiciozni i osvajači dobro ilustriraju beščutnu uporabu takva slogana. Njihova je strast neiscrpni izvor ideja i brzo su shvatili kako bez pogreške usmjeriti generale, učenjake ili financijere prema znanosti koju oni ne poznaju. No, ono što nas zanima nije taj teatarski učinak. Ono što ambiciozniji steknu od intelektualne moći time što se u odnosu ni na koga ne smatraju inferiornima, iznova izgube time što se smatraju superiornima u odnosu na ostale. Ono što nas zanima jest istraživanje moći svakoga čovjeka kada se smatra jednakim svim drugima i sve druge smatra jednakima sebi. Volju shvaćamo kao taj povratak sebi kao razumnom biću koje se spoznaje kao djelujuće. To je to žarište racionalnosti, ta svijest i pouzdanje u sebe kao*

42 *Langue étrangère*, str. 330.

razumsko djelatno biće koje pospješuje kretanje inteligencije. Razumsko je biće ponajprije biće koje upoznaje svoje moći, koje se ne zavarava u vezi s njima.

NAČELO ISTINITOSTI

Postoje dvije temeljne laži: ona koja proglašava *ja govorim istinu* i ona koja kaže *ja ne mogu reći*. Razumsko biće koje se vraća samomu sebi poznaće ništavnost tih dvaju iskaza. Prva se činjenica odnosi na nemogućnost da ne možemo ne poznavati sami sebe. Pojedinac si ne može lagati, on se može samo zaboraviti. „Ja ne mogu“ predstavlja tako rečenicu zaborava samoga sebe, tu se razumska osoba povukla. Nijedan se zli demon ne može postaviti između svijesti i njezina čina. Isto tako treba preokrenuti Sokratovu izreku. *Nitko nije hotimice zao*, izjavio je on. Mi ćemo reći obrnuto: „Svaka glupost potječe iz poroka“.⁴³ Nitko ne griješi osim po zloći, odnosno po lijenosti, po želji da više ne sluša o tome što razumsko biće duguje samome sebi. Načelo zla se ne sastoji u pogrešnoj spoznaji dobra koje je svrha djelovanja. Ono se sastoji od nevjere prema samome sebi. Izreka *Spoznaj samoga sebe* nema više onaj platonički smisao: spoznaj svoje dobro. Ona znači: vratи se samomu sebi, onomu u tebi što te ne može prevariti. Tvoja nemoć je samo lijenosť koja te obuhvaća. Tvoja poniznost samo je strah ponosa da se ne spotakne pred pogledom drugih. Spotaknuti se ne znači ništa, zlo se sastoji od tumaranja, od skretanja s puta, od nepoklanjanja pozornosti onome što govorimo, od zaborava onoga što jesmo. Idi, dakle, *svojim putem*.

To načelo *istinitosti* [véracité] nalazi se u srcu iskustva emancipacije. Ono nije načelo nikakve znanosti, nego povlašteni odnos svake osobe prema istini, istine koja tu

43 *Langue maternelle*, str. 33.

osobu pokreće, šalje u njezinu istraživačku orbitu. To je načelo moralnog utemeljenja moći spoznaje. To je misao svojeg vlastitog vremena, nastala kao plod meditacije o revolucionarnom i imperijalnom iskustvu te etičkom utemeljenju moći same spoznaje. No, većina mislilaca tog doba to načelo shvaća sasma obrnuto nego što to čini Jacotot. Prema njima, istina koja upravlja intelektualnim sporazumom poistovjećuje se sa spregom koja ljudе ujedinjuje. Istina je ono što okuplja; zabluda je razdor i samoćа. Volju s kojom se pojedinač mora izjednačiti kako bi postigao ispravnu percepciju definiraju društvo, njegove institucije i ciljevi koji se moraju ostvariti. Tako razmišljaju teokrat de Bonald, a potom socijalist Buchez ili pozitivist Auguste Comte. Manje su oštri eklektičari sa svojim zdravorazumskim razmišljanjem i svojim velikim istinama upisanim u svaciјem srcu, filozofovom ili postolarevom. No, sve su to ljudi gomile. A Jacotot se upravo u toj točki od njih odvaja. Ako želite, možemo reći da istina okuplja. No, ono što okuplja, što sjedinjuje *ljudе* jeste ne-okupljanje. Oslobodimo se predodžbe nekakvog društvenog vezivnog tkiva, cementa koji okamenjuje misleće glave postrevolucionarnog doba. Ljudi se ujedinjuju jer su ljudi, odnosno zato što su bića *distance*. Jezik ih ne ujedinjuje. Upravo suprotno, njegova proizvoljnost koja prisiljava na prijevod vodi ih u komunikaciju naporima - ali i u zajednicu inteligencija: čovjek je biće koje vrlo dobro zna kada onaj koji govori ne zna što govori.

Istina ne okuplja ljudi. Oni joj se ne prepuštaju. Ona je neovisna o nama i ne podvrgava se komadanju naših rečenica. "Istina postoji za sebe; ona je ono što jest, a ne ono što je rečeno. Govor ovisi o ljudima, ali istina ne."⁴⁴

44 *Journal de l'émancipation intellectuelle*, t. IV, 1836-1837., str. 87.

No, ona nam ipak nije strana i nismo protjerani iz njezine zemlje. Iskustvo *istinitosti* privlači nas k njenom odsutnom središtu, tjera nas da kružimo oko njezina žarišta. Ponajprije, možemo vidjeti i pokazati istine. "Poučavao sam ono što nisam poznavao" jedna je takva istina. To je ime činjenice koja je postojala, koja se može reproducirati. Kada je riječ o razlogu te činjenice, on je trenutno mnijenje i može zauvijek ostati mnijenjem. No, s tim se mnijenjem okrećemo oko *istine*, od činjenice do činjenice, od odnosa do odnosa, od rečenice do rečenice. Bitno je da se ne laže, da ne kažemo da smo vidjeli kad su nam oči bile zatvorene, da ne pričamo o nečemu što nismo vidjeli, da ne mislimo da smo to objasnili kada smo nešto samo imenovali.

Tako svatko od nas opisuje svoju parabolu oko istine. Ne postoje dvije slične orbite. I upravo zato objašnjavatelji ugrožavaju našu revoluciju.

"Te orbite ljudskih koncepcija rijetko se presijecaju i imaju tek nekoliko zajedničkih točki. Nikada se te raznovrsne linije koje one opisuju ne podudaraju bez poremećaja koji dokida slobodu i samim time uporabu inteligencije koja je slijedi. Učenik osjeća da neće moći sam slijediti put koji ga je privukao; i zaboravlja da postoji tisuću puteva u intelektualnom univerzumu otvorenih njegovoj volji."⁴⁵

Ta podudarnost orbita jest ono što smo nazvali zatupljenjem. I shvaćamo zašto je zatupljenje tim dublje što ta podudarnost postaje istančanija, neprimjetnija. Upravo zato sokratovska metoda, naizgled vrlo bliska univerzalnom poučavanju, predstavlja najpogibeljniji oblik zatupljenosti. Sokratovska metoda ispitavanja koja pokušava dovesti učenika do njegova

⁴⁵ *Droit et philosophie panécastique*, str. 42.

vlastitog znanja zapravo je metoda učitelja jahanja.

“On upravlja okretima, koracima, koracima u suprotnom smjeru. Što se učitelja tiče, tijekom treninga on se odmara i odlikuje ga dostojanstvo zapovjednika nad duhom kojim upravlja. Od jedne prepreke do druge, taj duh dolazi do cilja koji nije čak ni nazreo u trenutku polaska. Začuđen je što ga je dosegnuo, okreće se, vidi svog vodiča, i njegova se začuđenost pretvara u divljenje, a to divljenje zaglupljuje. Učenik osjeća da nije sâm i prepušten sam sebi slijedio taj put.”⁴⁶

Nitko nema odnos s istinom ako se ne nalazi u vlastitoj orbiti. I neka se zato nitko ne razmeće svojom jedinstvenošću i objavljuje *Amicus Plato, sed magis amica veritas!* To je rečenica iz kazališnog komada. Aristotel, koji ju je izgovorio, s njom čini isto što i Platon. Poput njega, on govori o svojim mišljenjima, od svojih intelektualnih avantura on stvara priповijest, na svom putu pobrao je nekoliko istina. Kad je istina u pitanju, ona ne računa na filozofe koji govore da su njezini prijatelji, ona je prijatelj samo sebi samoj.

RAZUM I JEZIK

Istina se ne izriče. Ona je jedna, a razum je mrvi, ona je nužna, a jezici su proizvoljni. Ta teza o proizvoljnosti je Jacototovo učenje, čak prije objave univerzalnog poučavanja, učinila skandaloznim. Njegovo inauguralno predavanje u Louvainu za temu je imalo upravo to pitanje, naslijeđeno iz 18. stoljeća, od Diderota i opata Batteauxa: Je li “izravna” konstrukcija, ona koja ime stavlja ispred glagola i atributa, isto tako i prirodna konstrukcija? I imaju li francuski pisci pravo smatrati

tu konstrukciju obilježjem intelektualne superiornosti njihova jezika? Njegov je odgovor bio negativan. Složivši se s Diderotom, smatrao je “obrnuti” poredak barem u istoj mjeri prirodnim a možda čak i prirodnijim od takozvanog prirodnog poretku, smatrao je da jezik osjećaja prethodi jeziku analize. Ali, iznad svega, odbijao je samu ideju prirodnog poretku i hijerarhije koju je ta ideja mogla uvesti. Svi su jezici bili podjednako proizvoljni. Nije postojao jezik inteligencije, univerzalniji jezik od ostalih.

Nije dugo čekao na odgovor. U sljedećem broju *L'Observateur belgea*, briselskog književnog časopisa, mladi je filozof Van Meenen prokazao tu tezu kao teorijsko upozorenje oligarhiji. Pet godina kasnije, po objavlјivanju *La Langue maternelle [Materinski jezik]*, jedan mladi pravnik, inače blizak Van Meenenu, koji je čak objavio Jacototova predavanja, i sam se rasrdio. U svojem *Essai sur le livre de Monsieur Jacotot*, Jean Sylvian Van de Weyer kori tog lektora francuskog koji se, nakon Bacona, Hobbesa, Lockea, Harrisa, Condillac-a, Dumarsaisa, Rousseaua, Destutta de Tracya i de Bonalda, još usuđuje smatrati da mišljenje prethodi jeziku.

Lako je razumjeti položaj tih mladih i naprasitih osporavatelja. Oni predstavljaju mladu, patriotsku, liberalnu i frankofonu Belgiju u intelektualnoj pobuni protiv nizozemske dominacije. Uništiti jezične hijerarhije i univerzalnost francuskog jezika za njih znači dati prvenstvo jeziku nizozemske oligarhije, zaostalom jeziku manje civilizirane populacije ali i tajnom jeziku moći. Slijedeći njih, *Courrier de la Meuse* će optužiti “metodu Jacotot” da u pravom trenutku, i na lak način, nameće nizozemski jezik i civilizaciju - u navodnim znacima. No, stvar ide još dalje. I ti su mladi branitelji belgijskog identiteta i francuskog intelektualnog zavičaja čitali *Recherches philosophiques* vikonta de Bonalda. Zadržali

su temeljnu ideju tog djela: analogiju između zakona jezika, zakona društva i zakona mišljenja, i njihovo principijelno jedinstvo u božanskom zakonu. Time su se bez ikakve sumnje udaljili od vikontove filozofske i političke poruke. Oni žele nacionalnu i ustavnu monarhiju te žele da duh u sebi slobodno pronađe velike metafizičke, moralne i socijalne istine koje je božanstvo upisalo u svako srce. Njihova je filozofska zvijezda mladi profesor iz Pariza pod imenom Victor Cousin. U tezi o proizvoljnosti jezika oni vide kako se uvodi iracionalizam u samo srce komunikacije, tj. na put otkrivanja istinitog gdje se filozofovo razmišljanje mora sjediniti sa zdravim razumom narodskog čovjeka. U paradoksu luvenskog lektora, oni vide kako se ponavlja porok onih filozofa koji

“u svojim napadima, pod egidom predrasudâ, često brkaju pogubne zablude koje su otkrili ne odviše daleko od kolijevki istih i temeljne istine koje oni pripisuju istom podrijetlu jer im ono istinsko ostaje skriveno u dubinama nedostupnim skalpelu argumentacije i mikroskopu rječite metafizike, ondje gdje već odavno ne znaju sići i voditi se tek jasnoćom zdravog razuma i jednostavnosti srca.”⁴⁷

Činjenica je: Jacotot se ne želi *iznova učiti* toj vrsti silaska. On *ne razumije* te isprazne rečenice o zdravom razumu i o jednostavnom srcu. On ne želi tu plašljivu slobodu koja se osigurava skladom zakonâ mišljenja i jezičnih i društvenih zakonâ. Sloboda se ne jamči nikakvom unaprijed utvrđenom harmonijom. Ona se uzima, ona se stječe i gubi isključivo naporom svakoga od nas. I ne postoji razum koji se osigurava time što je već upisan u izgradnji jezika i građanskih zakona. Jezični zakoni nemaju ništa s razumom, a građanski su zakoni

⁴⁷ L'Observateur belge, 1818., t. XVI, br. 426, str. 142-143.

itekako povezani s bezumljem. Ako postoji božanski zakon, onda je mišljenje sâmo to koje, održavši svoju istinitost, u sebi nosi svjedočanstvo o njemu. Čovjek ne misli *jer* govori - to bi značilo upravo podvrgavanje mišljenja postojećem materijalnom poretku - čovjek misli zato što postoji.

Ostaje da se mišljenje izrekne, očituje u djelima, da se priopći drugim mislećim bićima. Ono to mora učiniti pomoći jezika s proizvoljnim značenjima. Neumjesno je u tome vidjeti prepreku u komunikaciji. Samo se lijencine užasavaju te ideje o proizvoljnosti i u njoj vide grob razuma. Upravo suprotno, samo zato što ne postoji od božanstva zadani kôd, što ne postoji jezik nad jezikom, ljudska inteligencija koristi sva svoja umijeća da razumije samu sebe i da shvati što joj sroдna inteligencija želi reći. Misao se ne izriče *kao istina*, ona se izražava *u istinitosti*. Ona se dijeli, ona se pripovijeda, prevodi se kao neka druga od koje će nastati neka treća pripovijest, neki drugi prijevod, ali samo pod jednim uvjetom: da se volja priopćava, da postoji volja za *odgonetavanjem* onoga što je drugi mislio a da za to ne jamči ništa izvan same pripovijesti, da nijedan univerzalan rječnik ne govori kako tu misao treba shvatiti. Volja odgonetava volju. U tom zajedničkom naporu svoj smisao dobiva definiciju čovjeka kao *volje kojoj služi inteligencija*.

“Mislim i želim priopćiti svoje misli, u tom trenutku moja inteligencija s umijećem koristi bilo koji znak, ona ih kombinira, sastavlja ih, analizira ih i eto nekog izraza, slike, materijalne činjenice koja će od sada za mene biti portret jedne misli, odnosno nematerijalne činjenice. On će za mene prizvati tu misao i na nju ću pomisliti svaki put kad vidim taj portret. Mogu dakle razgovarati sa sobom kad god poželim. Jednog ću se dana, međutim, naći licem u lice s drugim čovjekom, u njegovoј prisutnosti ponavljati svoje geste i riječi i, bude li želio, on će me odgonetavati (...) Dakle,

značenje riječi ne možemo dogоворити riječima. Jedan želi govoriti, drugi odgonetavati i to je sve. Iz tog natjecanja volja javlja se misao vidljiva objema osobama istodobno. Ona najprije postoji kao nematerijalna za jednog, a potom se izriče drugome. On joj daje oblik sukladan njegovom uhu ili očima, a napisljetužu želi da taj oblik, da to materijalno biće za drugog čovjeka reproducira istu prvočinu misao. Ta su djela ili, ako želite, metamorfoze, učinci dviju volja koje si uzajamno pomažu. Tako misao postaje govor, potom taj govor ili riječ iznova postaju misao; ideja postaje materija i ta materija postaje ideja; i sve je to učinak volje. Misli lete od jednog duha do drugog na krilima riječi. Svaka je riječ odasana s namjerom da prenese samo jednu misao, ali, budući da je nepoznata onome koji govor i gotovo pa usprkos njemu, taj govor, ta riječ, ta larva oplođuje se voljom slušatelja; i predstavnik jedne monade postaje središtem sfere ideja koja zrači u svim smjerovima tako da govornik, osim onoga što je htio reći, zapravo izgovara beskonačnost drugih stvari; on je tantom oblikovao tijelo neke ideje i ta materija namijenjena misterioznom omatanju nekog nematerijalnog bića uistinu obuhvaća svijet tih bića, tih misli.”⁴⁸

Možda sada bolje razumijemo razlog čudesnosti univerzalnog poučavanja: pobude koje ono ostvaruje jednostavno su identične pobudama iz svake komunikativne situacije dvaju razumskih bića. Odnos dvojice neukih pred knjigom koju *ne znaju* pročitati radikalizira samo taj napor svih instancija da prevedu ili prevedu prijevod misli u riječi i riječi u misli. Ta volja koja upravlja operacijom nije neki recept čudotvorca.

48 *Droit et philosophie panécastique*, str. 11-13.

Ona je ta želja da se razumije i bude razumljen bez koje nijedan čovjek nikad ne bio mogao dati smisao jezičnim materijalnostima. Razumijevanje treba shvatiti u njegovu istinskom smislu: ne kao pogrdnu moć skidanja velova sa stvari, nego kao snagu prijevoda koja jednog govornika suočava s drugim. To je ista ona snaga koja “neukome” omogućuje da istrgne svoju tajnu iz “nijeme” knjige. Ne postoji, suprotno nauku *Fedra*, dvije vrste govora od kojih bi jedan bio lišen moći “da pomognemo samima sebi” i osuđen da uvijek glupo ponavlja istu stvar. Svaka je riječ, izrečena ili napisana, prijevod koji poprima smisao u prijevodu prijevoda, u invenciji mogućih uzroka njegova razumijevanja ili pisana traga: volja za odgonetavanjem koja se veže uz sve indicije kako bi shvatila ono što joj govori razumska životinja koja je smatra dušom druge razumske životinje.

Možda ćemo sada bolje shvatiti taj skandal koji od *pripovijedanja i odgonetavanja* podjednako čini dvije glavne operacije inteligencije. Oni koji govore istinu i superiorni duhovi nesumnjivo poznaju druge načine preobrazbe duha u materiju i materije u duh. Shvaćamo da ih prešućuju profani ljudima. Za te profane kao i za svako razumno biće, ostaje dakle kretanje govora koje je istodobno jedan od istine podržani i prihvaćeni razmak te svijest o čovječanstvu željnom komunikacije s drugima i potvrde te međusobne sličnosti.

“Čovjek je osuđen na osjećanje i na šutnju ili, kada želi govoriti, da govori beskrajno jer uvijek mora više ili manje ispravljati ono što govori (...) jer, što god rekli, treba odmah dodati: to nije to; a budući da ispravak nije cjelovitiji od prvobitnog iskaza, u toj plimi i oseći na raspolaganju imamo trajno sredstvo improvizacije.”⁴⁹

49 Isto, str. 231.

Improvizacija je, kao što znamo, jedna od kanonskih vježbi univerzalnog poučavanja. No, ona je najprije vježba prvobitne vrline naše inteligencije: *poetičke* vrline. U nemogućnosti da izreknemo istinu, čak i kad je *osjećamo*, tjera nas da govorimo kao pjesnici, da pri povijedamo pustolovine našeg duha i provjeravamo jesu li one razumljive i drugim avanturistima, da priopćujemo svoj osjećaj i gledamo kako ga s nama dijele druga bića koja osjećaju. Improvizacija je vježba kojom se upoznaje ljudski duh i kojom se on potvrđuje u svojoj prirodi razumskog bića, odnosno životinje “koja stvara riječi, figure, usporedbe kako bi ispri povijedala ono što misli sebi sličnima”.⁵⁰ Vrlina naše inteligencije sastoji se manje od toga da spozna koliko od toga da čini. “Znati ne znači ništa, učiniti znači sve.” No, to učiniti predstavlja temeljni čin komunikacije. I zato je “govor najbolji dokaz sposobnosti da možemo učiniti bilo što”.⁵¹ U činu govora, čovjek ne prenosi svoje znanje, on poetizira, on prevodi i poziva druge da čine isto. On komunicira kao *zanatlija*: rukuje riječima kao alatom. Čovjek komunicira s čovjekom djelima svojih ruku kao riječima vlastita govora: “Kada čovjek djeluje na materiju, pustolovine tog tijela postaju priča o pustolovinama njegova duha.”⁵² I obrtnikova je emancipacija ponajprije preuzimanje te priče, svijest da je njegova materijalna aktivnost diskurzivne naravi. On komunicira kao *pjesnik*: kao biće koje vjeruje svom priopćivom mišljenju, svom osjećaju koji može podijeliti. Upravo zato, po logici univerzalnog poučavanja, vježba govora i koncepcija svih djela kao diskursa prethodi svakom naukovanju. Da bi se emancipirao radnik treba govoriti o svojim djelima; učenik

⁵⁰ *Musique*, str. 163.

⁵¹ Isto, str. 314.

⁵² *Droit et philosophie panécastique*, str. 91.

treba govoriti o umijeću koje želi naučiti. "Govoriti o ljudskim djelima sredstvo je upoznavanja ljudskog umijeća".⁵³

I JA SAM SLIKAR!

Otuda neobična metoda pomoću koje Utemeljitelj, između ostalih ludorija, poučava crtanje i slikanje. Najprije od učenika traži da govoriti o onome što će predstaviti. Neka to bude crtež koji će se kopirati. Bit će opasno dati objašnjenja djetetu o mjerama koje treba poduzeti prije nego započne svoje djelo. Znamo koji je razlog tome: to je rizik da dijete zbog toga osjeti svoju nesposobnost. Pouzdat ćemo se dakle samo u djetetovu volju za oponašanjem. No, tu ćemo volju *potvrditi*. Nekoliko dana prije nego što mu damo olovku u ruke, dat ćemo mu da promatra crtež i tražiti od njega da nam ga opiše. Vjerojatno neće odmah reći mnogo toga, reći će na primjer "Ova je glava lijepa". Ali ponavljat ćemo vježbu, predstaviti ćemo mu istu glavu tražeći od njega da još promatra i da iznova govoriti o njoj, da prestane ponavljati ono što je već reklo. Tako će postati pomnije, svjesnije svoje sposobnosti i sposobnosti da oponaša. Znamo koji je razlog tog učinka koji nema veze s vizualnom memorizacijom i gestualnom dresurom. Ono što je dijete *potvrdilo* tom vježbom jest to da je slikarstvo jezik, da crtež koji smo mu dali da oponaša, njemu *govori*. Nešto kasnije, smjestit ćemo ga pred sliku i od njega tražiti da improvizira na temu *jedinstva osjećaja* prisutnog na primjer u Poussinovoj slici koja prikazuje Focionov pokop. Pravi poznavatelj nesumnjivo će biti preneražen, zar ne? Kako možete biti sigurni da je upravo to Poussin htio reći svojom slikom? I kakve veze taj hipotetski govor ima s Poussinovim slikarskim umijećem kao i s umijećem koje učenik želi postići?

53 Musique, str. 347.

Odgovorit ćemo da ne možemo znati što je Poussin htio napraviti. Naprosto vježbamo predstavljanje onoga što je mogao htjeti učiniti. Time potvrđujemo da svako *htjeti učiniti* predstavlja neko *htjeti reći* i da se to *htjeti reći* obraća svakom razumskom biću. Ukratko, potvrđujemo da *ut poiesis pictura* koju su renesansni umjetnici branili preokrećući Horacijevu uzrečicu, nije znanje ograničeno samo na umjetnike: slikarstvo, kao i kiparstvo, rezbarstvo ili bilo koja druga umjetnost jest jezik koji može razumjeti i govoriti svatko tko poznaje taj jezik. U umjetnosti, kao što znamo, reći "ne mogu" rado se prevodi kao "to mi ništa ne govori". Potvrda "jedinstva osjećaja" odnosno "htjeti reći" djela, bit će tako sredstvom emancipacije za onoga koji "ne zna slikati", točni ekvivalent potvrde jednakosti inteligencija u knjizi.

Nesumnjivo, tu smo još daleko od toga da stvaramo remek-djela. Posjetioci koji cijene književne sastavke Jacototovih učenika često se mršte pred njihovim crtežima i slikama. No, nije riječ o tome da se stvaraju veliki slikari nego emancipirani, ljudi koji mogu reći *i ja sam slikar*, što je formula koja ne podrazumijeva oholost nego upravo osjećaj moći svakog razumskog bića. "Nema nikakve oholosti u tome kada glasno kažemo - I ja sam slikar! Oholost se sastoji od nipoštovanja drugih obraćanjem: Niste vi nikakvi slikari!"⁵⁴ *I ja sam slikar* znači: i ja imam dušu, i ja imam osjećaje koje moram priopćiti sebi sličnim. Metoda univerzalnog poučavanja istovjetna je svome vlastitom moralu:

"U Univerzalnom poučavanju kažemo da je svaki čovjek koji ima dušu rođen s dušom. U Univerzalnom poučavanju smatramo da svaki čovjek osjeća zadovoljstvo i bol i da samo o njemu ovisi kada, kako i pod kojim uvjetima doživljava

54 *Langue maternelle*, str. 149.

tu bol ili to zadovoljstvo (...) Štoviše, čovjek zna da postoje druga bića koja mu sliče i kojima bi mogao priopćiti osjećaje koje doživljava, pod uvjetom da ih smjesti u okolnosti kojima duguje svoje boli i zadovoljstva. Čim spozna ono što ga je potreslo, može vježbati da gane i druge bude li istraživao odabir i uporabu sredstava priopćavanja. To je jezik koji mora naučiti”.⁵⁵

Pjesnikova lekcija

Treba naučiti. Svim je ljudima zajednička sposobnost doživljavanja boli i zadovoljstava. No, ta sličnost je za svakoga samo virtualnost koju treba potvrditi. A to se može samo dugim putem razlikovanja. Moram provjeriti razumnost svojih misli, humanost svojih osjećaja, no to mogu učiniti samo odvodeći ih u pustolovinu, u šumu znakova koji sami po sebi ništa ne znače, koji s tom mišlju ili s tim osjećajem ništa ne dijele. Ono što se dobro shvati, govori se prema Boileauu, jasnije se iskaže. Ta rečenica ništa ne znači. Kao i sve rečenice koje potajno klize od misli do materije, ona ne izražava nikakvu intelektualnu avanturu. Dobro shvatiti svojstveno je razumskom biću. Dobro izreći djelo je zanatlije koje pretpostavlja vježbu jezičnim alatom. Istina je da razumsko biće može sve napraviti. Još samo mora naučiti jezik svojstven svakoj stvari koju želi obraditi: bilo da pravi cipele, strojeve ili pjesme. Uzmite, na primjer, nježnu majku koja gleda kako joj se sin vraća iz dugog rata. Ona doživljava uzbuđenje koje joj ne dopušta da govori. No, “ta duga grljenja, ti stisci jedne uznemirene ljubavi u trenutku sreće, te ljubavi koja kao da se boji novog razdvajanja; te oči u kojima se cakli radost usred suza; ta usta koja se smiješe kako bi poslužila kao tumač tog višeznačnog jezika plača,

⁵⁵ *Musique*, str. 322.

zagrljaja, pogleda, stava, uzdaha, same te tištine,”⁵⁶ nije li, ukratko, čitava ta *improvizacija* elokventnija od svih pjesama? Iznova doživljavate taj osjećaj. Pokušajte ga ipak priopćiti: istovremenost tih ideja i osjećaja koji proturiječe jedni drugima a beskrajno su nijansirani, to treba prenijeti, to treba odvesti na putovanje u divljinu riječi i rečenica. I to se ne da izmisliti. Jer tada bi trebalo pretpostaviti nešto treće što se nalazi između individualnosti tog mišljenja i zajedničkog jezika. To bi bio još jedan jezik, a kako bi trebalo shvatiti njegova izumitelja? Preostaje nam da učimo, da u knjigama nađemo oruđe za taj izraz. No, ne u knjigama gramatičara: oni ništa ne znaju o tom putovanju. Ne u knjigama govornika: oni ne pokušavaju *odgonetavati*, oni žele da ih se *sluša*. Oni ništa ne žele reći, oni bi zapovijedali; iznova povezali inteligencije, potčinili volje, natjerali na djelovanje. Treba učiti od onih koji su radili na raskoraku između osjećaja i izraza, između nijemog jezika čuvstva i proizvoljnosti jezika, od onih koji su pokušavali učiniti da se čuje nijemi dijalog duše sa samom sobom, koji su sav ugled svoje riječi stavili u okladu sličnosti duhova.

Učimo dakle od onih pjesnika koje kralji naslov genija. Oni će nam odati tajnu te veličanstvene riječi. Tajna genija, to je tajna univerzalnog poučavanja: naučiti, ponoviti, oponašati, prevesti, rastaviti, sastaviti. U 19. stoljeću, istina, neki će geniji početi prizivati nadahnuće koje nadilazi ono ljudsko. No, klasici ne jedu iz posude takvih genija. Racine se ne srami toga da mu je potrebna ispomoć. Euripida i Vergilija uči naizust, *poput papige*. Pokušava ih prevesti, rastavlja izraze i ponovo ih sastavlja na drugi način. On zna da biti pjesnik znači prevoditi dvaput: prevoditi u francuski stih tugu jedne majke, gnjev neke kraljice ili strast ljubavnice, to znači i da se prevodi Euripidov ili

Vergilijev prijevod tih osjećaja. Iz Euripidova *Hipolita* ne treba prevesti samo Fedru, to se razumije, nego i Athaliju i Josabeth. Jer Racine ne gaji iluzije o onome što čini. On ne smatra da bolje poznaje ljudske osjećaje od svoje publike.

“Kada bi Racine poznavao bolje od mene srce neke majke, gubio bi vrijeme priopćavajući mi što je iščitao u njemu; njegova opažanja ne bih pronašao u svojim sjećanjima, i ne bi me dirnuo. Pretpostavka ovog velikog pjesnika posve je suprotna; on ne radi, ne zadaje si toliko muka, ne briše riječi, ne mijenja izraze samo zato što se nada da će njegovi čitatelji sve shvatiti baš onako kako je on to shvatio.”⁵⁷

Kao svaki stvaratelj, Racine instinkтивno rabi metodu odnosno moral univerzalnog poučavanja. On zna da ne postoje ljudi s *velikim mislima*, nego samo ljudi *snažnog izraza*. On zna da se sva moć pjesme koncentrira u dva čina: u prijevodu i prijevodu prijevoda. On poznaje granice prijevoda i moći prijevoda prijevoda. Zna da je pjesma na neki način uvijek odsutnost jedne druge pjesme: nijeme pjesme koju improvizira majčina nježnost ili strast ljubavnice. Uz pomoć nekoliko rijetkih učinaka, prva se približava drugoj sve dok je ne počne oponašati, kao kod Corneillea, u jednom ili tri sloga: *Ja ili bolje Nek' umre on!* Što se tiče ostalog, ono je prepusteno prijevodu prijevoda koje će sačiniti auditorij. Taj prijevod prijevoda proizvest će osjećaj pjesme; to je ta “sfera radijantnih ideja” koja će iznova ozivjeti riječi. Na svakom pjesnikovu naporu, na svom njegovu radu je da izazove tu auru oko svake riječi, oko svakog izraza. Zato on analizira, secira, prevodi izraze drugih da bi neprestano brisao i ispravlja svoje. Trudi se sve reći, znajući da ne možemo sve reći, ali da time *prevoditeljeva* bezuvjetna napetost otvara

⁵⁷ *Langue maternelle*, str. 284.

mogućnost jedne druge napetosti, jedne druge volje: jezik ne dopušta da se sve kaže i “zato se moram vratiti vlastitom geniju, geniju svih ljudi, kako bih odgonetnuo ono što je Racine htio reći, što je govorio kao čovjek, što je rekao dok nije govorio, što nije mogao reći jer je samo pjesnik”.⁵⁸

Od toga se sastoji prava skromnost “genija”, odnosno emancipiranog umjetnika: on svu svoju snagu, sve svoje umijeće rabi kako bi nam na svoju pjesmu ukazao kao na odsutnost jedne druge udjeljujući nam povjerenje da je razumijemo isto tako dobro kao i on. “Smatramo se Racineom i u pravu smo.” To vjerovanje nema ništa ni s kakvom lakrdijaškom pretenzijom. Ono ni na koji način ne podrazumijeva da naši stihovi vrijede kao Racineovi niti da će doskora vrijediti. Ono najprije znači da shvaćamo što nam je Racine htio reći, da njegove misli nisu neke druge vrste od naše, i da se njegovi izrazi dovršavaju tek u našem prijevodu prijevoda. *Pomoću njega* prije svega znamo da smo ljudi poput njega. I pomoću njega isto tako upoznajemo snagu jezika zbog kojeg to znamo, posredstvom arbitarnih znakova. Našu “jednakost” s Racineom upoznajemo kao plod Racineova rada. Njegova je genijalnost u tome što je radio prema načelu jednakosti inteligencija, što se nije smatrao superiornim u odnosu na one s kojima je govorio, što je čak radio za one koji su predvidjeli da će nestati sa sljedećim godišnjim dobom. Preostaje nam da potvrdimo tu jednakost, da steknemo tu snagu vlastitim radom. To ne znači stvarati tragedije jednakе Racineovima, već uposlitи jednako toliko pozornosti, toliko istraživanja umjetnosti da bismo ispriповједали što osjećamo i učinili da to drugi dožive posredstvom proizvoljnosti jezika ili otporom kojim se materija odupire djelu naših ruku.

Emancipirajuća poruka umjetnika koja se po svakoj stavci suprotstavlja zaglupljujućoj pouci profesora jest sljedeća: svatko je od nas umjetnik u onoj mjeri u kojoj slijedi ovaj dvostruki postupak. On se ne zadovoljava time da bude čovjek od zanata, nego mu je svaki rad sredstvo izražavanja i on se ne zadovoljava time da nešto osjeća, nego da to pokuša podijeliti. Umjetnik ima potrebu za jednakošću kao što objašnjavatelj ima potrebu za nejednakošću. I tako oslikava model jednog razumskog društva u kojem čak i ono što je izvanjsko razumu - materija, jezični znakovi - biva prožeto razumskom voljom: voljom da se pripovijeda i da učinimo da drugi dožive ono po čemu nam sliče.

ZAJEDNICA JEDNAKIH

Možemo tako sanjati o društvu emancipiranih koje bi bilo društvo umjetnika. Takvo bi društvo odbacilo podjelu između onih koji znaju i onih koji ne znaju, između onih koji posjeduju i onih koji ne posjeduju inteligenciju. Ono bi poznavalo samo djelatne duhove: ljude koji rade, koji govore o tome što rade i time preobražavaju sva svoja djela u sredstva isticanja čovještva koje je u njima kao i svima ostalima. Ti bi ljudi znali da se nitko ne rađa s više inteligencije od svoga susjeda, da je superiornost koju bi netko očitovao pri rukovanju riječima samo plod žustre marljivosti jednake žustroj marljivosti drugih pri rukovanju njihovim orudem; da je inferiornost drugog posljedica okolnosti koje ga nisu prisilile da od sebe da još više. Ukratko, oni bi znali da je nečije usavršenje vlastitog umijeća samo pojedinačna primjena moći koja je zajednička svakom razumskom biću, koju svatko može iskusiti kad se povuče u osamu svijesti u kojoj laž više nema smisla. Znali bi da je čovjekovo dostojanstvo neovisno o njegovu položaju, da "čovjek nije rođen za određeni položaj nego da bude sretan po

sebi, neovisno o srbini”⁵⁹ te da odsjaj osjećaja koji se cakli u očima supruge, djeteta ili dragog prijatelja predstavlja pogledu dostatno osjetljive duše prikladnu zadovoljštinu.

Takvi se ljudi neće upuštati u stvaranje falansterija u kojima zanimanja odgovoraju strastima, zajednica jednakih, ekonomskih organizacija koje skladno dodjeljuju funkcije i resurse. Da bi se ljudski rod ujedinio nema bolje sprege od one svima istovjetne inteligencije. Ona je ta koja predstavlja pravu mjeru sličnosti, rasvjetljujući ono slatko nagnuće srca da si uzajamno pomažemo i volimo se. Ona je ta koja omogućava da pojimimo razmjere uslužnosti kojoj se možemo nadati od sebi sličnih i ona nas priprema kako da drugima iskažemo zahvalnost. No, ne govorimo o tome na utilitaristički način. Temeljna uslužnost koju čovjek može očekivati od čovjeka ovisi o sposobnosti da se priopći zadovoljstvo i bol, nada i strah kako bi se uzajamno ganuli:

“Kada ljudi ne bi posjedovali sposobnost, jednaku sposobnost da se uzajamno ganu i raznježe, ubrzo bi postali stranci jedni drugima; bili bi slučajno raspršeni po planetu i društva bi bila rasplinuta (...) Vježba te snage istodobno je najslade od svih zadovoljstava kao i najpobjedonosnija od svih naših potreba”.⁶⁰

Ne postavljajmo, dakle, pitanje o zakonima tih mudraca, njihovih autoriteta, skupova i sudova. Čovjek koji se pokorava razumu nema potrebu za zakonima i autoritetima. To su već znali stoici: vrlina koja poznaje samu sebe i vrlina kojom upoznajemo sami sebe snaga je svih ljudi. No, mi znamo da taj isti razum nije povlastica mudrih. Postoje samo oni bezumnici

59 Isto, str. 243.

60 *Musique*, str. 338.

kojima je stalo do nejednakosti i do dominacije, oni koji žele *posjedovati razum*. Razum počinje ondje gdje završavaju diskursi ustrojeni s ciljem da budu u pravu, ondje gdje se prepoznaće jednakost: ne jednakost proglašena zakonom ili silom, ne pasivno prihvaćena jednakost, nego djelatna jednakost, *potvrđena svakim korakom pješaka koji, u svojoj neprestanoj pozornosti spram sebe samih i trajnoj revoluciji u pogledu istine, pronalaze vlastite rečenice kako bi ih drugi mogli razumjeti.*

Treba dakle preokrenuti pitanja podrugljivaca. Kako shvatiti stvar poput jednakosti inteligencija, pitaju se oni? I kako uspostaviti takvo mnijenje a da se ne izazove društveni neredi? Treba postaviti suprotno pitanje: kako je inteligencija moguća bez jednakosti? Inteligencija ne predstavlja snagu razumijevanja ovlaštenu da uspoređuje svoje znanje sa svojim predmetom. Ona je snaga samorazumijevanja koju drugi potvrđuju. I samo jednak shvaća jednakog. *Jednakost i inteligencija* su sinonimi, baš poput *razuma i volje*. Ta istoznačnost koja utemeljuje intelektualnu sposobnost svakog čovjeka također je i ono koje općenito čini mogućim neko društvo. Jednakost inteligencija zajednička je sprega ljudskog roda, nužni i dovoljni uvjet postojanja ljudskog društva. "Ako se ljudi smatraju jednakima, uskoro će biti uspostavljen ustav."⁶¹ Istina je da ne znamo jesu li ljudi jednakci. Mi govorimo da možda jesu. To je naše mišljenje, i zajedno s onima koji misle poput nas, postavljamo si zadatak da to potvrdimo. Ali znamo da je upravo to možda ono što ljudsko društvo čini mogućim.

⁶¹ *Journal de philosophie panécastique*, t. V, 1838., str. 265.

ČETVRTO POGлавље:

Društvo prezира

Ali, ne postoji moguće društvo. Postoji samo ono društvo koje jest. Gubimo se u svojim sanjarijama, no upravo nam netko kuca na vrata. To je izaslanik ministarstva Javnog obrazovanja koji gospodinu Jacototu daje na znanje kraljevsku uredbu o potrebnim uvjetima za vođenje škole na teritoriju kraljevstva. Riječ je o časniku iz Vojne škole u Delftu koji je delegiran da prenese naredbu u tu neobičnu *École normale militaire* iz Louvaina. Glasnik donosi posljednje izdanje *Annales Academiae Lovaniensis*, u kojem se nalazi *oratio* našeg kolege Franciscusa Josephusa Dumbecka kojom odzvanja optužba protiv *Univerzalnog poučavanja*, novoga kvaritelja mladeži:

Cum porro educatio universum populum amplectatur, cuius virtus primaria posita est in unitatis concentu, perversa methodus hanc unitatem solvit, civitatemque scindit in partes sibi adversas (...) Absit tamen hic a nostra patria furor! Enitendum est studiosis juvenibus, ut literarum et pulchri studio ducti non solum turpem desidiam fugiant ut gravissimum malum; sed ut studeant Pudori illi et Modestiae, jam antiquitus divinis honoribus cultae. Sic tantum optimi erunt cives, legum vindices, bonarum artium doctores, divinorum praceptorum interpretes, patriae defensores, gentis totius decora (...) Tu quoque haec audi, Regia Majestas! Tibi enim civium tuorum, eorumque adeo juvenum, cura

demandata est. Officium est sacrum dissipandi ejusmodi magistros, tollendi has scholas umbraticas.”⁶²

Nizozemsko je kraljevstvo prostorno mala država, ali je civilizirano poput velikog. Državne vlasti među svoje povlaštene brige ubrajaju obrazovanje mladih duša i sklad građanskih srca. To nije mjesto za uredovanje jednog pridošlice koji ne samo da ne posjeduje certifikat o svojim sposobnostima nego se i hvali da podučava ono što ne zna izvrgavajući time ruglu učitelje, podučitelje, rektore, inspektore, policijske načelnike i ministre koji imaju nešto uzvišeniju ideju o svojim dužnostima spram mlađeži i znanosti. *Absit hic a nostra patria furor!* Kažimo to na naš način:

“Zatupljenje, uspravljači svoju rogobatnu glavu, viče na mene: Natrag, bezumni inovator! Vrsta koju mi želiš preoteti svezana je uz mene neraskidivim vezama. Ja sam ono što je bilo, što jest i što će biti na zemlji, sve dok duše počivaju u tom tijelu od blata. Danas se manje nego ikada možeš nadati uspjehu. Ovdje duše vjeruju u napredak, a njihova su mnijenja čvrsto izgrađena na toj osnovi; smijem se tvojim naporima; one se neće pomaknuti dalje od ovoga.”⁶³

62 “Dok obrazovanje obuhvaća cjelinu naroda, a njegova prvobitna snaga počiva u jedinstvenom skladu, jedna perverzna metoda uništava to jedinstvo i dijeli građanstvo na suprotstavljene strane (...) Istjerajmo to ludilo iz naše zemlje. Mladi marljivi ljudi moraju se ne samo potruditi, vođeni ljubavlju prema lijepom i prema književnosti, izbjegći lijenost kao najteže zlo, već i stremiti Čednosti, Skromnosti, koje su proslavile božanske časti. Samo će tako postati elitni građani, branitelji zakona, vlasnici vrlina, tumači božanskih zapovijedi, branitelji domovine, čast cijele jedne rase (...) I ti također slušaj, Kraljevsko Veličanstvo! Jer tebi je povjerena skrb tvojih potčinjenih, osobito u toj nježnoj dobi. Sveta je dužnost odagnati učitelje takve vrste, ukidati škole tmine.” *Annales Academiae Lovaniensis*, vol. IX, 1825-1826., str. 216, 220, 222.

63 *Journal de l’émancipation intellectuelle*, t. III, 1835-1836., str. 223.

ZAKONI SILE TEŽE

Gubimo se u tom promatranju krivulje koju misleći duhovi opisuju oko istine. No, kretanje materije pokorava se drugim zakonima: onima privlačenja i gravitacije. Sva tijela tupoglavo padaju prema središtu. Rekli smo već da lišće ne treba miješati s duhom, a materiju s nematerijalnim. Inteligencija, dakle, ne prati zakone materije. Ali, to vrijedi za inteligenciju svakog pojedinca zasebno: ona je nedjeljiva, ne pripada zajednici, nerazdvojiva je. Ona stoga ne može biti vlasništvom nikakve cjeline, jer tada više ne bi bila vlasništvom dijelova. Treba dakle zaključiti da inteligencija postoji samo u pojedincima, ali ne i u njihovu *jedinstvu*.

“Inteligencija se nalazi u svakoj intelektualnoj jedinici; jedinstvo svih tih jedinica je nužno inertno i ne obuhvaća inteligenciju (...) U suradnji dviju intelektualnih molekula koje nazivamo ljudima postoje dvije inteligencije. One su iste naravi, no tom suradnjom ne upravlja jedinstvena inteligencija. U materiji je gravitacija, jedinstvena sila, ta koja upravlja masom i molekulama; u poretku intelektualnih bića, inteligencija upravlja samo pojedincima: ono što ih ujedinjuje su zakoni materije.”⁶⁴

Vidjeli smo kako razumski pojedinci prolaze slojevima lingvističke materijalnosti kako bi uzajamno stvarali značenja svojih misli. No, ta je razmjena moguća samo na osnovi izvrnutog odnosa koji jedinstvo svih inteligencija podvrgava zakonima materijalnog okupljanja. Slobodnom kretanju svake inteligencije oko odsutne zvijezde istine, dalekom uzletu slobodne komunikacije na krilima riječi

64 *Mélanges posthumes*, str. 118.

suprotstavlja se i odvraća sveopća gravitacija k središtu materijalnog univerzuma. Čini se kao da inteligencija živi u podvojenom svijetu. I možda bi trebalo napraviti poneki ustupak manihejskoj prepostavci: oni su u svemu vidjeli nered i objasnili ga natjecanjem dviju inteligencija. Ne radi se samo o tome da postoji načelo dobra i načelo zla, nego, još dublje, o tome da dva intelligentna načela ne čine jednu intelligentnu kreaciju. U trenutku u kojem vikont de Bonalde proglašava obnovu božanske inteligencije koja ustrojava jezik i ljudsko društvo, nekolicina progresivnih ljudi je u kušnji da se suprotstavi iznalaskom heretičkih i manihejskih hipoteza. Oni moći inteligencije koje udjelovljuju učenjaci i izumitelji uspoređuju sa sofizmima i metežom deliberativnih skupština [*assemblées délibérantes*], videći rado u tome djelovanje dvaju suprotstavljenih načela. To se podjednako odnosi na Jeremyja Bentham-a i njegova učenika Jamesa Milla, svjedočke ludorija engleskih konzervativnih skupština kao i na Josepha Jacotota, svjedoka ludosti francuskih revolucionarnih skupština.

No, ne optužujmo prerano odsutno božanstvo i ne razrješujmo olako sudionike tih ludorija krivnje. Možda treba pojednostaviti hipotezu: božanstvo je jedno, ali su stvorenja udvostručena. Božanstvo je stvorenju dalo volju i inteligenciju kako bi odgovorilo potrebama svoje egzistencije. Ono ih je dalo pojedincima, a ne vrsti. Vrsta nema potrebu ni za jednim ni za drugim. Ona nema potrebu bdjeti nad svojim očuvanjem. Pojedinci su ti koji je čuvaju. Samo oni imaju potrebu za razumskom voljom kako bi slobodno koristili inteligenciju. Nema nikakva razloga očekivati da to učini društvena zajednica. Ona je takva kakva jest, i to je sve. Ona može biti samo arbitrarna. Postoji slučaj, kao što znamo, u kojem ona može biti utemeljena u prirodi: zajednica nejednakosti inteligencija. U tom slučaju, kao što smo već vidjeli, društveni

bi poredak bio prirodan. "Ljudske i dogovorene zakone nema smisla čuvati. Poslušnost tim zakonima nije više ni dužnost ni vrlina; ona proizlazi iz superiornosti inteligencija kadija i janjičara, a takav soj upravlja iz istog onog razloga zbog kojeg čovjek vlada životinjama."⁶⁵

Dobro vidimo da tomu nije tako. Dakle, samo sporazum [*convention*] može vladati društvenim poretkom. No, je li sporazum nužno nerazuman? Vidjeli smo da jezična arbitrarnost nije proturječila racionalnosti komunikacije. Mogli bismo dakle zamisliti drugu hipotezu. Onu prema kojoj svaka pojedina volja koja tvori ljudski rod jest razumska. Volje se usklađuju, ljudske zajednice slijede zacrtanu liniju, bez promjene, skretanja ili odstupanja. Ali kako pomiriti jednu takvu jednoobraznost sa slobodom pojedinih volja koje mogu, svaka kad joj se svidi, rabiti ili ne rabiti razum?

"Ono što predstavlja trenutak razuma za neku pojedinu česticu, ne vrijedi za susjedne atome. U svakom trenutku uvijek ima razuma, nepomišljenosti, strasti, mirnoće, pozornosti, bdijenja, sna, počinka, hoda u svim smjerovima; *dakle*, u svakom se danom trenutku društvo, narod, vrsta, rod nalazi istodobno u razumu i bezumlju, i rezultat više ne ovisi o volji te mase. *Dakle*, upravo zato što je svaki čovjek slobodan, ljudski skup to nije."⁶⁶

Utemeljitelj je pocrtao svoj *dakle*: nije neosporna istina koju on nama podastire, to je nekakva pretpostavka, pustolovina njegova duha koju pripovjeda uzevši u obzir činjenice koje je uočavao. Već smo vidjeli da duh, savez volje i inteligencije, poznaje dva temeljna modaliteta, pozornost i nepažnju.

⁶⁵ *Langue étrangère*, str. 75.

⁶⁶ *Mélanges posthumes*, str. 116.

Dovoljno je malo nepažnje da inteligencija nestane, da je odvuče gravitacija materije. Neki filozofi i teolozi objašnjavaju tako istočni grijeh kao puku nepažnju. U tome smislu, možemo navodeći ih reći da je zlo tek odsutnost. No, mi isto tako znamo da ta odsutnost predstavlja određeno odbijanje. Nepažnja *ne zna čemu* pozornost. Nepažnja je ponajprije lijenost, želja da se izbjegne napor. No, sama lijenost ne predstavlja tjelesno mrvilo, ona je čin duha koji ne poštuje vlastitu snagu. Razumska se komunikacija temelji na jednakosti između poštovanja sebe i poštovanja drugih. Ona radi na trajnom potvrđivanju te jednakosti. Lijenost koja dopušta pad inteligencija u materijalnu težu za svoje načelo ima prezir. Taj se prezir pokušava predstaviti kao skromnost: *ne mogu*, kaže neuki koji želi odustati od zadatka naukovanja. Iz iskustva znamo što znači ta skromnost. Prezir prema sebi uvijek je prezir prema drugima. *Ne mogu*, kaže učenik koji ne želi svoju improvizaciju izložiti sudu svojih vršnjaka. Ne razumijem vašu metodu, kaže sugovornik, nisam kompetentan, nisam s tim upoznat. Brzo shvaćate što želi reći: "To nema smisla jer *ja* to *ne razumijem*; to ne razumije netko poput mene".⁶⁷ Tako se to događa u svim dobima i na svim razinama društva.

"Bića koja se prave da su u nemilosti prirode samo traže izlike kako bi se otarasila učenja koje im se ne sviđa, vježbe koje im nisu po ukusu. Želite se uvjeriti u to? Pričekajte trenutak i recite im sve: slušajte ih do kraja. Uvidate li kakvu si postojanost u suđenju pripisuje ta skromna osoba nakon što očituje početni govornički oprez, nemajući, kako sama kaže, smisla za poetičko? Kakva je oštoumnost odlikuje! Ništa joj ne promiće: ako joj dopustite da ide po svom, napokon se događa preobrazba; i evo skromnosti

⁶⁷ Musiques, str. 52.

transformirane u oholost. Takvih primjera ima u svim selima i svim gradovima podjednako. Superiornost drugog prepoznajemo na jedan način, a svoju superiornost na drugi, i nije teško zapaziti, na kraju priče, da naša superiornost uvijek završava tako da u vlastitim očima postaje još superiornija superiornost.”⁶⁸

STRAST NEJEDNAKOSTI

Nepažnji, dakle, pomoću koje inteligencija pristaje na sudbinu materije, možemo kao uzrok pripisati jednu strast: prezir, strast nejednakosti. Tu nije riječ o ljubavi prema bogatstvu niti bilo kojem drugom dobru koje izopačuje volju, nego o tome da se misli u znaku nejednakosti. Hobbes je u tom pogledu ispisao jedan *pomniji* spjev od Rousseaua: društveno zlo nije počelo s prvom osobom koja je rekla: “Ovo je moje”, nego s onom koja je rekla: “Ti mi nisi jednak.” Nejednakost nije posljedica nečega, ona je prvobitna strast. Ili, točnije, njezin je jedini uzrok jednakost. Strast nejednakosti vrtoglavica je jednakosti, lijenos pred beskonačnim zadatkom koji ona zahtijeva, strah pred onim što razumsko biće duguje samomu sebi. Lakše je *uspoređivati se*, utvrditi društvenu razmjenu kao trampu slave za prezir u kojoj svatko stječe superiornost u zamjenu za inferiornost koju priznaje. Tako jednakost razumskih bića posrće u društvenoj nejednakosti. Da ostanemo u metafori naše kozmologije, možemo reći da je strast za *pretezanjem* ta koja je slobodnu volju podvrgnula materijalnom sustavu teže, koja je učinila da duh padne u slijepi svijet gravitacije. Bezumlje nejednakosti odriče se vlastite individualnosti, nesumjerljive nematerijalnosti svoje suštine te od okupljanja stvara činjenicu i carstvo kolektivne fikcije. Ljubav prema

68 *Langue maternelle*, str. 278.

dominaciji ljudi obvezuju da se zaštite jedni od drugih usred poretka sporazuma koji ne može biti razuman jer ga tvori svačije bezumlje, podvrgavanje zakonu drugoga koji za sobom fatalno privlači želju za superiornošću.

“To biće iz naše imaginacije koje nazivamo ljudskim rodom sastavljeno je od ludosti svakog od nas, a pri tom ne sudjeluje u našoj pojedinačnoj mudrosti”.⁶⁹

Ne optužujmo dakle slijepu nužnost ili nesretni usud duše zatočene u blatnjavu tijelu i potčinjene zlokobnom božanstvu materije. Ne postoji ni zlokobno božanstvo, ni fatalna masa, ni radikalno zlo. Postoji samo ta strast ili fikcija nejednakosti koja rađa svoje posljedice. Zato možemo opisati dva naizgled suprotna načina socijalnog potčinjavanja. Mogli bismo reći da je društveni poredak podvrgnut neopozivoj materijalnoj nužnosti koja vlada kao što planetima vladaju vječni zakoni koje ni jedan pojedinac ne može promijeniti. No, mogli bismo isto tako reći da se radi tek o pukoj fikciji. Sve što je rod, vrsta, gomila nema nikakve realnosti. Samo su pojedinci stvarni, samo oni imaju volju i inteligenciju, a cjelokupni poredak koji ih potčinjava ljudskoj vrsti, društvenim zakonima i različitim vlastima tek je tvorevina imaginacije. Ta dva načina govora svode se na isto: svačije bezumlje uvijek iznova stvara poražavajuću masu ili smiješnu fikciju kojoj svaki građanin mora potčiniti svoju volju, ali isto tako svaki čovjek ima načina da joj uskrati svoju inteligenciju.

“Ono što činimo, ono što govorimo odvjetniku, na sudu ili u ratu, vođeno je pretpostavkama. Sve je fikcija: postojane su samo svijesti i razum svakog od nas. Društveno je stanje, uostalom, utemeljeno na tim načelima. Kad bi se čovjek

69 Isto, str. 91.

pokoravao razumu, zakonima, sudovima, sve bi to bilo beskorisno; no, strasti zavode: on se buni i kažnen je na ponižavajući način. Svi smo mi prisiljeni da potražimo uporište jedan u drugome (...) Očigledno je da u trenutku kada ljudi prihvaćaju društvo kako bi se zaštitili jedni od drugih, ta uzajamna potreba navješćuje otuđenje razuma koji ne obećava nikakav razumski ishod. Što više može društvo učiniti od toga da nas zarobi u tomu nesretnom stanju kojemu i sami naginjemo!”⁷⁰

Tako društveni svijet nije jednostavno svijet bez-umlja, nego poludjeli svijet, tj. djelatnost pervertirane volje, opsjednute strašću nejednakosti. *Udružujući* se jedni s drugima po usporedbi pojedinci trajno reproduciraju to ludilo, to zatupljenje koje institucije kodificiraju, a oni koji objašnjavaju učvršćuju u njihovim mozgovima. Ta je proizvodnja ludosti rad pri kojem pojedinci u istoj mjeri rabe umijeće i inteligenciju kao što bi u razumskoj komunikaciji rabili djelâ svojeg duha. Taj je rad jednostavno rad tugovanja. Rat je zakon socijalnog poretku. Samo pod tim imenom, rat, nemojmo zamišljajati nikakvu fatalnost materijalnih sila, nikakvu razularenost hordi kojima upravljaju životinjski nagoni. Rat je, kao i svako ljudsko djelo, ponajprije govorni čin. No, taj govor odbija auru ideja koje zrače iz prijevoda prijevoda i koje prizivaju drugu inteligenciju i drugi diskurs. Tu se volja više ne upošljava na odgonetavanju niti se daje odgonetnuti. Njezin cilj tu je muk drugog, odsutnost odgovora, pad duhova u materijalni skup suglasnosti.

Pervertirana volja ne prestaje upošljavati inteligenciju, ali to čini na osnovi fundamentalne *nepažnje*. Ona inteligenciju

70 Isto, str. 362-363.

navikava da gleda samo ono što se natječe u pretezanju, ono što služi poništenju inteligencije drugog. Svijet socijalnog bezumlja sačinjen je od volja kojima služe inteligencije. No, svaka si od tih volja daje zadatak uništiti drugu volju tako što će joj onemogućiti da vidi. A mi znamo da nije teško postići takav ishod. Samo treba dopustiti da se radikalna izvanjskost jezičnog poretku poigra s izvanjskošću razuma. Razumska volja, vođena svojom dalekom svezom s istinom i željom da govori sa sebi sličnim, nadzire tu izvanjskost snagom pozornosti. Nesmotrena će volja, napustivši put emancipacije, izvanjskost koristiti na suprotan, retorički način kako bi ubrzala okupljanje duhova, kako bi izazvala njihov pad u svijet materijalnog privlačenja.

RETORIČKA LUDOST

Moć retorike sastoji se od umijeća *rasudivanja* koje pod krinkom razuma želi poništiti razum. Otkako su engleska i francuska revolucija moć deliberativnih skupština vratile u središte političkog života, znatiželjni su duhovi obnovili veliku Platonovu i Aristotelovu potragu za onom moći lažnoga koja oponaša moć istinitog. U tu je svrhu 1816. godine Ženevljjanin Étienne Dumont na francuski dao prevesti knjigu svoga prijatelja Jeremyja Bentham-a *Traktat o parlamentarnim sofizmima*. Jacotot ne spominje to djelo. Ali njegovu prisutnost ipak osjećamo u nastanku *La Langue Maternelle*, knjige posvećene retorici. Poput Bentham-a, Jacotot u središte svoje analize stavlja iracionalnost tih skupština koje vijećaju. Rječnik koji rabi kako bi govorio o tome blizak je onome Dumontovom. A njegova analiza lažne skromnosti podsjeća na Benthamovo poglavlje o argumentu *ad verecundiam*.⁷¹

71 "Ukažemo li na porok naših institucija i predložimo lijek za njega, odmah se digne neki visoki dužnosnik koji, a da ni ne raspravlja o prijedlogu,

No, iako je riječ o identičnoj komediji na čije mehanizme jedan i drugi ukazuju, pogled na to pitanje kao i moral koji iz toga izvode, radikalno su drugačiji. Bentham polemizira s konzervativnim engleskim skupštinama. On ukazuje na pustošenje dobro prerušenog autoritarnog argumenta kojim se oni u postojećem poretku povlašteni suprotstavljaju svakoj progresivnoj reformi. On prokazuje alegorije koje utjelovljuju postojeći poredak, riječi koje, prema potrebi, velom prekrivaju ugodne ili zlokobne stvari, sofizme koji svaki prijedlog reforme izjednačuju sa sablašću anarhije. Bentham te sofizme tumači interesnom igrom, a njihov uspjeh intelektualnom slabošću parlamentarnog soja ljudi i stanjem ropstva koje vlast održava. To znači da se oni ljudi koji se ne povode za interesom, a oblikovani su u slobodi racionalnog mišljenja, s tim sofizmima mogu uspješno boriti. I Dumont, manje vatren od svoga prijatelja, inzistira na toj razumnoj nadi koja napredak moralnih institucija izjednačuje s napretkom fizikalnih znanosti.

“Nema li u moralu kao i u fizici zabluda koje uz pomoć filozofije mogu iščeznuti? (...) Lažne argumente je moguće tako popljuvati da se više nikad ne usude pojavit. Treba li mi tu ikakav drugi dokaz od tako, pa čak i u Engleskoj, poznatog nauka o božanskom *pravu kraljeva i pasivnoj pokornosti naroda?*”⁷²

povič teškim glasom: “Nisam spreman na preispitivanje pitanja, priznajem svoju nesposobnost, i tako dalje”. No, evo skrivenog smisla tih riječi: “Ako čovjek poput mene, visoko pozicioniran i obdaren genijem koji odgovara mojem dostojanstvu, priznaje svoju nesposobnost, ne važi li tada pretpostavka da je ludilo obuzelo one koji se prave da imaju već spremno mišljenje!” To je metoda neizravnog zastrašivanja, arogancija u obliku skromnosti”, *Traité des sophismes parlementaires*, franc. prijevod Regnault, Pariz, 1840., str. 84.

⁷² Dumont, predgovor Benthamu, *Tactique des assemblées parlementaires*, Ženeva, 1816., str. XV.

U istome tom političkom teatru moguće je tako suprotstaviti načela bezinteresnog razuma sofizmima privatnog interesa. To prepostavlja kulturu razuma koja je u stanju preciznost svog nazivlja suprotstaviti analogijama, metaforama i alegorijama koje su preplavile političko polje, stvoreno od jezičkih bića, skovano od apsurdnog rasuđivanja uz pomoć riječi koje će istinu zaogrnuti velom predrasude. Tako je “slikoviti izraz *političko tijelo* stvorio golem broj lažnih nakaradnih ideja. Analogija koja se temelji samo na toj metaforici poslužila je kao osnova lažnih argumenata, a područje razuma poharala je poezija”.⁷³ Tome je figurativnom jeziku, jeziku religije i poezije, čija slikovitost omogućuje bezumnom interesu da se preruši na sve načine, moguće suprotstaviti istinski jezik u kojemu se riječi točno podudaraju s idejama.

Jacotot odbija takav optimizam. Ne postoji jezik razuma. Postoji samo kontrola razuma nad namjerom da se govori. Poetički jezik kao takav ne proturječi razumu. Nasuprot, tome, on svaki govoreći subjekt podsjeća da priču o pustolovinama svog duha ne zamijeni za glas istine. Svaki je govoreći subjekt pjesnik koji govori o sebi i o stvarima. Perverzija se događa kada se ta pjesma predstavlja za nešto drugo od onoga što jest, kada se želi nametnuti kao istina ili kada želi prisiliti na neki čin. Retorika je pervertirana poetika. To isto tako znači da ne postoji izlaz iz društva fikcije. Metafora nije izuzeta iz prvobitnog ustuknuća razuma. Političko tijelo je fikcija, no fikcija nije slikoviti izraz kojemu je moguće suprotstaviti točnu definiciju društvene skupine. Neosporna je logika tijelâ iz koje se nitko *kao politički subjekt* ne može povući. Čovjek može biti razuman, građanin ne može. Ne postoji razumna retorika kao ni razumni politički diskurs.

73 *Tactique des assemblées parlementaires*, str. 6.

Kao što smo rekli, načelo retorike je rat. Ona ne traži razumijevanje, nego isključivo poništenje volje suparnika. Retorika je pobunjeni govor usmjeren protiv poetičkog stanja govorećeg bića. Ona govori kako bi ušutkala. Njezin program glasi: *više nećeš govoriti, više nećeš misliti, samo ćeš raditi to i to.* Njena učinkovitost smjera prema njenom vlastitom dokinuću. Razum nalaže da uvijek govorimo, dok retoričko bezumlje progovara samo kako bi proizvelo trenutak muka. Kažemo rado, neka ovaj trenutak čina, akta, bude u čast onoga koji iz riječi čini akciju. No, taj je tren više tren odsutnosti akta, tren odsutne inteligencije, potčinjene volje, ljudi koji su podvrgnuti samo zakonu sile teže.

“Govornikov je uspjeh trenutno djelo; on ukida neki zakon kao što se osvaja utvrda (...) Dužina stanke, književni poredak, elegancija, sve stilske kvalitete, nisu ono čemu takav diskurs duguje svoje zasluge. Rečenica, riječ, pokoji naglasak i gesta su ti koji su probudili usnuli narod i podigli tu masu uvijek sklonu novom padu pod vlastitom težinom. Dokle god je Manlije mogao pokazati na Kapitol, ta ga je gesta spašaval. Čim je Facion mogao ugrabiti trenutak da kaže jednu rečenicu, Demosten je bio poražen. Mirabeau je to shvatio, pazio je na pokrete, uzimao stanke između riječi i rečenica; odgovorili bi mu u tri točke, a on bi im odvratio, čak bi i nadugo raspravljaо kako bi malo-pomalo promijenio stanje duhova; potom bi posve iznenada napustio parlamentarne običaje i raspravu završio jednom riječju. Koliko god dug bio govornikov govor, ono što donosi pobjedu nije dužina, nisu finese: i najlošiji će suparnik pauze suprotstaviti pauzama, finese finesama. Govornik je onaj koji trijumfira; onaj koji je izgovorio riječ, rečenicu koja preokreće ravnotežu.”⁷⁴

74 *Langue maternelle*, str. 328-329.

Vidimo kako ta superiornost presuđuje samoj sebi: ona je superiornost teže. Superiorni čovjek koji preokreće ravnotežu uvijek će biti onaj koji bolje predviđa kada i kako će ta ravnoteža biti preokrenuta. Onaj koji najbolje pokorava druge najbolje pokorava i sebe. Podvrgavajući se vlastitom bezumlju, on trijumfira bezumljem mase. Već je Sokrat podučavao Alkibijada i Kalikla: onaj tko želi biti gospodar naroda prisiljen je biti njegovim robom. Alkibijad se može zabavljati pri prostim postolarevim likom nakon što ga je primijetio u njegovoј radionici i kuditi glupost *tih ljudi*, a filozofu će biti dovoljno da mu odvrati: "Zašto vam onda nije lagodnije kada morate govoriti pred tim ljudima."⁷⁵

INFERIORNI SUPERIORNI

Tako je to bilo nekada davno, reći će superiorni duh naviknut na teške riječi glasačkih skupština [*assemblées censitaires*]; to je važilo za demagoške skupštine koje su privlačile izrod od naroda, koji se poput vjetrokaza okretao od Demostenom prema Eshinu i od Eshina prema Demostenom. Pogledajmo stvari ipak malo izbliza. *Glupost* koja atenski narod usmjeruje čas prema Eshinu a čas prema Demostenom ima točno određeni sadržaj. Ono zbog čega se on predaje jednome ili drugome nije njegova neukost ili prevrtljivost. To je zato što će netko od njih dvojice, u određenom trenutku, znati bolje utjeloviti specifičnu glupost Atenjana: njihov osjećaj očigledne superiornosti nad imbecilnim tebanskim narodom. Ukratko, ono što je pokrenulo masu istovjetno je onome što pokreće superiorne duhove i što tjera društvo da se vrati u krug oko sebe samog, odvajkada: to je svijest o nejednakosti inteligencija – svijest koja superiorne duhove razlikuje samo pod cijenu da ih sve izmiješa, izjednači

75 *Journal de l'émancipation intellectuelle*, t. IV, 1836-1837., str. 357.

u njihovom univerzalnom vjerovanju. I dan danas, što drugo omogućuje misliocu da prezire radnikovu inteligenciju nego radnikov prezir prema seljaku, seljakov prezir prema svojoj ženi, njezin prezir prema susjedi, i tako dalje sve do u beskraj. Društveno bezumlje svoju sažetu formulu nalazi u onome što bismo mogli nazvati paradoksom *superiornih inferiornih*: tu je svatko potčinjen onome za kojeg drži da mu je inferioran, potčinjen zakonu mase po samoj nakani da se iz nje izdvoji.

Ne suprotstavljamo, dakle, te demagoške skupštine i razboritu strogost skupština sačinjenih od poštovanih i ozbiljnih uglednika. Posvuda gdje se nalaze jedni s drugima po osnovi njihove superiornosti, ljudi se prepuštaju zakonu materijalnih masâ. Oligarhijska skupština, skup "časnih" ili "sposobnih ljudi" pokorit će se sasvim sigurno prije tupom zakonu materije nego demokratska skupština. "Senat ima određeni tempo koji ne može sâm promijeniti, a govornik koji ga ubrza na njegovu putu i cilju njegova puta, uvijek pobjeđuje druge".⁷⁶ Apije Klaudije, čovjek absolutno protivan svim zahtjevima plebsa, bio je senatorski govornik *par excellence* jer je shvatio bolje od bilo koga drugoga neumoljivost kretanja koje je u "svom" smjeru guralo vođe rimske elite. Njegov će retorički stroj, stroj superiornih ljudi, dočekati, kao što znamo, jedinstveni dan: dan kada će se plebejci okupiti na Aventinu. Na taj je dan, da bi se spasila situacija, bio potreban ludak tj. razuman čovjek sposoban za ekstravaganciju koja je Apiju Klaudiju bila neshvatljiva i izvan dosega: trebalo je otic̄i poslušati plebejce s pretpostavkom da njihova usta ispuštaju jezik, a ne buku; obratiti im se pretpostavljajući da imaju inteligenciju pomoću koje mogu shvatiti riječi superiornih duhova; ukratko, smatrati ih razumnim bićima jednakim sebi.

76 *Langue maternelle*, str. 339.

Priča o Aventinu podsjeća na paradoks o fikciji nejednakosti: društvena je nejednakost zamisliva, moguća samo zahvaljujući prvobitnoj jednakosti inteligencija. Nejednakost se ne može shvatiti sama po sebi. I sam Sokrat uzalud savjetuje Kalikla da se nauči pravoj jednakosti koja jest razmjer kako bi izšao iz začaranog kruga gospodar-rob, i time ulazi u začarani krug onih koji pravdu povezuju s geometrijom. Posvuda gdje postoji kasta, "superiorni" svoj razum isporučuje zakonu inferiornog. Skupština filozofa je inertno tijelo koje se okreće oko osi vlastitog bezumlja, oko bezumlja sviju. Uzalud društvo nejednakosti pokušava shvatiti samo sebe, uzalud sebi pokušava dati prirodne temelje. Upravo zato što ne postoji nijedan prirodnji razlog dominacije, vlada sporazum, i on vlada apsolutno. Oni koji dominaciju objašnjavaju superiornošću, padaju na staroj aporiji: superiorni prestaju biti superiornima kada prestaju vladati. Gospodin vojvoda de Lévis, akademik i visoki plemić, zabrinut je društvenim posljedicama Jacototova sistema: proglasimo li jednakost inteligencija, kako će se žene nastaviti pokoravati svojim muževima i službenici svojim nadređenima? Da gospodin vojvoda nije bio *rastresen*, kao i svi superiorni duhovi, primjetio bi da da je njegov sistem, sistem nejednakosti inteligencija, subverzivan u odnosu na društveni poredak. Kada bi vlast ovisila o intelektualnoj superiornosti, što bi se dogodilo kada bi jednog dana neki službenik, i sam uvjeren u nejednakost inteligencija, shvatio da mu je nadležni imbecil? Ne bi li trebalo testirati ministre i upravitelje, gradske oce i šefove kabineta kako bi im se potvrdila superiornost? I kako biti siguran da im se nikad neće omaknuti pokoji imbecil čija će mana, kada se prepozna, za posljedicu imati građanski neposluh?

Samo zagovornici jednakosti inteligencijâ mogu ovo shvatiti: ako ovaj kadija može učiniti da ga slušaju njegovi

robovi, a ovaj bijelac njegovi crnci, onda je to zato što im nitko nije ni superioran ni inferioran po inteligenciji. Ako okolnosti i sporazumi, tj. konvencije razdvajaju ljudе i među njima uvode hijerarhiju, tvore vlast i prisiljavaju na pokornost, to znači da su samo oni to sposobni učiniti. "Budući da smo svi jednaki po naravi, sve nejednakosti dugujemo okolnostima."⁷⁷ Jednakost ostaje jedinim razlogom nejednakosti.

"Društvo postoji samo posredstvom razlika, a priroda poznaće samo jednakosti. Zaista je nemoguće da jednakost dugo potraje; ali, čak i kada se uništi, ona i tada ostaje jednim razumnim objašnjenjem konvencionalnih razlika."⁷⁸

Jednakost inteligencija čini još više za nejednakost: ona dokazuje da bi preokretanje postojećeg poretka bilo isto toliko suludo koliko je sulud sâm poredak.

"Ako me se pita: što mislite o organizaciji ljudskih društava? Taj mi se metež čini protuprirodnim, odgovorio bih. Tu se ništa ne nalazi na svome mjestu jer je previše različitih mjestâ za nerazličita bića. Kada bi se ljudskom razumu predložilo da promijeni poredak, morao bi priznati svoju nedostatnost. Poredak umjesto poretka, mjestâ umjesto mjestâ, razlike umjesto razlikâ, nema razumnog razloga za promjenu."⁷⁹

KRALJ-FILOZOJ I SUVERENI NAROD

Tako jedino jednakost može objasniti nejednakost, a to zagovornici nejednakosti nikad neće moći pojmiti. Razuman čovjek poznaće razlog svoga građanskog bezumlja. Ali istodobno

⁷⁷ *Langue maternelle*, str. 109.

⁷⁸ *Musique*, str. 194-195.

⁷⁹ *Musique*, str. 195.

zna da je ono nesavladivo. On jedini zna za začarani krug nejednakosti. Ali je i sam, kao gradašin, zatočen u njemu. "Postoji samo jedan razum, ali on nije organizirao društveni poredak. Dakle, u njemu ne može biti sreće."⁸⁰ Filozofi nesumnjivo imaju pravo kada prokazuju funkcionare koji pokušavaju racionalizirati postojeći poredak. Taj poredak nema veze s razumom. No, slijedeći ideju društvenog poretka koji bi napokon postao racionalan, oni stvaraju iluziju. Poznajemo dvije suprotstavljenje i simetrične figure s takvim pretenzijama: stari platonički san o kralju-filozofu i moderni san o narodnoj suverenosti. Kralj bez ikakve sumnje može biti filozof kao i bilo koji drugi čovjek. Kao poglavarski, kralj na raspolaganju ima razum svojih ministara koji na raspolaganju imaju razum šefova kabineta, a koji na raspolaganju imaju svacići razum. Istina, on ne ovisi o njemu superiornima, nego samo o njemu inferiornima. Kralj-filozof ili filozof-kralj sastavni je dio društva i ono njemu, kao i ostalima, nameće svoje zakone, svoje superiornosti i tijelâ koja objašnjavaju.

Upravo zato druga figura filozofskog sna, suverenost naroda, nije puno pouzdanija. Ta je suverenost koju se predstavlja kao ideal koji treba ostvariti ili kao načelo koje treba nametnuti, naime, oduvijek postojala. Povijest sama odzvanja imenima onih kraljeva koji su izgubili tron jer nisu znali da svatko od njih vlada samo zahvaljujući težini koju im daje masa. Filozofi zbog toga negoduju. Narod se, kažu oni, ne može otuditi od vlastitog suvereniteta. Odgovorit ćemo im da možda *ne može*, ali da to čini neprestano od početka svijeta. "Kraljevi ne čine narode, oni bi rado da je tako. Ali, narodi mogu postati poglavari, i to su oduvijek htjeli."⁸¹ Narod je otuđen od svog

80 *Langue maternelle*, str. 365.

81 "Le contrat social", *Journal de philosophie panécastique*, t. V, 1838., str. 62.

poglavarbaškaoipoglavarodsvognaroda. To uzajamnopotčinjenje predstavljasâmo načelopolitičkefikcije kai izvornog otuđenjaumaustrastnejednakosti. Paralogizamfilozofâsastoji se u hinjenju nekog *ljudskog naroda*. No, taj je izraz proturječan, on označava nemoguće biće. Postoji samonarod sačinjen od građana, od ljudi koji su svoj razum otuđili u fikciji nejednakosti.

Ne mijesajmo to otuđenje s jednim drugim. Mi ne govorimo da je građanin idealan čovjek lišen oznaka stvarnog čovjeka, da je stanovnik nekog političkog egalitarnog neba iznad stvarne nejednakosti među konkretnim ljudima. Upravo suprotno, mi govorimo da jednakost postoji samo među ljudima, tj. među pojedincima koji se smatraju tek razumskim bićima. Građanin je pak, kao stanovnik političke fikcije, čovjek izgubljen u zemljinejednakosti.

Dakle, razuman čovjek zna da ne postoji politička znanost, da ne postoji politika istine. Istina ne rješava nijedan sukob u javnom prostoru. Ona čovjeku govori samo u samoci njegove savjesti. A povlači se čim plane sukob između dvije savjesti. Onaj tko se nada susresti je u svakom slučaju mora znati da ona kroči sama i bez povorke. Političkim mišljenjima, zauzvrat, nikada dosta najimpozantnije pratnje: *Bratstvo ili smrt*, kažu ona; ili, kada je na njima red, *Legitimnost ili smrt*, *Oligarhija ili smrt*, itd. "Prvi se termin na zastavama i stijegovima svih mnijenja mijenja, ali drugi je uvijek tu ili se podrazumijeva. S desne strane čitamo *Suverenost ovog A ili smrt*. S lijeve *Suverenost onog B ili smrt*. Smrti nikada ne nedostaje. Čak poznajem filantropе koji viču: *Ukidanje smrte kazne ili smrt*."⁸² Istina pak ne sankcionira, njoj nije pridružena smrt. Recimo to dakle s Pascalom: oduvijek smo pronalazili način da opravdamo

silu, no daleko smo u pronalaženju načina da pravdu učinimo silovitom. Sâm projekt nema smisla. Sila je sila. Možda je ponekad razumno rabiti je. Ali je bezumno htjeti je učiniti razumnom.

KAKO RAZUMNO BITI BEZUMAN

Dakle, razumnom čovjeku preostaje da se izvrgne građanskoj ludosti i da pri tome nastoji ne izgubiti svoj razum. Filozofi smatraju da su pronašli način da se to postigne: nema *pasivne* pokornosti, kažu oni, nema dužnosti bez pravâ! Ali to je *rastreseni* govor. Nema ničega, nikada neće biti ičega u ideji dužnosti koja podrazumijeva ideju prava. Onaj tko se otuđuje, otuđuje se bespovratno. Pretpostavljati tu nekakvu drugu mogućnost bijedna je lukavost ispraznosti čiji je učinak samo racionalizacija otuđenja i prevara onoga koji želi suprotno. Razuman čovjek neće ustuknuti pred tim podvalama. On će znati da mu društveni poredak nema ponuditi ništa bolje od superiornosti reda nad neredom.

“Bilo koji red koji ne može biti poremećen, eto društvene organizacije koju tražimo od početka svijeta.”⁸³

Monopol legitimnog nasilja još uvijek je ono najbolje što smo iznašli kako bismo ograničili nasilje i razumu ostavili pribježišta u kojima se može slobodno očitovati. Razuman čovjek neće dakle smatrati da se nalazi iznad zakonâ. Superiornost koju bi si pripisao urodila bi njegovim padom u zajedničku sudbinu inferiornih superiornih koji sačinjavaju ljudsku vrstu i održavaju njezino bezumlje. On će društveni poredak smatrati tajnom koja se nalazi s onu stranu moći razuma, kao djelo superiornog razuma koje zahtijeva njegovu

83 *Langue étrangère*, str. 123.

djelomičnu žrtvu. On će se kao građanin podvrgnuti onome što traži bezumlje vlasti, pazeći samo da ne prihvati razloge koji mu one za to daju. Time se neće odreći svog razuma. Samo će ga svesti na njegov prvobitni princip. Razumska je volja, kao što smo vidjeli, ponajprije umijeće pobjeđivanja samog sebe. Razum će se vjerno očuvati kontrolirajući vlastitu žrtvu. Razumski će čovjek postati *krepostan*. On će djelomično otuđiti svoj razum u ime bezumlja kako bi održao to žarište racionalnosti koje se sastoji od sposobnosti da pobijedimo sami sebe. Tako će razum zauvijek obraniti neosvojivu utvrdu usred bezumlja.

Društveno bezumlje je po svoja dva oblika rat: po bojnom polju i govornici. Bojno polje predstavlja pravi portret društva, kao vjerna i u cjelini sačinjena posljedica mnijenja koje ga utemeljuje.

“Kada se dva čovjeka sretnu, oni su uljudni kao da se smatraju jednakima po inteligenciji; no, nađe li se jedan od njih usred teritorija drugog, ceremonija prestaje: tada zloupotrebljavamo svoju snagu i razum jer sve u uljezu upućuje na izvornog barbarina, prema njemu se bez ikakvog okolišanja ponašamo kao prema idiotu. Njegov izgovor izaziva prolam smijeha, njegove nespretnе geste, sve kod njega govori o nečistoj vrsti kojoj pripada: ovo je težak narod, taj je lak i frivolan, ovaj drugi neotesan, a onaj gord i ohol. Narod se općenito u dobroj vjeri smatra superioran drugom; i dovoljno je da se tu umiješa malo strasti pa da već plane rat; i s jedne i s druge strane ubijamo kao da tamanimo komarce. Što više ubijamo, slavniji smo. Plaću dobivamo po glavi; za spaljeno selo tražimo križ, vrpcu za veliki grad, prema tarifi, a ta se trgovina krvlju zove ljubavlju prema domovini (...) i upravo ste zbog ljubavi prema domovini poput bijesnih zvijeri nasrnuli na

susjedni narod; a zapita li vas netko što je to vaša domovina, uzajamno čete se poklati prije nego se o tome dogovorite.”⁸⁴

Pa ipak, treba razlučiti stvari, govore nam složno filozofi i zdrava pamet. Postoje nepravedni ratovi, osvajački ratovi vođeni ludilom dominacije, i pravedni ratovi, oni u kojima branimo tlo napadnute domovine. To stari artiljerac Joseph Jacotot mora znati, on koji je 1792. godine branio domovinu od opasnosti i koji se 1815. svim svojim parlamentarnim silama suprotstavlja povratku kralja na krilima osvajača. No, upravo mu je njegovo vlastito iskustvo omogućilo da primijeti kako je posrijedi bio posve drugi moral od onoga kakav mu se najprije činio. Branitelj napadnute domovine djeluje kao građanin, a ne kao čovjek. On svoj razum ne mora žrtvovati da bi stekao vrlinu. Jer razum nalaže razumskoj životinji da učini sve što može kako bi se očuvala kao živo biće. Razum je u tom slučaju pomiren s ratom, a egoizam s vrlinom. Dakle, nema tu nikakve osobite zasluge. Onaj, pak, koji se pokorava zapovijedima osvajačke domovine žrtvuje svoj razum, ako ga ima, pred misterijem društva. Njemu treba više vrlina da obrani unutarnju tvrđavu, da se nakon ispunjene dužnosti zna vratiti svojoj prirodi i da gospodarenje sobom koje je uložio bivajući poslušni građanin iznova pretvorи u vrlinu slobodnog rasuđivanja.

No, zbog toga oružani rat još uvijek predstavlja najneznatniju kušnju razumu. Razumu je dostatno da pritom nadzire svoju vlastitu suspenziju. Dovoljno mu je da vlada samim sobom kako bi se pokorio glasu vlasti koji je uvijek toliko jak da ga svi mogu jednoznačno razumjeti. Daleko je pogubnije djelovanje na onim mjestima na kojima se,

84 *Langue maternelle*, str. 289-290.

usred proturječnih strasti, vlast tek treba uspostaviti: na skupštinama u kojima vijećamo o zakonu, na sudištima gdje sudimo kako zakone primjenjivati. Ta mjestâ su za razum jednaki misterij pred kojim mu samo preostaje da im se pokori. Usred buke strasti i bezumnih sofizama ravnoteža je poljuljana, zakon podiže svoj *glas* kojemu se treba pokoriti kao glasu nekog generala. No, taj misterij od razumnog čovjeka zahtijeva njegovo suučesništvo. On razum više ne poziva samo na područje žrtvovanja, nego na ono područje za koje ga uvjerava da pripada *njemu*, a to je *rasuđivanje*. Pa ipak je riječ samo o borbi, razuman čovjek to zna: tu prevagu odnose samo ratni zakoni. Uspjeh ovisi o položaju i snazi borca, ne o njegovu razumu. Upravo zato tu vlada strast uz pomoć svoga retoričkog oružja. Kao što znamo, retorika nema ništa zajedničko s razumom. No, vrijedi li obrnuto? Je li razum u nekakvom odnosu s retorikom? Ne predstavlja li on općenito uvezvi kontrolu govorećeg bića nad samim sobom koja mu omogućuje da na svakom području napravi *umjetničko djelo*? Razum ne bi bio razum kad u skupštini ne bi pokazao moć govora kao i bilo gdje drugdje. Razum je moć učenja svih jezika. On će dakle naučiti jezik skupštine i suda. On će naučiti govoriti besmislice.

Moramo, dakle, najprije stati na Aristotelovu stranu i suprotstaviti se Platonu: sramotno je da si razuman čovjek dopusti poraz na sudu, sramotno je da je Sokrat svoju pobjedu i svoj život prepustio Meletu i Anitu. Treba naučiti Anitov i Meletov jezik, jezik govornika. I taj se jezik uči poput drugih jezika, čak i lakše od drugih jer su njegov rječnik i njegova sintaksa zatočeni u uskom krugu. Načelo *sve je u svemu* tu se primjenjuje bolje nego u drugim naukama. Treba dakle naučiti *nešto* – Mirabeauov govor, na primjer – i to postaviti u odnos sa svime ostalim. Retorika koja zahtijeva toliko rada od učenika Stare, za nas je igra:

“Mi znamo sve unaprijed; sve se nalazi u našim knjigama; samo treba promijeniti imena.”⁸⁵

No, znamo i da nadmene rečenice i stilski ukrasi ne čine suštinu govorničkog umijeća. Njihova funkcija ne sastoji se od uvjeravanja duhova, nego od *odvraćanja pozornosti*. Ono što odlučuje – kao i pri osvajanju utvrde – jest napad, riječ, odlučna gesta. Sudbinu neke skupštine često poljulja neki držnik koji je prvi, kako bi utišao raspravu, povikao *Glasujmo!* Naučimo dakle i mi to umijeće da u pravi trenutak povičemo *Glasujmo!* Nemojmo govoriti da mi i razum nismo vrijedni toga. Razum nas ne treba, mi smo ti koji trebamo njega. Naše je tobobožnje dostojanstvo tek lijenos i kukavičluk, poput onoga oholog djeteta koje ne želi improvizirati pred svojim vršnjacima. Kasnije ćemo možda i sami povikati *Glasujmo!* Ali to ćemo učiniti s grupom strašljivaca koji su tek odjek pobjedničkog govornika – onoga koji se drznuo učiniti ono za što smo mi bili lijeni.

Znači li to da univerzalno poučavanje pretvaramo u školu političkog cinizma tako da u život vraćamo sofizme koje je Bentham prokazao? Onaj tko želi naučiti tu lekciju o *razumnom bezumlju* najprije mora poznavati lekciju o *učitelju neznalici*. Riječ je o potvrđivanju moći razuma od slučaja do slučaja da bismo uvidjeli što s njim uvijek možemo činiti, što razum može učiniti da bi ostao djelatan čak i usred samog bezumlja. *Razumno bezumlje*, zatvoreno u krugu društvenog ludila, pokazuje da razum pojedinca nikad ne prestaje vršiti svoju moć. U zatvorenom polju strasti – u praksama rastresene volje – treba pokazati da budna volja uvijek može ono što strasti ne mogu – i još mnogo više. Kraljica strasti bolje radi od onoga što rade njezini robovi.

85 *Langue maternelle*, str. 359.

“Najzavodljiviji i najvjerođostojniji sofizam uvijek će biti djelo onoga koji bolje zna što je sofizam. Onaj tko poznaje pravi put udaljiti će se od njega kada to zatreba, koliko treba, ali nikad odviše. Kakvu god nam strast dala superiornost, ona sama može prevariti jer je strast. Razum vidi sve jer je razum; on pokazuje ili skriva od očiju, onoliko koliko smatra potrebnim, ni više ni manje.”⁸⁶

To nije pouka o lukavosti, nego o ustrajnosti. Onaj tko ostaje vjeran sebi usred bezumlja pobijedit će tuđe strasti kao što pobjeđuje i svoje. “Sve se čini pomoću strasti, znam to; ali sve će još bolje učiniti razum, pa čak i te gluposti. Eto jedinog načela Univerzalnog poučavanja.”⁸⁷

Jesmo li toliko različiti od Sokrata, reći će netko? I on je u *Fedru* i *Državi* učio: filozof će smisliti dobru laž, onu koja je nužna i dostatna jer samo on zna što je laž. Jedina se razlika nalazi baš tu: mi prepostavljamo da svatko zna što je laž. Mi smo čak tako definirali razumsko biće, po nemogućnosti da sebi laže. Mi ne govorimo, dakle, o povlastici mudrih, nego o moći razumnih ljudi. A ta je moć povezana s jednim *mnijenjem*, onim o jednakosti inteligencija. Upravo je to mnjenje nedostajalo Sokratu, a Aristotel ga nije mogao ispraviti. Ista superiornost koja filozofu omogućuje da pronađe malu razliku koja nas varava na svakom koraku, njega odvraća da govori pred “suumicima rostva”.⁸⁸ Sokrat nije htio održati govor kako bi se svidio narodu, kako bi zaveo tu “gorostasnu zvijer”. Nije htio naučiti umijeće tih doušnika Anita i Meleta. Mislio je, i pri tome su ga svi hvalili, da bi to bio neuspjeh njegove osobne filozofije. No,

⁸⁶ *Langue maternelle*, str. 356.

⁸⁷ Isto, str. 342.

⁸⁸ *Fedar*, 273e.

osnova njegova mišljenja jest to da su Anit i Melet imbecilni doušnici. Dakle, u njihovu govoru nema *umijeća*, nego samo recepata. Tu se nema što naučiti. No Anitovi i Meletovi govor očitovanje su ljudske inteligencije *kao i* oni Sokratovi. Nećemo reći da su *jednako dobri*. Samo ćemo reći da ukazuju na *istu inteligenciju*. "Neuki" se Sokrat smatrao većim od sudskeh govornika, bio je lijen naučiti njihovo umijeće, pristao je na bezumlje svijeta. Zašto je tako djelovao? Iz istog razloga koji je pokorio Laja, Edipa i sve ostale tragičke junake: jer je vjerovao delfskom proročištu, mislio je da ga je odabralo božanstvo, da mu je poslalo osobnu poruku. Dijelio je ludost superiornih bića: vjeru u genij. Biće nadahnuto božanstvom ne uči Anitov govor, ne ponavlja ga, ne pokušava prisvojiti njegovo umijeće kada zatreba. Upravo su zato Anit i njemu slični gospodari društvenog poretka.

No, pitamo se još, nisu li oni to i u svakom slučaju? Čemu služi pobjeda na forumu ako, uostalom, znamo da ništa ne može promijeniti društveni poredak? Čemu razumni pojedinci - ili emancipirani, kako god ih nazvali - koji spašavaju svoj život i čuvaju svoj razum kada ništa ne mogu učiniti da bi promijenili društvo i time su svedeni na tužnu prednost da budu nerazumniji od luđaka?

GOVOR NA AVENTINU

Odgovorimo najprije da ono najgore nije uvijek izvjesno, jer je u svakom društvenom poretku za svakog pojedinca moguće da bude razuman. Društvo kao takvo nikad neće biti razumno, ali ono može iskusiti čudesne trenutke razuma koji se ne odnose na podudarnost inteligencijā - to bi bilo zaglavljenje - nego na uzajamno prepoznavanje razumskih volja. Dok su se u Senatu iznosile besmislice, s Apijem Klaudijem bili smo dio zbora. To je bio najbrži način da što prije stignemo do prizora

na Aventinu. Sada govori Menenije Agripa. I nije toliko važno o čemu to točno govori plebejcima. Važno je da im on govori i da ga oni slušaju, da mu oni govore i da ih on čuje. On im govori o nogama, rukama i trbuhu, i to možda nije osobito laskavo. No, ono što je njima važno jest jednakost govorećih bića, njihova sposobnost čim se prepoznaju kao podjednako označena biljem inteligencije. On im kaže da su oni trbusi – to ukazuje na umijeće koje učimo proučavajući i ponavljujući, rastavljujući i sastavljujući govore drugih, recimo to na većma anakron način: to ukazuje na univerzalno poučavanje. No, on im govori kao ljudima i istodobno od njih čini ljudе: to ukazuje na intelektualnu emancipaciju. U trenutku kada društvu prijeti da nestane zbog vlastite ludosti, razum započinje spasiteljsku akciju provodeći u potpunosti svoju navlastitu moć, moć prepoznate jednakosti intelektualnih bića.

Zbog tog trenutka izbjegnutoga građanskog rata, zbog tog trenutka ponovo stečene i pobjedonosne moći razuma, vrijedilo je truda da se tako dugo i naizgled beskorisno sačuva svoj razum, učeći umijeće bezumlja Apija Klaudija bolje od njega samog. Postoji život razuma koji može ostati vjeran samome sebi u društvenom bezumlju i u njemu nešto postići. Na tomu treba raditi. Onaj tko, za potrebe naše stvari, s jednakom pozornošću zna sastavljati dijatribe Apija Klaudija ili priče Menenija Agripe, učenik je univerzalnog poučavanja. Onaj tko zajedno s Menenijem Agripom priznaje da je svaki čovjek rođen da shvati ono što mu drugi čovjek ima reći, zna što je intelektualna emancipacija.

Ti sretni susreti ne znaće mnogo, kažu nestrpljivci ili samozadovoljni. Aventin je stara priča. No, istodobno se čuju drugi glasovi, posve različiti, kako bi potvrdili da je Aventin početak naše povijesti, povijesti samosvijesti koja od nekadašnjih plebejaca i današnjih proletera čini ljudе sposobne

za sve ono za što je sposoban neki čovjek. U Parizu, jedan drugi ekscentrični sanjar, Pierre-Simon Ballanche, na svoj način pripovijeda istu priču s Aventina i tu iščitava isti proklamirani zakon, zakon jednakosti govorećih bića, zakon stečene snage onih koji se prepoznaju označeni biljem jednakosti i tako postaju sposobni da označe jedno ime na nebu. I zapisuje ovo neobično proročanstvo:

“Rimska povijest, kakvu poznajemo sve do danas, nakon što je ustrojila dio naših sudbinâ i nakon što je u jednom obliku ušla u ustrojstvo našeg društvenog života, u naše običaje, u drugom će obliku ustrojiti naše nove misli, one koje će ući u ustroj našega budućeg društvenog života.”⁸⁹

U radionicama Pariza i Lyona nekoliko sanjarskih glava sluša tu pripovijest i sami je prepričavaju na svoj način.

Ovo proročanstvo o novom dobu nesumnjivo je sanjarija. No, nije sanjarija to da po neegalitarnoj osnovi uvijek možemo potvrditi jednakosti inteligencijâ i pomoći te potvrde izazvati neki učinak. Pobjeda na Aventinu itekako je stvarna. I ona se nesumnjivo ne nalazi ondje gdje mislimo da se nalazi. Tribuni koje je plebejac pobijedio bezumni su poput ostalih. No, nije nebitno što se plebejac osjećao čovjekom, što se smatrao sposobnim, što su se njegov sin i svi ostali smatrali sposobnim vršiti prerogative inteligencije, to nije *ništa*. Ne može postojati emancipirana stranka, skupština ili društvo. Ali svaki se čovjek, u svakom trenutku, može emancipirati i emancipirati drugoga, može navijestiti drugima tu *dobrobit* i povećati broj ljudi koji se smatraju takvima i ne glume više u komediji inferiornih superiornih. Društvo, narod i država uvijek će biti bezumni.

⁸⁹ “Essais de palingénésie sociale. Formule générale de l'histoires de tous les peuples appliquée à l'histoire du peuple romain”, *Revue de Paris*, travanj 1829., str. 155.

No, možemo umnožiti ljude koji će se kao pojedinci služiti razumom, a kao građani će znati pronaći najrazumnije moguće umijeće bezumlja.

Možemo dakle reći, i to treba reći:

“Kada bi svaka obitelj učinila to što kažem, narod bi uskoro bio emancipiran, ali ne po emancipaciji koju *nude* učenjaci svojim objašnjenjima *u dosegu* narodne inteligencije, nego po emancipaciji koju osvajamo, čak i protiv učenjaka, kada se sami poučavamo.”⁹⁰

90 *Manuel de l'émancipation intellectuelle*, Pariz, 1841., str. 15.

PERO POGLAVLJE:

Emancipator i njegov majmun

Dakle, dužnost sljedbenika Josepha Jacotota bila je jednostavna. Treba svima obznaniti, na svakom mjestu i u svakoj okolnosti, novost ili dobrobit: možemo poučavati ono što ne znamo. Otac siromašne obitelji i neuki može, dakle, započeti pouku svoje djece. Potrebno je postaviti načelo te pouke: *treba nešto naučiti i to postaviti u odnos sa svim ostalim, prema načelu - sve su inteligencije jednake.*

To treba obznaniti i dati se na provjeru: govoriti sa siromahom, izazvati ga da on govorи o sebi i o tome što zna; pokazati mu kako će poučiti svog sina; prepisati mu molitvu koju dijete zna napamet; dati mu i naučiti ga napamet prvo poglavljе *Telemaha*; odgovoriti na zahtjev onih koji od učitelja univerzalnog poučavanja žele naučiti *ono što on ne zna*; i na kraju, iskoristiti sve načine da uvjerimo neukog u njegovu moć: jedan učenik iz Grenoblea siromašnu ženu u poodmakloj dobi nije mogao uvjeriti da može naučiti čitati i pisati. On joj je platio da pristane da je poučava. Naučila je čitati i pisati za pet mjeseci, a sada ona emancipira svoje unuke.⁹¹

Eto što treba učiniti, imajući pri tome na pameti da je poznavanje *Telemaha* ili neke druge stvari po sebi nevažno. Nije

⁹¹ *Manuel populaire de la méthode Jacotot*, sastavio Dr. Reter de Brighton, Pariz, 1830., str. 3.

problem stvoriti učenjake, već je problem one koji se smatraju inferiornima po inteligenciji izvući iz močvare koja ih čini ustajalima: ne iz močvare neznanja nego iz močvare prezira, prezira spram *sebe samih* kao razumskih stvorenja. Problem je učiniti ljude emancipiranim i emancipatorima.

EMANCIPATORSKA METODA I SOCIJALNA METODA

Univerzalno poučavanje ne treba uvrštavati u programe reformatorskih stranaka, niti intelektualnu emancipaciju stavljati na pobunjeničke zastave. Samo čovjek može emancipirati čovjeka. Samo pojedinac može biti razuman i to samo svojim vlastitim razumom. Postoji sto načina poučavanja, pa se tako i u školi zatupljivača uči; profesor je *stvar*, nesumnjivo ne toliko podesna kao knjige, ali pomoći nje *učimo*: promatramo je i oponašamo, rastavljamo je i sastavljamo, i tu dostupnu osobu možemo iskušavati. Uvijek se poučavamo slušajući čovjeka kako govori. Profesor nije ni više ni *manje* intelligentan od drugih ljudi, on općenito predstavlja veliku količinu *činjenica* koje se nude pogledu istraživača. No, emancipirati se možemo samo na jedan način. I nikad nijedna stranka, nijedna vlada, nijedna vojska, nijedna škola ili institucija neće emancipirati ni jednu jedinu osobu.

To nije metafizički stav. To je potvrdilo iskustvo stećeno u Louvainu, pod zaštitom Njegova Veličanstva kralja Nizozemske. Znamo da je suveren bio prosvijećen. Njegov sin, princ Frederik, bio je zaljubljen u filozofiju. Budući da je bio odgovoran za vojsku, htio ju je poučiti i modernizirati da bude poput pruske. Zainteresirao se za Jacotota koji je bio u nemilosti luvenskih akademskih vlasti pa je istodobno htio učiniti nešto za njega i za nizozemsku vojsku. Vojska je u to vrijeme bila povlašteni teren za iskušavanje reformatorskih ideja i novih pedagogija. Princ će, dakle, zamisliti i uvjeriti

svog oca da u Louvainu otvorи vojnu školu, a da njeno pedagoško vodstvo povjeri Jacototu.

Bila je to dobra namjera, no poklon je bio zatrovан: Jacotot je bio *učitelj*, a ne ravnatelj institucije. Njegova je metoda bila pogodna za oblikovanje emancipiranih ljudi, ali ne i vojnih instruktora, a još manje službenika svakojakih društvenih struka. Da ne bude zabune: emancipirani čovjek može biti vojni instruktor jednako kao i bravар ili odvjetnik. Ali univerzalno poučavanje se ne može specijalizirati za proizvodnju određene kategorije društvenih aktera, a da se ne *pokvari*, osobito ako su ti društveni akteri tjelesni instruktori. Univerzalno poučavanje pripada obiteljima i najbolje što bi prosviјećeni suveren mogao učiniti za njegovo promicanje jest to da slobodno kruženje dobrotiti zaštiti od svoje vlasti. Prosviјećeni kralj zasigurno može *ustanoviti* univerzalno poučavanje kada i gdje hoće, no takvo ustanovljenje ne bi potrajalо jer ljudski *rod* pripada staroj metodi. Suverenu u čast zasigurno bismo mogli isprobati takav eksperiment. On bi očigledno bio neuspješan, no postoje neuspjesi iz kojih učimo. Bilo bi potrebno samo jedno jamstvo: absolutna koncentracija moći, čišćenje društvene pozornice od svih njenih posrednika u korist samo jednog para, kralja i filozofa. Trebalо bi, dakle, ponajprije: odstraniti sve savjetnike stare metode tako što će ih se unaprijediti, kao što se to inače čini u civiliziranim zemljama; drugo, ukinuti sve ostale posrednike osim onih koje je odabrao filozof; treće, dati svu moć filozofu:

“Radit ćemo ono što budem rekao, sve ono što budem rekao, ništa osim onoga što budem rekao, i ja ћu preuzeti svu odgovornost. Ništa neću zahtijevati; naprotiv, posrednici bi me pitali što treba učiniti i kako to treba učiniti, kako bi sve predložili suverenu. Neće me smatrati zaposlenim službenikom, već filozofom za kojeg se smatra da postoji

potreba da se od njega traži savjet. Na kraju, ustanovljenje univerzalnog poučavanja bi se u jednom trenutku smatralo principijelnom stvari od najveće važnosti u Kraljevstvu.”⁹²

To su uvjeti kojima se nijedna civilizirana monarhija ne može prilagoditi, posebno s obzirom na zajamčeni neuspjeh. Kralj je ipak ustrajao na eksperimentu, a Jacotot je kao zahvalan gost prihvatio bastardni pokušaj kohabitacije s vojnim vijećem za poduku, pod zapovjedništvom komandanta smještenog u Louvainu. Škola je na tim osnovama ustanovljena u ožujku 1827. godine, a učenici, koji su najprije bili zaprepašteni kad im je tumač rekao da ih njihov profesor nema čemu naučiti, zasigurno su morali izvući neku korist jer su pri kraju propisanog perioda peticijom zahtjevali da se njihov boravak u toj školi produži kako bi metodom univerzalnog poučavanja učili jezike, povijest, zemljopis, matematiku, fiziku, kemiju, topografsko crtanje i fortifikaciju. No, učitelj nije bio zadovoljan tim *izjalovljenim* univerzalnim poučavanjem kao ni svakodnevnim sukobima s akademskim civilnim vlastima i vojnom hijerarhijom. Svojim je ispadima ubrzao zatvaranje škole. Poslušao je kralja kada je ubrzanom metodom obučio vojne instruktore. No, imao je pametnijeg posla od stvaranja potporučnika, vrste kojom obiluje svako društvo. Uostalom, svečanim je tonom upozoravao svoje učenike: nikako se ne bi trebali zalagati za uspostavu univerzalnog poučavanja u vojsci. Ali ne bi trebali zaboraviti ni da su svjedočili većoj duhovnoj *pustolovini* od pukog obrazovanja potporučnika:

“Doista, u nekoliko mjeseci stvorili ste potporučnike. No, inzistirati na postizanju istih škrtih rezultata kao i u ostalim europskim školama, kako civilnim tako i vojnim,

92 *Mathématiques*, str. 97.

značilo bi obezvrijediti univerzalno poučavanje. Ako društvo bude imalo koristi od vaših iskustava i time se zadovolji, i ja će biti zadovoljan; postat ćete korisni Državi. Pa ipak, nikad ne zaboravite da ste svjedočili rezultatima daleko višeg reda od onih koje ste stekli i na koje ćete biti svedeni. Iskoristite, dakle, intelektualnu emancipaciju za sebe i za svoju djecu. Pomozite siromašnima. No, u službi vaše zemlje, ograničite se na to da stvorite potporučnike i akademske građane. Ja vam više nisam potreban da biste koračali tim utrtim putem.”⁹³

Taj se Utemeljiteljev govor njegovim učenicima vojnicima – a bilo ih je dosta vjernih – pojavio na naslovni jednog sveska *Univerzalnog poučavanja, Matematike*, djela u kojem, po beznadnoj učiteljevoj navici kad je u pitanju svaka materija, nema ni riječi o matematici. Nitko nije učenik univerzalnog poučavanja ako pročitavši to djelo u njemu nije isčitao povijest luvenske *École normale*, ako nije uvjeren u ovu misao: univerzalno poučavanje nije i ne može biti *društvena* metoda. Ono se ne može širiti u društvenim institucijama niti posredstvom njih. *Emancipirani* bez ikakve sumnje poštuju društveni poredak. Oni znaju da je on u svakom slučaju manje zlo od nereda. Ali to je sve što mu priznaju, a nijedna se institucija ne može zadovoljiti tim minimumom. Nejednakosti nije dosta da je poštaju, ona želi da joj se vjeruje i da je se voli. Ona želi biti *objašnjena*. Svaka je institucija djelatno *objašnjenje* društva, uprizorenje nejednakosti. Njeno načelo jest i uvjek će biti suprostavljenu načelu metode utemeljene na mišljenju o jednakosti i odbijanju objašnjenjâ. Univerzalno se poučavanje može obratiti samo pojedincima, nikada društvima.

⁹³ *Mathématiques*, str. 1-2.

“Ljudska društva koja se ujedinjuju prema nacionalnosti, od Laponaca do Patagonaca, iziskuju oblik u kojem će se stabilizirati, bilo kakav poredak. Oni koji su zaduženi za održavanje tog nužnog poretku moraju objasnjavati i omogućavati objašnjenje da je taj poredak najbolji od svih poredaka i spriječiti svako suprotno objašnjenje. To je cilj ustavâ i zakonâ. Svaki društveni poredak počiva na objašnjenju i time isključuje svako drugo objašnjenje, a prije svega suzbija metodu intelektualne emancipacije koja se temelji na beskorisnosti, pa čak i opasnosti svakog objašnjenja u podučavanju. Utemeljitelj je čak smatrao da građanin neke države mora poštivati društveni poredak kojega je dio i samo objašnjenje tog poretku; ali je također tvrdio da zakon od građanina može tražiti samo djelovanje i govor u skladu s poretkom, a da mu ne može nametnuti misli, mišljenja, vjerovanja; da je stanovnik neke zemlje prije nego što je postao građaninom bio čovjek, da je obitelj bila svetište u kojoj je otac najviši sudac i da je stoga samo tu i na taj način intelektualna emancipacija mogla biti posijana i urođiti plodom.”⁹⁴

Potvrdimo dakle: univerzalno poučavanje *neće se prihvati*, neće se udomiti u društvu. Ali *neće ni iščeznuti* jer je ono prirodna metoda ljudskog duha, duha svih ljudi koji sami traže svoj put. Ono što učenici mogu napraviti za nj jest da ga navijestite svim pojedincima, svim očevima i majkama, kao način poučavanja onoga što ne znamo prema načelu jednakosti inteligencija.

⁹⁴ *Journal de philosophie panécastique*, t. V, 1838., str. 1-12.

EMANCIPACIJA LJUDI I POUKA NARODA

Treba ga navijestiti *svima*. Prije svega siromašnima: ako ne mogu platiti profesionalnim objasnjavateljima ili protratiti godine u školskim klupama, oni nemaju drugi način da se pouče. A prije svega njih najviše opterećuje predrasuda o nejednakosti inteligencija. I upravo su oni ti koji se moraju izdići iznad svoga poniženog položaja. Univerzalno je poučavanje metoda siromašnih.

No, to nije metoda siromaha. To je metoda ljudi odnosno izumitelja. Onaj koji ga bude koristio, kakvo god bilo njegovo znanje i položaj, umnožit će svoje intelektualne moći. Treba ga dakle navijestiti prinčevima, ministrima i moćnicima: oni ne mogu *ustanoviti* univerzalno poučavanje, ali ga mogu primijeniti u poučavanju svoje djece. I mogu iskoristiti svoj društveni ugled kako bi još šire navijestili njegovu dobrobit. Tako bi prosvijećeni kralj Nizozemske učinio više da je svoju djecu poučavao onomu što nije znao i da je pomogao proširiti glas o emancipacijskim idejama u kraljevskoj obitelji. Tako ga je i bivši kolega Josepha Jacotota, general La Fayette, mogao navijestiti predsjedniku Sjedinjenih Država, nove zemlje koju ne opterećuju stoljeća sveučilišnog zatupljenja. Uostalom, neposredno nakon srpske revolucije 1830. godine Utjemeljitelj je napustio Louvain otisavši u Pariz kako bi pobedničkim liberalima i progresivcima ukazao na načine ostvarenja njihovih dobrih namjera spram naroda: general La Fayette samo treba širiti univerzalno poučavanje u nacionalnoj gardi. A Casimir Perier, stari entuzijast doktrine i budući premijer, sada je u mogućnosti da naveliko objavljuje tu dobrobit. Gospodin Barthe, Laffiteov ministar javnog obrazovanja, i sam je došao tražiti savjet kod Josepha Jacotota: što treba učiniti da se organizira obrazovanje koje vlada duguje

narodu i koje mu ona želi dati po najboljim metodama? Ništa, odgovorio je Utemeljitelj, vlada narodu ne duguje obrazovanje jer jednostavno ne može dugovati narodu ono što on sam može uzeti. Dakle, obrazovanje je poput slobode: ono se ne daje, nego uzima. Što onda treba učiniti, upitao ga je ministar? Dovoljno je objaviti, odgovorio mu je, da se nalazim u Parizu u hotelu Corneille, gdje svakog dana primam očeve iz siromašnih obitelji da im pokažem kako da emancipiraju vlastitu djecu.

To treba reći svima koji se brinu o znanosti ili o narodu, ili o oboma istodobno. To moraju naučiti i učenjaci: oni mogu višestruko umnožiti svoju intelektualnu snagu. Oni se smatraju sposobnima poučavati samo ono što znaju. Mi pozajmimo tu društvenu logiku lažne skromnosti pri kojoj ono čega se odričemo time još više učvršćuje ono što izjavljujemo. No, učenjaci – oni koji istražuju, naravno, ne oni koji objašnjavaju znanje drugih – možda želete ipak nešto novije i nešto neuobičajenije. Neka poučavaju ono što ne znaju i možda će otkriti neslućene intelektualne moći koje će ih dovesti na put novih otkrića.

Isto tako ga treba objaviti republikancima koji želete slobodan i jednak narod istodobno smatrajući da je to posao zakonâ i ustava. To treba reći svim tim ljudima napretka, velikodušna srca i uzavrela duha, izumiteljima, filantropima, ljubiteljima matematike, politehničarima i filotehničarima, furijerovcima i sensimonovcima – koji hodaju europskim zemljama i poljima znanja u potrazi za tehničkim izumima, agronomskim poboljšanjima, ekonomskim kombinacijama, moralnim institucijama, arhitektonskim revolucijama, tipografskim metodama, enciklopedijskim izdanjima i tako dalje, namijenjenima fizičkom, intelektualnom i moralnom usavršenju najsilnijih i najbrojnijih klasâ: oni za silnije mogu učiniti mnogo više nego što misle, uz daleko

manje troškove. Troše vrijeme i novac da bi eksperimentirali i promicali skladišta za žito i jame za stajsko gnojivo, hranu za životinje i načine njene pohrane kako bi usavršili kulture i obogatili seljake, počistili trulež iz dvorišta farmi i predrasude iz seoskih glava. Za to postoji daleko jednostavniji način: s rabljenim *Telemahom* ili tek s perom i papirom na kojemu će se napisati molitva, oni mogu emancipirati stanovnike sela, podsjetiti ih na svijest o njihovoј intelektualnoј moći; i seljaci će se sami pozabaviti usavršenjem svojih kultura i spremišta žita. *Zatupljenje* nije neko ukorijenjeno praznovjerje, ono je užas koji nas hvata pred slobodom; rutina se ne sastoji od neukosti, ona je kukavičluk i oholost ljudi koji se odrču vlastite snage samo radi zadovoljstva u utvrđivanju susjedove nemoći. Dovoljno je *emancipirati se*. Ne uništavajte se objavljuvanjem enciklopedijskih svezaka kako biste njima zatrptali odvjetnike, javne bilježnike i apotekare po prefekturama. Enciklopedijā namijenjenih da seljake pouče najzdravijem načinu čuvanju jaja,obilježavanju ovaca, ubrzanim sazrijevanju lubenica, soljenju maslaca, dezinficiranju vode, proizvodnji šećera od repe i piva od mahuna graška. Radije im pokažite kako će naložiti svom sinu da ponavlja *Kalipso*, *Kalipso se nije*, *Kalipso se nije mogla...* I vidjet ćete što mogu.

To je jedinstvena prilika, jedinstvena prilika za intelektualnu emancipaciju: svaki je građanin ujedno i čovjek koji stvara *djelo*, perom, dlijetom ili bilo kojim drugim alatom. Svaki inferiorni superiorni također je netko (drugome) jednak koji pripovijeda i kojemu drugi pripovijeda *ono što je video*. Uvijek je moguće računati na taj odnos sebstva prema sebi, vratiti ga u njegovu prvobitnu istinitost kako bi se u društvenom čovjeku probudio razuman čovjek. Onaj koji ne pokušava uvesti metodu univerzalnog poučavanja u

mehanizme društvenog stroja, može izazvati tu posve novu energiju koja općinjava zaljubljene u slobodu, tu snagu bez sile teže i neovisnu o gomili koja se pojavljuje u bljesku, u dodiru dvaju polova. Onaj koji mehanizme društvenog stroja ostavlja po strani ima priliku pokrenuti kruženje električne energije emancipacije.

Po strani će ostati samo oni koje je Stara zatupila i oni koji posjeduju starinsku vrstu moći. Oni su već bili uznenireni štetom poučavanja sinova iz naroda, koji su time nerazborito bili odvojeni od svoje urođene sredine. Što dakle znači govoriti o emancipaciji i jednakosti inteligencija uviđamo ako naprsto kažemo da supružnici imaju jednaku inteligenciju! Jedan je posjetitelj već pitao g. Jacotota mogu li žene u takvim uvjetima još uvijek biti lijepi! Ne odgovarajmo tim zaglupljenima i pustimo ih neka se vrte u svome plemenitaško-akademskom krugu. Mi znamo da upravo to definira zatupljujuću sliku svijeta: vjera u *stvarnost* nejednakosti, zamisao da su superiorni u društvu zaista superiorni i da bi društvo bilo u opasnosti kad bi se proširila ideja, pogotovo u nižim društvenim slojevima, da je ta superiornost tek dogovorena fikcija. U osnovi, tek onaj koji se emancipirao može bez problema shvatiti da je društveni poredak u potpunosti konvencionalan i samo se on može pokoravati superiornima znajući da su mu jednaki. On zna što može očekivati od društvenog poretku i zbog toga neće stvarati nikakvu galamu. Zatupljeni se nemaju čega bojati, ali nikad se ne zna.

LJUDI NAPRETKA

Prepuštimo ih, dakle, nježnoj i uznenirenoj svijesti njihova genija. No pored njih ne manjka ljudi od napretka koji ne bi trebali strahovati od urušavanja starih intelektualnih hijerarhija. Ljude *od napretka* shvaćamo u doslovnom smislu

riječi: to su ljudi koji *napreduju*, koji se ne bave društvenim položajem onoga koji tvrdi ovo ili ono, nego sami idu vidjeti je li stvar istinita; to su putnici koji putuju Europom u potrazi za svim vrstama praksi, metoda ili institucija koje su vrijedne da ih se oponaša; to su oni koji, kad ovdje ili ondje čuju da se govori o nekom novom eksperimentu, odlaze tamo kako bi vidjeli činjenice te sebi postavili zadatak da reproduciraju iste te eksperimente; to su oni koji ne znaju zašto su potrošili šest godina da nešto nauče, ako je dokazano da se to može naučiti za dvije. Oni prije svega misle da znanje nije ništa samo po sebi te da je najvažnije *učiniti* nešto, da znanosti nisu tu da budu objašnjene, nego da produciraju nova otkrića i korisne pronalaske. Oni se stoga, kada čuju da se govori o korisnim izumima, neće zadovoljiti time da te izume pohvale ili komentiraju, nego će ponuditi svoju tvornicu, zemlju, kapital ili predanost, kako bi pružili mogućnost da ih se *isproba*.

Ne nedostaje putnika i inovatora te vrste koji će se zainteresirati, ili postati zaneseni mogućim primjenama Jacototove metode. To mogu biti učitelji u sukobu sa Starom. Tako je profesor Durietz, koji se već u mladosti krijepio Lockom i Condillacom, Helvetiusom i Condorcetom, rano krenuo u napad na “prašnjavu zdanje naših gotskih institucija.”⁹⁵ Kao profesor središnje škole u Lilleu, u tom je gradu utemeljio ustanovu prema načelima tih svojih učitelja. Kao žrtva Careve “proždiruće mržnje prema Ideoložima”, usmjerene prema “svakoj instituciji koja se ne podudara s njegovim ciljem sveopćeg potčinjanja”, ali još uvijek odlučan da se oslobođi *nazadnjačkih* metoda, otisao je u Nizozemsku kako bi obrazovao sinove princa od Hatzfelda, pruskog veleposlanika. Tu je čuo da se govori o Jacototovoj metodi

95 *Journal de philosophie panécastique*, t. V, 1838., str. 277.

nakon što je posjetio ustanovu koju je nekadašnji politehničar, g. de Séprés, bio utemeljio prema njegovim načelima i prepoznavši sličnost te metode njegovoju odluci promicati je gdje god je mogao. U pet godina to je učinio u Sankt Peterburgu kod Velikog Maršala Paskova, princa Šerbretova i još ponekih velikodostojnika, prijatelja napretka, prije nego što se vratio u Francusku, no nije propustio usput promovirati emancipaciju u Rigi i Odesi, u Njemačkoj i Italiji. Sada želi "srušiti stablo apstrakcije" i iščupati ga, "sve do vlakana njegova najdubljeg korijenja".⁹⁶

Govorio je o svojim projektima g. Ternauxu, čuvenom proizvođaču sedanskog platna i predstavniku ekstremno liberalne ljevice. Ne bismo mogli naći boljeg prosvijećenog industrijalca: Ferdinand Ternaux nije se samo zadovoljio time da ponovo oživi posrnulu tvornicu svog oca i da je unaprijedi za tegobnih vremena Revolucije i Carstva. Htio je učiniti nešto korisno za nacionalnu industriju u cijelini odlučivši se za proizvodnju kašmira. U tu je svrhu izabrao jednog orijentalista iz Nacionalne biblioteke i poslao ga na Tibet da potraži stado od 1500 koza te ih aklimatizira na Pirinejima. Gorljivi prijatelj slobode i Prosvjetiteljstva i sam je htio vidjeti rezultate Jacototove metode. Nakon što se uvjerio, obećao je svoju podršku, i uz njegovu pomoć, Durietz postaje odlučniji da uništi "staretinare koji trguju supinom i gerundivom" i druge "satrapе sveučilišnog monopolija".

Ferdinand Ternaux nije jedini vlasnik tvornice koji se na taj način okrenuo napretku. U Mulhouseu je Industrijsko društvo, pionirska institucija nastala zahvaljujući filantropskom dinamizmu braće Dollfus, svome mladom animatoru doktoru Penotu povjerilo brigu da vodi tečaj univerzalnog poučavanja

za radnike. U Parizu je nešto skromniji industrijalac, bojadisar Beauvisage, čuo da se govori o metodi. Kao radnik koji se sam upustio u posao, htio je proširiti svoje poslove utemeljujući novu tvornicu u Sommeu. No, isto tako se nije želio odvojiti od svoje braće po podrijetlu. Kao republikanac i mason, on sanja da svoje radnike učini svojim pomoćnicima. Taj se san, nažalost obio o najmrkliju stvarnost. U njegovoju su tvornici, kao i u svim ostalima, radnici postali međusobno ljubomorni i usuglasili bi se samo onda kad se trebalo suprotstaviti vlasniku. Htio im je dati naobrazbu koja bi u njima uništila starog čovjeka i omogućila im da ostvare svoje ideale. Zbog toga se obratio braći Ratier, gorljivim sljedbenicima metode od kojih jedan svake nedjelje propovijeda o emancipaciji u Halle aux Draps.

Osim industrijalaca bilo je i progresivnih vojnika, genijalnih oficira, a prije svega artiljeraca, čuvara revolucionarne i politehničke tradicije. Tako poručnik Schoelcher, sin bogatog proizvođača porculana i nadareni oficir smješten u Valenciennesu, redovito posjećuje Josepha Jacotota koji se privremeno umirovio. Jednog dana sa sobom je poveo svog brata Victora koji piše po različitim časopisima, a koji se vratio iz Sjedinjenih Država srdit što u 19. stoljeću još uvijek postoji poricanje ljudskosti koje nazivamo ropstvom.

No, arhetip svih tih *progresivaca* zasigurno je grof de Lasteyrie, sedamdesetogodišnjak i predsjednik, utemeljitelj i duša Društva za unapređenje nacionalne industrije, Društva za osnovno obrazovanje, Društva za uzajamno obrazovanje, Društva za centralnu agronomiju, Filantropskog društva, Društva za metode poučavanja, Društva za vakcinaciju, Azijskog društva, Časopisa za obrazovanje i poučavanje i Časopisa za običajna znanja. Ne smijmo se, molim vas, i ne zamišljajmo ga kao akademika zaobljenijeg trbuha koji mirno sanjari u svim tim predsjedničkim foteljama. Naprotiv, g. de Lasteyrie poznat

je po tome što se ne zadržava na jednom mjestu. U mladosti je već posjetio Englesku, Italiju i Švicarsku kako bi usavršio svoje znanje o ekonomiji i poboljšao upravljanje svojim područjima. Iako je u početku zagovornik Revolucije, poput svoga zeta, markiza de La Fayettea, ipak je oko treće godine republike morao otici i prikriti svoju titulu u Španjolskoj. Tamo je naučio jezik dovoljno da prevede nekoliko antiklerikalnih djela, proučavao je merino ovce dovoljno da objavi dvije knjige o toj temi, poštivao je njihove vrijednosti, taman toliko da u Francusku odvede jedno stado. Putovao je još Nizozemskom, Danskom, Švedskom – odatile je donio žutu repu – Norveškom i Njemačkom. Bavio se tovljenjem stoke, jamama za čuvanje žita, uzgojem pamuka, pastela, vrbovnice, indiga i ostalih biljki od kojih se može proizvesti plava boja. Godine 1812. čuo je za Senefelderov izum litografije. Odmah je otisao u München, naučio se njime koristiti i u Francuskoj uveo prvi litografski tisak. Pedagoške mogućnosti te nove industrije usmjerile su ga prema pitanjima poučavanja. Potom je strastveno zagovarao uvođenje Lancasterove metode uzajamnog poučavanja. No, nije bio isključiv. Među svim ostalim društvima, utemeljio je Društvo za metode poučavanja u cilju proučavanja svih pedagoških inovacija. Nakon što ga je glas javnosti upozorio na čuda koja se događaju u Belgiji, i sam je odlučio vidjeti stvari na licu mesta.

Budući da je u sedamdesetoj još bio dovoljno okretan – imao je još dvadeset godina pred sobom za pisanje knjiga, osnivanje društava i časopisa za odstranjivanje opskurantizma i promidžbu znanosti i filozofije – uzeo je poštansku kočiju, video Utemeljitelja, posjetio ustanovu gospodice Marcellis, dao teme za improvizacije i sastavke učenicama i provjerio pišu li jednako dobro kao on. Mišljenje o jednakosti inteligencija nije ga uplašilo. U njemu je video veliko ohrabrenje u stjecanju znanja i vrline i daleko smrtonosniji udarac intelektualnim

aristokracijama od bilo kakve materijalne moći. Nadao se da će se pokazati točnost toga. Dakle, smatrao je, "mogle bi nestati pretenzije tih oholih genija koji, držeći da su povlašteni od prirode, isto tako smatraju da s pravom vladaju sebi sličnima gotovo ih izjednačujući sa živinama, kako bi samo oni uživali u materijalnim darovima koje dijeli slijepa sreća, a koji se mogu steći zahvaljujući ljudskom neznanju".⁹⁷ Vratio se da to obznani Društvu za metode: upravo je napravljen golem iskorak prema civilizaciji i prema sreći ljudskog društva. Društvo sada mora istraživati novu metodu i preporučivati je prije svega onima koji su sposobni ubrzati napredak u obrazovanju ljudi.

O OVCAMA I LJUDIMA

G. Jacotot cijeni gorljivost gospodina grofa. Ali bio je odmah primoran da ukaže na njegovu *rastresenost*. Zaista je čudno za nekoga tko je pljeskao ideji intelektualne emancipacije da je podvrgne privoli nekog Društva za metode. Što je zapravo *Društvo za metode?* Areopag superiornih duhova koji žele obrazovati obitelji i za to traže najbolju metodu. Ta namjera očigledno prepostavlja da su obitelji nesposobne da ih same odaberu. Za to je potrebno da već budu obrazovane. U tom slučaju, one više ne bi imale potrebu za obrazovanjem. I tada više ne bi imale potrebu za Društvom, što proturječi prepostavci.

"Drevno je lukavstvo tih učenih društava po kojemu je svijet uvijek bio glup i vjerojatno će uvijek biti glup. Publiku se odvraća od napora istraživanja. Revija si postavlja zadatak da vidi, a Društvo da o tome prosuduje; i kako bi ostavili dojam važnosti, kojime se nameću lijenima, nikad ne hvale i nikad

⁹⁷ Lasteyrie, *Résumé de la méthode de l'enseignement universel d'après M. Jacotot*, Pariz, 1829., str. XXVII-XXVIII.

ne kore ni previše ni premalo. Time poručuju da se samo mali, ograničeni duh može zaneseno diviti; no, ako hvalimo ili korimo s mjerom, osim što stječemo ugled nepristranosti, bit ćemo s onu stranu onih koje ocjenjujemo, idemo dalje od njih, pronicljivo smo odijelili dobro od osrednjeg i lošeg. Ovaj je izvještaj izvrsno zatupljujuće objašnjenje koje ne može a da ne uspije. Uostalom, podsjetit ćemo se na nekoliko malih aksioma kojima je prošaran njegov diskurs: *ništa nije savršeno, treba izbjegavati pretjerivanje, vrijeme će to pokazati (...).* Jedan od likova uzima riječ i govori: Dragi moji prijatelji, dogovorili smo se među sobom da će sve dobre metode proći naše ispitivanje i da će francuska nacija imati povjerenje u rezultat koji bude proizlazio iz naše analize. Narod iz drugih okruga ne može imati društva poput našeg kako bi provodio takvo ocjenjivanje. Nađe se tu i tamo, po većim središtima, mjesta za ispitivanje, ali mjesto za najbolje ispitivanje, za ispitivanje *par excellence*, nalazi se samo u Parizu. Sve se dobre metode bore za čast da budu pročišćene i provjerene vašim ispitivanjem. Samo se jedna ima pravo buniti; ali mi ćemo je savladati, ona će proći ispitivanje kao i ostale. Inteligencija članova golem je laboratorij u kojem se provodi legitimna analiza svih metoda. Uzalud se Univerzalna bori protiv naših odredbi, one nam daju pravo da je ocijenimo i mi ćemo je ocijeniti.”⁹⁸

Nemojte ipak misliti da je Društvo za metode pakosno ocjenjivalo metodu Jacotot. Ono je dijelilo napredne ideje svoga predsjednika i znalo je prepoznati *sve što je bilo dobro* u toj metodi. Nekoliko se podrugljivih glasova nesumnjivo čulo na tom profesorskom areopagu koji su prokazali to čudesno

98 *Langue maternelle*, str. 446 i 448.

pojednostavljenje učiteljskog zanata. Nesumnjivo je i nekoliko duhova ostalo sumnjičavo pred tim “zanimljivim detaljima” o kojima ih je njihov “neumorni predsjednik” izvijestio s putovanja. Pored njih, čuli su se i drugi glasovi koji prokazuju šarlatanov smisao za teatar, za brižno pripremljene posjete, “improvizacije” naučene napamet, “nečuvene” sastavke prepisane iz učiteljevih djela, knjige koje se same otvaraju na pravome mjestu. Ismijavalo se i onoga neukog učitelja gitare čiji je učenik svirao neku drugu melodiju od one koja se nalazila pred njegovim očima.⁹⁹ No, članovi Društva za metode nisu bili ljudi koji su vjerovali bilo čijoj riječi. G. Froussard, skeptik, otišao je provjeriti izvještaj g. de Lasteyriea i vratio se uvjeren u njega. G. Boutmy potvrdit će oduševljenje g. Froussarda, a potom g. Baudoin oduševljenje g. Boutmyja. Svi će se vratiti uvjereni. Ali vratiti će se svi jednako uvjereni upravo u veliki napredak koji je za njih predstavljala ta nova *metoda poučavanja*. Oni se neće baviti time da je obznane siromašnima kako bi pomoću nje obrazovali svoju djecu i kako bi poučavali ono što ne znaju. Oni će tražiti da je Društvo prihvati kao *ortomatičku* školu koju ono organizira kako bi činjenicama pokazali izvrsnost novih metoda. Većina društva i sâm g. de Lasteyrie tomu su se suprotstavljali: Društvo ne može prihvati jednu metodu “a da isključi sve one koje se predstavljaju ili će se predstaviti”. To bi bilo “propisivanje granice usavršivosti” i uništavanje onoga što je bilo njegova filozofska vjera i praktični razlog postojanja: postupno usavršavanje *svih* dobrih metoda, u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti.¹⁰⁰ Društvo će odbiti to pretjerivanje, ali će neumoljivo strogo i objektivno,

99 Usp. *Remarques sur la méthode de M. Jacotot*, Bruxelles, 1827. i *L'Université protégée par l'ânerie des disciples de Joseph Jacotot*, Pariz i London, 1830.

100 *Journal d'éducation et d'instruction*, IV. godište, str. 81-83 i 264-266.

unatoč porugama na račun Univerzalne, odrediti dvoranu u ortomatičkoj školi za poučavanje metode Jacotot.

U tome je bila nedosljednost g. de Lasteyriea: nekoć mu nije padalo napamet da sazove vijeće za procjenu vrijednosti merino ovaca ili litografije, ili da sastavi izvještaj o nužnom uvozu jednog ili drugog. Sam ih je bio uvezao kako bi se okušao u tim stvarima po vlastitu nahodenju. No, uvoz emancipacije je drugačije ocijenio: to je za njega bila javna stvar o kojoj je trebalo raspravljati u društvu. Ta je nesretna razlika i sama počivala na nesretnom poistovjećenju: narod koji treba poučiti pobrkao je sa stadom ovaca. Stado ovaca ne upravlja samo sobom, mislio je da to vrijedi i za ljude: ljude, doduše, treba emancipirati, ali taj posao pripada prosvijećenim duhovima, a da bi oni to učinili, moraju ujediniti sva svoja znanja da pronađu najbolje metode i instrumente za emancipaciju. Za njega je emancipacija značila osvjetljavanje zamračenog mjesta i mislio je da je Jacototova metoda jedna od *metoda* poučavanja poput ostalih, sustav prosvjećivanja duhova koji se može usporediti s ostalim sustavima: dakle, sasvim sigurno izvrstan izum, ali *iste naravi* poput svih onih izuma koji su mu tjedan za tjednom nudili novo usavršenje usavršenjâ podučavanja naroda:

Bricailleva panleksigrafija, Dupontova citolegija, Montémontova stikvioehnika, Ottinova stereometrija, Painparéova i Lupineova tipografija, Coulon-Thévenotova tahigrafija, Fayetova stereografija, Carstairsova kaligrafija, Jazwinskijeva poljska metoda, galska metoda, Léwijeva metoda, Sénocqova metoda, Coupova, Lacombeova, Mesnagerova, Schlottova, metoda Alexis-a de Noaillesea i stotinu ostalih čije će knjige i memoari preplaviti ured Društva. Od tada, sve je već rečeno: Društvo, vijeće, ispitivanje, izvještaj, Revija, *ima i dobrog i lošeg, vrijeme će pokazati, nec probatis nec improbatis*, i tako dalje, pa sve do kraja vremena.

Kad se radilo o poljoprivrednim i industrijskim poboljšanjima, g. de Lasteyrie vodio se djelovanjem sličnim univerzalnom poučavanju: on je *gledao, uspoređivao, rasuđivao, oponašao, poučavao, ispravljaо samog sebe*. Ali kad je očevima iz siromašnih i neukih obitelji trebalo obznaniti intelektualnu emancipaciju, onda je bio *rastresen*, sve je zaboravio. Jednakost je preveo u NAPREDAK, a emancipaciju očeva iz siromašnih obitelji u PODUČAVANJE NARODA. A da bi se pozabavio tim bićima proizašlima iz uma, tim *ontologijama*, trebaju mu druga bića proizišla iz uma, udruženja [*corporations*]. Jedan čovjek može voditi stado ovaca. Ali za stado LJUDI, potrebno je stado zvano UČENO DRUŠTVO, UNIVERZITET, VIJEĆE, REVIJA itd. Ukratko, na djelu je zatuplјivanje, staro pravilo društvene fikcije. Intelektualna emancipacija ga je kanila nadomjestiti. No, nailazila je na njega na vlastitom putu, kao na neki sud zadužen da u načelima i vježbama univerzalnog poučavanja odabere ono što odgovara ili ne odgovara obiteljima i da joj sudi u ime napretka, pa čak i u ime emancipacije naroda.

KRUG NAPREDNJAKA

Toj nedosljednosti razlog nije bio umorni mozak g. de Lasteyriea. Radilo se o proturječnosti s kojom se intelektualna emancipacija izravno susreće kad se obraća onima koji, poput njega, žele donijeti sreću siromašnima, a to su ljudi od napretka. Proročanstvo zatuplјivanja dobro je upozorilo Utjemeljitelja: "Danas se manje nego ikada možeš nadati uspjehu. Oni su uvjereni u napredak, a njihova su mišljenja čvrsto vezana uz taj oslonac; nasmijavaju me tvoji pokušaji. Oni se neće mrdnuti s mjesta."

To je proturječe jednostavno izložiti. Spomenuli smo čovjeka od *napretka*, to je čovjek koji *korača*, koji odlazi ispitati, eksperimentirati, promijeniti svoju praksu, provjeriti svoje

znanje i tako dalje. To je doslovna definicija napretka. Ali sada je čovjek od napretka nešto posve drugo: to je onaj koji misli uzimajući *mnenje* o napretku za svoje ishodište, onaj koji to mnenje uzdiže do položaja dominantnog objašnjenja društvenog poretka.

Znamo da objašnjenje zapravo nije tek oružje zatupljivanja u rukama pedagogâ, nego sama sprega društvenog poretka. A poredak podrazumijeva podjelu položajâ. Podjela položajâ prepostavlja objašnjenja, fikciju koja raspodjeljuje i opravdava, fikciju nejednakosti koja nema drugog razloga svog postojanja. Svakodnevni rad objašnjavanja tek je manji oblik dominantnog objašnjavanja koje karakterizira društvo. Ratovi i revolucije mijenjaju narav dominantnih objašnjenja mijenjajući oblik i granice carstava. No, ta je promjena tjesno omeđena. Znamo da je objašnjenje u osnovi rad lijenosti. Dovoljno je uvesti nejednakost i ona se širi uz sitan trošak. Najjednostavnija je hijerarhija ona između *dobra* i *zla*. Najjednostavniji logički odnos koji može poslužiti da se ona objasni jest onaj između *prije* i *kasnije*. S ta četiri pojma — dobro, zlo, prije, kasnije — imamo matricu svih objašnjenja. *To je bilo bolje prije*, govore jedni; zakonodavac ili božanstvo je uredilo stvari; ljudi su bili skromni i sretni; vođe su bili očinski likovi i slušalo ih se; vjera praoata poštovana, funkcije dobro raspoređene, a srca ujedinjena. Danas se riječi kvare, razlike se zamagljuju, slojevi se mijesaju, nestaje skrbi za djecu kao i poštovanja prema starijima. Postavimo si onda zadatak da sačuvamo ili oživimo ono što nas u našim oprekama još uvijek veže uz načelo dobra. *Sreća je u budućnosti*, odgovaraju drugi: ljudski je rod bio poput djeteta prepуšten hirovima i užasima svoje uobrazilje, uspavljivan pričama neukih dadilja, ugnjetavan surovom silom despota i svećenika. Sada će se duhovi prosvijetliti, običaji se civilizirati, industrija proširiti svoja dobročinstva, ljudi

upoznati svoja prava, a obrazovanje će im pomoći znanosti objaviti njihove dužnosti. Od sada će *sposobnost* odlučivati o društvenim položajima, a obrazovanje će je obznanjivati i razvijati.

Nalazimo se u trenutku u kojem dominantno objašnjenje upravo podliježe drugoj osvajačkoj sili. U dobu smo prijelaza. I upravo to objašnjava nedosljednost ljudi napretka poput gospodina grofa. Nekada, dok se na Sveučilištu recitiralo *barbara, celarent i baralipton*, sa strane smo nailazili na plemiće ili liječnike, buržoaziju ili crkvenjake koji su dopuštali to recitiranje, a bavili se *nečim drugim*: oni su sjekli i polirali stakla za leće ili su se i sami pripremali za optičke eksperimente rezerviravši kod mesara oči životinja kako bi proučavali njihovu anatomiju, međusobno se informirali o svojim pronalascima i raspravljasili o svojim hipotezama. Tako se u porama starog društva događao *napredak*, odnosno ostvarenje ljudskih sposobnosti da se nešto razumije i učini. Grof još pomalo nalikuje tim plemićima eksperimentatorima. Ali s vremenom ga je zahvatila sve jača sila novog objašnjenja, ona *nejednakosti*: sila Napretka. Tu više nije riječ o znatiželjnicima i nezadovoljnicima koji usavršavaju ovu ili onu granu znanosti, ovo ili ono tehničko sredstvo. Sada je *društvo* to koje usavršava i koje svoj poredak shvaća u znaku usavršavanja. Društvo je to koje napreduje i ono može napredovati samo društveno, odnosno u cjelini i po nekom redu. Napredak je novi način da iskažemo nejednakost.

No, taj način govora je daleko snažniji od starog. Potonji je neprestano morao djelovati suprotno od svog načela. Prije je bilo bolje, govorilo se: što smo više napredovali više smo nazadovali. No, to je prevladavajuće mnjenje sadržavalo grešku utoliko što se nije dalo primijeniti u dominantnoj praksi objašnjenja, a to je bila ona pedagogâ. Oni su pak morali

prepostaviti da se dijete približava svom usavršenju tako što se udaljava od svog podrijetla, da je odrastajući pod njihovim vodstvom prešlo iz svoje neukosti u njihovu znanost. Svaka pedagoška praksa nejednakost u znanju objašnjava kao zlo, i to kao otklonjivo zlo u neodređenom napretku prema dobru. Svaka je pedagogija spontano progresivistička. I tako je nastao spor između velikog objašnjenja i malih objašnjavatelja. Obje strane zatupljuju, ali u neslozi. A ta zatupljujuća nesloga otvara prostor emancipaciji.

Tim vremenima dolazi kraj. Od sada dominantna fikcija i svakodnevno zatupljivanje idu istim smjerom. Razlog tomu vrlo je jednostavan. Napredak, to je pedagoška fikcija ugrađena u fikciju čitavog društva. U središtu pedagoške fikcije nalazi se predodžba o nejednakosti kao *zaostatku*: inferiornost se tu zahvaća u svojoj nedužnosti; ona nije ni lažni nasilje, nego samo zaostatak koji se ustanavljuje kako bi se nadoknadio. Tu bez ikakve sumnje nikada ne stižemo na vrijeme: na nas čak i priroda čeka, i tu će uvijek biti kašnjenja, uvijek će biti nejednakosti. No, tako možemo neprestano koristiti povlasticu da je smanjujemo, a od toga imamo dvostruku korist.

Prepostavke progresivaca su društvena apsolutizacija pedagoških prepostavki: prije je to bio vrludajući napredak, hod na slijepo, više ili manje loše izgovorene riječi iz usta neprosvijećene majke ili dadilje, zagonetke, krive ideje preuzete iz prvog susreta s materijalnim svijetom. Sada počinje novo doba, ono u kojem čovjek-dijete kreće pravim putem svoje zrelosti. Vodič mu pokazuje veo kojim je sve prekriveno i počinje ga skidati – kako priliči, po redu, korak po korak, *postupno*. “Potrebno je uvesti određen zaostatak u napredak.”¹⁰¹ Potrebne su metode. Bez metode, bez *dobre* metode čovjek-dijete i narod-

¹⁰¹ *Journal de l'émanicipation intellectuelle*, t. IV, 1836-1837., str. 328.

dijete postaju plijenom dječjih fikcija, rutine i predrasuda. Metodom će svoja stopala staviti u otiske stopala onih koji napreduju racionalno, postupno. Ono će odrastati slijedeći ih u beskrajnom približavanju. Nikada učenik neće dostići učitelja, a narod svoju prosvijećenu elitu, no nada da će stići tamo tjera ga da napreduje na dobrom putu, na putu usavršenih objašnjenja. Stoljeće Napretka pripada pobjedonosnim objašnjavateljima i "pedagogiziranom" čovječanstvu. Golema snaga toga novog zatupljenja sastoji se u tome što ono još uvijek oponaša metodu prijašnjih ljudi od napretka, te nekadašnji način zatupljivanja napada rječnikom koji obećava promjenu pa se duhovi koji su upravo čuli za emancipaciju o to novo zatupljenje mogu spotaknuti i uz najmanju rastresenost.

To isto tako znači da je buduća pobjeda naprednih nad Starom metodom zapravo pobjeda Stare pomoću same njihove opozicije Staroj, absolutni trijumf institucionalizirane nejednakosti, egzemplarna racionalizacija te institucije. To je čvrsti temelj na kojem se uzdiže vječna moć Stare. Utemeljitelj je to htio pokazati naprednima dobre volje:

"Oni koji objašnjavaju industriju i svi ostali već ponavljaju: pogledajte civilizacijski napredak! Narod ima potrebu za umjetnostima, a prodajemo mu samo latinski s kojim nema što činiti. On će crtati, graditi strojeve itd. Filozofi, vi ste u pravu, i divim se vašoj gorljivosti u carstvu Velikog Gospodara koji vam više ne pomaže ugodno ispružen na svom tronu mrtvih jezika. Divim se vašoj privrženosti; vaš je filantropski cilj nesumnjivo korisniji od cilja Stare. No, nisu li vaša sredstva njezina? Nije li vaša metoda njezina? Ne strahujete li da ćemo i vas kao i nju optužiti da podržavate primat učiteljâ koji objašnjavaju?"¹⁰²

¹⁰² *Mathématiques*, str. 21-22.

Dobra volja riskira, dakle, da postane otežavajućom okolnosti. Stara zna ono što želi, *zatupljenje*, i ona to odlučno ostvaruje. Što se naprednjaka tiče, oni bi htjeli oslobođiti duhove i promicati popularna umijeća. No, ono što predlažu je usavršenje zatupljivanja usavršenjem objašnjenja.

U tome je njihov začarani krug. Htjeli bi duhove istrgnuti iz stare rutine, iz dohvata svećenika i *mračnjaka* svih vrsta. A za to su potrebne najracionalnije metode i objašnjenja. Njih treba isprobati i usporediti ih na komisijama i u izvještajima. Na podučavanju naroda treba uposlitи kvalificiranu i diplomiranu osobu, upućenu u nove metode, a koja će biti pod nadzorom tokom njihove primjene. Iznad svega treba izbjegavati improvizacije nekompetentnih, i ne dopustiti slučajno ili po rutini oblikovanim duhovima, koji ne znaju za usavršena objašnjenja i napredne metode, mogućnost da otvore školu kako bi tu podučavali bilo što i bilo kome. Treba izbjegići da obitelji kao mjestâ reprodukcije rutine i ukorijenjenog praznovjerja, empirijskog znanja i nejasnih osjećaja, započnu s podukom svoje djece. Za to je potreban dobro ureden sustav javnog obrazovanja. Potrebno je Sveučilište i Veliki Učitelj. Uzalud ćemo im spominjati da Grci i Rimljani nisu imali nikakvo Sveučilište i Velikog Učitelja, a da nije bilo tako loše. U vrijeme napretka, najneukijima iz zaostalog naroda bit će dovoljan kratak boravak u Parizu da bi se uvjerili “da su Anit i Melet upućivali na nužnost organizacije koja nalaže: 1. da treba objašnjavati, 2. što će se objašnjavati, 3. kako će se objašnjavati”. Bez tih upozorenja, oni jasno vide “1. da bi naši postolari mogli staviti natpis *univerzalno poučavanje* oko čizme na njihovom znaku, kako se to činilo u Rimu i Ateni u nedostaku bolje organizacije, 2. da će krojač htjeti objasniti razvojne plohe bez prethodnog ispitivanja, kao što je video u Rimu” i da bi se tako dogodilo ono što u svakom slučaju treba izbjegići:

“da se stara objašnjenja prenose iz jedne epohe u drugu na štetu usavršenijih objašnjenja”.¹⁰³

Usavršenje podučavanja predstavlja ponajprije usavršenje *uzdi*, ili bolje, usavršenje predodžbi o korisnosti *uzdi*. Permanentna pedagoška revolucija postaje normalan poredak u kojem se institucija koja objašnjava racionalizira, opravdava istodobno osiguravajući dugotrajnost načela i institucija Stare metode. Boreći se za nove metode, za uzajamnu Lancasterovu poduku, progresivci su se prije svega borili da pokažu nužnost posjedovanja najdužih *uzdi*.

“Znate da više uopće ne želimo Lancastera i pogodili ste zašto. Međutim, na kraju smo vas pustili da radite po svom Lancasteru. Znate li zašto? Jer vas nikad nismo pustili s *uzdi*. Voljeli bismo da su u drugim rukama. No, ne treba očajavati posvuda gdje ima *uzdi*. Vaša se primijenjena geometrija ne sviđa ni *nama*, ali ona se ionako može formalno primijeniti.”¹⁰⁴

Prepustili su nam da radimo po Lancasteru, uskoro će nam bez ikakve sumnje prepustiti industrijsku poduku. Bile su to *uzde*, dobre kao i svake druge, manje zbog toga što su omogućile poduku koliko zbog toga što su mogle *uvjeriti* u fikciju o nejednakosti. Bila je to još jedna dresura koja se suprotstavila staroj dresuri samo da bi još bolje afirmirala njeno načelo, načelo svih dresura.

“Kružili smo oko latinskog; učitelj jahanja naučit će nas kako da kružimo oko strojarstva (...) Ne pripazimo li, zatupljenje će postati još veće jer će biti manje vidljivo i lakše će se opravdati.”¹⁰⁵

103 Isto, str. 143.

104 Isto, str. 22.

105 Isto, str. 21.

NA GLAVAMA LJUDI

Idemo još dalje: i univerzalno podučavanje može postati "dobrom metodom" integriranom u tu obnovu zatupljenja: kao *prirodna* metoda koja poštuje intelektualni razvoj djeteta čijem će duhu pribaviti najbolje vježbe; kao *aktivna* metoda koja mu ostavlja naviku da samo razmišlja i suočava se s poteškoćama, koja mu oblikuje pouzdanje govora i smisao za odgovornost; kao dobro *klasično* obrazovanje, koje ga uči jeziku u školi velikih pisaca, ne poštujući žargon gramatičara; kao praktična i *ekspeditivna* metoda koja prekida sa skupim i beskrajnim etapama u školama kako bi se obrazovali prosvijećeni i umješni mladi ljudi, spremni da se bace na karijere korisne za usavršavanje društva. Onaj koji može najviše, može i najmanje, i metoda namijenjena poučavanju onoga što ne znamo omogućava poučavanje onoga što znamo kao u igri. Dobri učitelji otvaraju školu pod njenim barjakom, i to prokušani učitelji poput Durietza, poput mladog Eugènea Boutmyja, poput de Séprésa, nekadašnjeg politehničara koji je svoju instituciju premjestio iz Antwerpena u Pariz, a još se pridružilo nekoliko drugih mjesta, Rouen, Metz, Clermont-Ferrand, Poitiers, Lyon, Grenoble, Nantes, Marseille... A da ne govorimo o vjerskim institucijama i poluprosvijećenima, poput ustanove *Utjelovljena riječ* u kojoj g. Guillard, koji je bio u Louvainu, podučava na temelju gesla *Upoznaj samog sebe* i drži seminare poput onih u Pamiersu, Senlisu i drugih, preobraćen neumornom gorljivošću učenika Deshoullièresa. Te se institucije – ne govorimo, naravno, o falsifikatima koji se množe – pozivaju na točnost kojom slijede vježbe metode: *Kalipso*, *Kalipso se nije*, *Kalipso se nije mogla*.... a nakon toga improvizacije, sastavke, provjere, sinonime itd. Ukratko, čitav Jacototov nauk tu se poštaje osim jedne ili dvije sitnice: no, tu

se ne poučava ono što ne znamo. Ali neznanica nije onaj koji to želi biti, i nije g. Boutmy kriv zato što zna stare jezike kao ni g. de Séprés što je matematičar, i to jedan od najboljih.

Ni prospekti ne govore o jednakosti inteligencija. No, to je, kao što znamo, utemeljiteljevo *mnenje*. I sam nas je naučio da strogo odvajamo mnijenja od činjenica te da isključivo na potonjima temeljimo svaki dokaz. Kakvo dobro u tome da se skeptične ili napola uvjerene duhove plaši surovim preduvjetom takva mnijenja. Bolje je da stavimo činjenice pred njih, rezultate metode, kako bi se uvjerili u snagu načela. Između ostalog, to je i razlog zbog kojega Jacototovo ime nije obešćeno. Radije govorimo o *prirodnoj metodi*, metodi koju su priznale najbolje glave prošlosti: Sokrat i Montaigne, Locke i Condillac. Nije li i sam učitelj rekao da ne postoji metoda Jacotot, nego samo učenikova metoda, prirodna metoda ljudskog duha? Čemu, dakle, vitlati njegovim imenom kao lepezom? Već je 1828. Durietz upozorio Utetmeljitelja: on je sjekirom htio srušiti "stablo apstrakcije", ali ne poput drvosječe. Htio se polako iskrasti i proizvesti "poneki očigledan uspjeh" kako bi pripremio triumf metode. Htio je do intelektualne emancipacije doći univerzalnim poučavanjem.¹⁰⁶

No, pobjedonsna revolucija iz 1830. tom je pokušaju pružila još veću pozornicu. Priliku za to 1831. godine ponudio je najmoderniji naprednjak, mladi novinar Émile de Girardin. Imao je dvadeset i šest godina. Bio je unuk markiza de Girardina koji je zaštitio autora *Émilea*. Bio je nezakonito dijete, istina, ali s njim je dolazilo vrijeme u kojem se više nitko neće crvenjeti na spomen rođenja. Osjećao je novo doba i njegove nove sile: rad i industriju, stručno obrazovanje i kućnu ekonomiju, javno mnijenje i tisak. Ismijavao je latiniste i pedante, mlade budale

¹⁰⁶ *Journal de philosophie panécastique*, t. V, 1838., str. 279.

koje su dobrostojeće obitelji iz provincije slale u Pariz da završe pravo i zavode siromašne djevojke. On je htio aktivne elite, zemlju oplodenu posljednjim kemijskim otkrićima, narod poučen o svemu onome što bi moglo pridonijeti njegovoj materijalnoj sreći i narod upućen u ravnotežu svojih prava, dužnosti i interesa na kojoj se temelji ravnoteža modernih društava. Htio je da sve to ide brže, da se mladost brzim metodama pripremi da sve učini korisnim zajednici, da se otkrića i izumi učenjaka što brže probiju do radionica, kućnih ognjišta i sve do najzabačenijih sela kako bi ondje mogli proizvesti nove zamisli. Htio je uspostaviti organ koji bi širo te dobrobiti bez odlaganja. Naravno, postojao je *Časopis za običajna znanja g. de Lasteyriea*. No, ta je vrsta publikacije bila skupa, dakle prije svega namijenjena publici koja za njom nema potrebe. Čemu vulgarizirati znanost za akademičare, a kućno gospodarenje za žene iz visokog društva? On će pak pokrenuti *Časopis za korisne spoznaje*, s nakladom od sto tisuća primjeraka, a pomoću goleme kampanje za pretplatnike i oglašivače. Kako bi održao časopis i produžio njegovo izlaženje, osnovat će novo društvo. Nazvat će ga posve jednostavno *Nacionalnim društvom za intelektualnu emancipaciju*.

Načelo te emancipacije bilo je jednostavno:
“Ustavima, kao i građevinama, pisao je on, potreban je čvrst i poravnat temelj. Obrazovanje daje inteligenciji ravan, tlo za ideje (...) Obrazovanje masâ dovodi u opasnost apsolutističke vlasti. No, neukost mase u opasnost dovodi i republikanske vlasti, jer iako mase o svojim pravima mogu saznati iz parlamentarnih rasprava, ne treba očekivati da će ih moći koristiti razborito. Jer čim narod upozna svoja prava, samo je jedan način da se njime upravlja, a to je obrazovanje. Zato je svakoj republikanskoj vlasti potreban obuhvatan sustav stupnjevite poduke, nacionalne i profesionalne, koja

unosi svjetlo u samo središte mase, a koje zamjenjuje sva proizvoljna razgraničenja te svakoj klasi doznačuje njezin rang, a svakome čovjeku njegovo mjesto.”¹⁰⁷

Taj je novi poredak bio, naravno, poredak priznatog dostojanstva radničke populacije i njezina mjesta koje je od ključne važnosti u društvenom poretku. Tu je intelektualna emancipacija bila preokret stare hijerarhije uz koju se vezala povlastica naobrazbe. Do tada, monopol nad naobrazbom imali su vladajući koji opravdavaju svoju hegemoniju, s dobro poznatom posljedicom da obrazovano dijete iz naroda ne bi više prihvaćalo stanje svojih roditelja. Trebalo je preokrenuti društvenu logiku sustava. Od sada, naobrazba više ne bi bila povlastica, a njezina bi odsustnost predstavljala *nesposobnost*. Da bi se narod obvezao na naobrazbu, 1840. godine svaki se dvadesetogodišnjak koji ne bi znao čitati proglašio nesposobnim civilom. Po službenoj dužnosti morao mu se dodijeliti jedan od prvih brojeva u javnim ždrebovima koji su mlade nesretne ljude osuđivali na vojnu službu. To obvezivanje naroda bilo je u potpunosti usmjeren protiv njega samog. Trebalo je pronaći žurne metode koje bi proširile pismenost prije 1840. među čitavom francuskom mladeži. Ovakvo je glasilo geslo *Nacionalnog društva za intelektualnu emancipaciju*: “Usadite naobrazbu u glave naroda, dugujete mu to krštenje”.

Nad krstionicom stajao je tajnik društva, raspuštenik iz Društva za metode, zaneseni poklonik univerzalnog poučavanja Eugène Boutmy. U prvom broju časopisa obećao je da će navesti žurne metode za masovnu naobrazbu. Održao je riječ u članku naslovlenom *Pouči se sam*. Učitelj je trebao glasno pročitati *Kalipso*, a učenik ponoviti *Kalipso*, i potom,

¹⁰⁷ *Journal des connaissances utiles*, III. godište, 1833., str. 63.

dobro odvajajući riječi, *Kalipso se nije, Kalipso se nije mogla*, itd. Metoda se zvala *univerzalno prirodno poučavanje*, u čast prirodi koja je sama podučavala djecu. Tako je jedan časni poslanik, g. Victor de Tracy, s toliko uspjeha bio poučio četrdeset seljaka iz svog okruga da su mu mogli napisati pismo u kojemu mu odaju duboku zahvalnost što ih je time uveo u intelektualni život. Neka svaki dopisnik *Časopisa* učini toliko i uskoro će kuga neukosti u potpunosti nestati iz društvenog tijela.¹⁰⁸

Društvo koje je htjelo ohrabriti slične institucije zainteresirat će se i za organizaciju g. de Séprësa. Ono će poslati svoje izaslanike da istraže tu metodu *autodidaktike* koja je mlade dječake učila razmišljanju, govoru i rasuđivanju po činjenicama, slijedeći prirodnu metodu koja je uvijek bila metoda velikih otkrića. Lokacija ustanove u ulici Monceau, u pariškoj četvrti najpoznatijoj po njezinu zraku, po zdravoj prehrani, higijeni i gimnastici kao i moralnim i religioznim osjećajima, nije mogla biti poželjnija. Naposljetku, nakon tri godine sekundarne naobrazbe, s minimalnom cijenom od osamsto franaka godišnje, ustanova je dovodila učenike do takvog stupnja da su mogli proći svako ispitivanje. Tako je otac točno mogao predvidjeti trošak naobrazbe svog sina i izračunati njenu isplativost. Zato će Društvo instituciji g. de Séprësa dodijeliti naslov *Nacionalnog liceja*. Ono će roditelje koji su poslali svoju djecu zauzvrat pozvati da brižno čitaju programe kako bi odredili zanimanja koja bi djeca trebala slijediti. Nakon što je zanimanje određeno, vijećnici iz Društva će pomno paziti da se tijek studija koji su roditelji odabrali strogo slijedi kako bi učenici naučili sve ono čime bi se mogli istaknuti u profesiji i kako slučajno ne bi naučili *ništa suvišno*.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Isto, II. godište, 1. veljače, 1832., str. 19-21.

¹⁰⁹ Isto, III. godište, str. 208-210.

Nažalost, vijećnici gotovo da uopće nisu imali vremena nastaviti suradnju s *Nacionalnim licejem*. Jedna je bretonska poljoprivredna institucija, namijenjena širenju agronomskog znanja kao i preporodu jednog dijela gradske nezaposlene mladeži, bila financijski ponor u koji će se strmoglavit *Nacionalno društvo za intelektualnu emancipaciju*. No, barem je posijalo sjeme za budućnost:

“Bio je to dobar časopis, s korisnim spoznajama. Preuzeli smo od vas riječ intelektualna emancipacija i emancipirali smo svoje pretplatnike snagom objašnjenja. Ta emancipacija nije opasna. Kad je konja uzjaho i zauzdao dobar jahač, znamo kamo idemo. On to ne zna, ali možemo biti mirni, neće se izgubiti u planinama i dolinama.”¹¹⁰

TRIJUMF STARE

Tako su univerzalno podučavanje, pa čak i riječ intelektualna emancipacija, mogli iskoristiti *naprednjaci* koji su i sami ponajviše radili za Staru. Ovako je izgledala podjela posla: za progresivce su metode i svjedodžbe, časopisi i novine bile sredstvo da se održi ljubav prema objašnjenjima beskrajnim usavršavanjem usavršavanjā objašnjenja. Staroj su pak pripale institucije i ispiti, upravljanje čvrstim temeljima institucije objašnjenja i moć društvene sankcije.

“Toliko je tih svjedodžbi o izumima koje se stišću u praznini sustava objašnjavanja: objašnjenje čitanja, preobraženog pisma, svima dostupnih jezika, sinoptičkih tablica, usavršenih metoda itd. i toliko lijepih stvari prepisanih u nove knjige što sadrže nova objašnjenja starih; sve je to preporučeno usavršenim objašnjavateljima našeg vremena koji se s pravom jedni drugima rugaju da su

¹¹⁰ *Journal de l'émancipation intellectuelle*, IV. godište, 1836-1837., str. 328.

proroci. Nikada vlasnici svjedodžbi nisu mogli više kukati nego danas. Toliko ih je da jedva mogu pronaći školarca koji nema neko svoje malo usavršeno objašnjenje; uskoro će se morati zadovoljiti time da si međusobno objašnjavaju svoja objašnjenja (...) Stara se smije tim raspravama, potiče ih, imenuje vijeća da ih ocjenjuje; a budući da vijeća potvrđuju sva usavršenja, ona nikome ne predaje drevno žezlo.

Divide et impera. Stara za sebe čuva kolegije, sveučilišta i konzervatorije: drugima daje samo svjedodžbe; kaže im da je i to dosta i oni joj vjeruju.

Sustav objašnjavanja, poput vremena, hrani se vlastitom djecom koju proždire čim ih proizvede; nova objašnjenja i usavršenja umiru čim nastanu kako bi ostavili prostora za tisuće drugih (...).

Tako će se obnoviti sustav objašnjavanja, tako će se održati latinski na kolegijima i grčki na sveučilištima. Ljudi će zvati u pomoć, ali kolegiji će opstati. Ismijavat ćemo ih, ali će se oni naučenijiji i najprosvjećeniji i dalje međusobno bez smiješka pozdravljati u svojim starim ceremonijalnim haljama; mlada industrijska metoda rugat će se znanstvenim prenemaganjima svojih preteča, a ipak će ona uvijek koristiti njihova pravila i njihov kompas usavršen za podizanje trona s kojeg će Staro trabunjalo vladati svim radionicama. Ukratko, industrijalci će stolce s kojih se objašnjava izradivati dokle god na zemlji bude drva.”¹¹¹

Tako pobjedonosni pohod *prosvijećenih* nad *mračnjacima* radi na pomlađivanju najstarije stvari koju su *mračnjaci* branili: nejednakosti inteligencija. Nije bilo nikakve nelogičnosti u toj podjeli poslova. Ono na čemu se temeljila *rastresenost*

111 *Mathématiques*, str. 191-192.

naprednih bila je strast na kojoj se temelji svaka rastresenost - mnjenje o nejednakosti. Napredni objašnjavatelj ponajprije je onaj koji objašnjava, tj. branitelj nejednakosti. Istina je da društveni poredak nikoga ne obvezuje da vjeruje u nejednakost, nikoga ne sprečava da obznanjuje emancipaciju pojedincima i obiteljima, no ta je jednostavna obznana – za koju nikad nema dovoljno žandarma da je spriječi – također i ona koja se susreće s najtvrdim otporom: otporom intelektualne hijerarhije koja nema drugu moć osim racionalizacije nejednakosti.

Progresivizam je moderni oblik te moći, pročišćene od svake primjese materijalnih oblika tradicionalne vlasti: *naprednjaci* ne posjeduju *drugu moć* osim te neukosti, te nesposobnosti naroda na kojoj se temelji njihovo svećenstvo. Kako bi oni ljudima iz naroda mogli reći da ih oni, ljudi, ne trebaju da bi bili slobodni i upućeni u sve ono što je potrebno ljudskom dostojanstvu, a da sebi samima ne izmaknu tlo pod nogama?

“Svaki od tih tobožnjih emancipatora ima svoje stado emancipiranih koje sedla, obuzdava i goni.”¹¹² Svi su tako ujedinjeni u odbacivanju jedine *loše* metode, *fatalne* metode odnosno metode *loše* emancipacije, metode – tj. antimetode – Jacotota.

Oni koji prešućuju to vlastito ime znaju što čine. Naime, to vlastito ime jedino predstavlja čitavu razliku, onu koja izriče *jednakost inteligencijā* i dubi bezdan ispod nogu svih onih koji narodu nude naobrazbu i blagostanje. Važno je da se ime prešuti da se ne dogodi *obznana*. I neka se zna da je ovo izgovorio taj šarlatan:

“Uzalud si tražio pomoć dok si pisao, oni koji ne znaju čitati mogu samo od nas naučiti ono što si napisao, a mi bismo bili ludi da im obznamimo da im ne trebaju naša objašnjenja.

¹¹² *Droit et philosophie panécastique*, str. 342.

Podijelimo li nekima zadatke za čitanje, nastavite ćemo rabiti sve *dobre* metode, a nikada one koje bi mogle ponuditi ideju o intelektualnoj emancipaciji. Pazimo da im za početak ne dajemo molitve na čitanje, jer dijete koje ih zna moglo bi početi vjerovati da pomoću njih može sve samo shvatiti. A da prije svega nikad ne dozna da onaj tko zna čitati molitve može naučiti čitati sve ostalo (...) Pazimo dobro da nikad ne izgovorimo te emancipirajuće riječi: naučiti i dovesti u vezu.”¹¹³

Ponajprije je trebalo spriječiti to da siromašni saznaju da se mogu obrazovati pomoću vlastitih sposobnosti, da imaju *sposobnosti* – sposobnosti koje su u društvenom i političkom poretku sada naslijedile drevne plemićke naslove. A najbolji način da se to učini bio je taj da ih se obrazuje, odnosno da im se dade mjera njihove nesposobnosti. Posvuda su se otvarale škole, nigdje se nije htjela obznaniti mogućnost učenja bez učitelja koji objašnjava. Intelektualna je emancipacija bila utemeljila svoju “politiku” na načelu: ne pokušavati prodrijeti u društvene institucije, nego raditi s pojedincima i obiteljima. No, to je bio trenutak kada je ta odvojenost, koja je predstavljala priliku za emancipaciju, počela nestajati. Društvene institucije, intelektualne organizacije i političke stranke sada su počele kucati na vrata obitelji i obraćati se svim pojedincima kako bi im ponudile naobrazbu. Dosad su Sveučilište i njegova diploma nadzirali samo nekolicinu zanimanja: nekoliko tisuća odvjetnika, liječnika i profesora. Sve ostale društvene karijere bile su otvorene onima koji su se bili obrazovali na vlastiti način. Nije bilo potrebe za diplomom da se, primjerice, postane politehničar. No, sa sustavom usavršenih objašnjenja

113 Isto, str. 330-331.

došao je i sustav *usavršenih* ispita. Odsada će Stara, uz pomoć usavršavatelja, sve više i više svojim ispitima ograničavati slobodu drukčijih načina učenja osim onih putem svojih objašnjenja i plemenitog uzdizanja prema njenim stupnjevima. Usavršeno ispitivanje, egzemplarna reprezentacija učiteljeva sveznanja i nesposobnosti učenika koji mu nikad neće postati jednak, od sada se uzdiže kao nezaobilazna moć nejednakosti inteligencija na putu onoga koji vlastitim korakom želi ući u društvo. Tako se intelektualna emancipacija suočava s time da njene dosadašnje zaklone, džepove unutar starog poretka, neumoljivo zaposjeda napredak stroja koji objašnjava.

PEDAGOGIZIRANO DRUŠTVO

Svi su sudjelovali u toj zavjeri, a najviše oni koji su tako gorljivo željeli republiku i sreću narodu. Republikanci za svoje načelo imaju suverenost naroda, no *dobro znaju* da se suvereni narod ne može poistovjetiti s neukom gomilom posvećenom samo obrani vlastitih materijalnih interesa. Oni *dobro znaju* da republika podrazumijeva jednakost prava i dužnosti, ali da zakonom ne mogu odrediti jednakost inteligencija. Jasno je da inteligencija nazadnog seljaka nije jednakna onoj republikanskog poglavara. Jedni misle da ta neizbjegna nejednakost pridonosi društvenoj raznolikosti kao beskonačna različitost lišća neiscrpnog bogatstvu prirode. Važno je samo da ona ne sprečava inferiornu inteligenciju da pojmi svoja prava i dužnosti, povrh svega. Drugi misle da će vrijeme malopomoalo i postupno ublažiti taj nedostatak izazvan stoljećima mraka i ugnjetavanja. U oba slučaja, uzrok jednakosti – dobre jednakosti, ne one fatalne – ima jednak *uvjet*, naobrazbu naroda: naobrazba neukih od strane učenih, ljudi utaborenih u sebične materijalne brige od strane onih koji su predani, naobrazba pojedinaca zatvorenih u svoj partikularizam od

strane univerzalnosti razuma i javne moći. To se zove *javnim obrazovanjem*, odnosno naobrazbom empirijskog naroda kako je programiraju predstavnici koncepta narodne suverenosti.

Javna naobrazba tako predstavlja sekularnu stranu napretka, sredstvo postupnog izjednačavanja nejednakosti, odnosno beskrajnog neujednačavanja jednakosti. Sve se uvijek radi po jednom principu, po principu nejednakosti inteligencija. Kada je to načelo prihvaćeno, iz njega se, po dobroj logici, može izvesti samo jedna posljedica: upravljanje inteligentne kaste glupim mnoštvom. Republikanci i svi oni iskreni ljudi napretka osjete mučninu kad pomisle na tu posljedicu. Čitav se njihov napor sastoji od prihvaćanja načela i odbijanja posljedice. To čini elokventni autor *Knjige o narodu*, g. de Lamennais. "Bez imalo sumnje", priznaje on pošteno, "ljudi nemaju jednake sposobnosti."¹¹⁴ No, mora li zbog toga čovjek iz naroda biti osuđen na pasivnu pokornost, sveden na položaj životinje? Tome ne treba biti tako: "Sublimni atribut inteligencije, suverenost nad sobom, razdvaja čovjeka od živine."¹¹⁵ Nejednaka podjela tog sublimnog atributa nesumnjivo prijeti "božanskom gradu" na čiju izgradnju propovjednik poziva ljude. No, on je i dalje moguć ako ljudi budu znali "s mudrošću koristiti" svoje iznova stećeno pravo. Sredstvo da se čovjeka iz naroda ne *omalovažava*, da on s mudrošću koristi svoje pravo, sredstvo da on od nejednakosti napravi jednakost, jest naobrazba naroda, odnosno beskonačno nadoknadivanje vlastitog zaostatka.

To je logika koja se uspostavlja, logika "smanjenja" nejednakosti. Onaj tko je suglasan s fikcijom nejednakosti

¹¹⁴ *Le Livre du peuple*, Pariz, str. 65 i *Journal de la philosophie panécastique*, t. V, 1838., str. 144.

¹¹⁵ Približni citat po knjizi *Le Livre du peuple*, str. 73, i *Journal de la philosophie panécastique*, str. 145.

inteligencija, tko je odbio jedinu jednakost koju društveni poredak može podnijeti, može samo hitati od jedne fikcije do druge, od ontologije do institucije kako bi pomirio suvereni i zaostali narod, nejednakost inteligencija i recipročnost prava i dužnosti. Javna naobrazba, društvena fikcija koja uspostavlja nejednakost kao zaostatak, poput je madioničara koji će pomiriti sva ta razumska bića. To će učiniti tako što će do beskraja proširiti polje svojih objašnjenja i ispitâ koji će ih nadzirati. Dokle god bude tako, Stara će uvijek pobjeđivati, s novim industrijskim stolcima i svijetlom vjerom naprednih.

Protiv toga ne preostaje ništa drugo nego da se uvijek iznova tim tobоžnjim iskrenim ljudima kaže da budu *pažljiviji*: “Promijenite formu, presjecite uzde, prekinite, prekinite svaki pakt sa Starom. Shvatite da ona nije gluplja od vas. Razmislite o tome i reći ćete mi što *mislite o tome*.¹¹⁶ Ali kako će oni ikad izvući zaključak iz svega toga? Kako shvatiti to da misija “svijetlih” nije da prosvijetle “mračne”? Koji će to čovjek znanosti i predanosti prihvatići da tako ostavi svoje svjetlo ispod drveta i sol zemlje bez okusa? I kako će mlade krhke biljke, dječji duhovi naroda, odrastati bez kapi dobročinstva objašnjenja? Tko će moći shvatiti da njihov način da se uzdignu do intelektualnog reda nije učenje od učenih onog što ne znaju, nego učenje od drugih neukih? Takvo rasuđivanje čovjek može shvatiti s puno poteškoća, ali nijedna *sposobna* osoba to nikad neće shvatiti. Sam Joseph Jacotot to nikad ne bi shvatio bez onog slučaja koji ga je učinio učiteljem neznalicom. Samo je slučaj dovoljno jak da preokrene ustanovljeno i utjelovljeno vjerovanje u nejednakost.

Ipak, bilo bi dovoljno neko *ništa*. Bilo bi dovoljno da prijatelji naroda nakratko svoju pozornost zaustave na

¹¹⁶ *Mathématiques*, str. 22.

ishodišnoj točki, na prvom načelu koje je sažeto u vrlo jednostavnom i drevnom metafizičkom aksiomu: priroda cjeline ne može biti ista kao ona njezinih djelova. Ono što od razumnosti dajemo društvu, uzimamo od pojedinaca koji ga sačinjavaju. A ono što društvo pojedincima uskraćuje, ono to može uzeti za sebe, ali im ga nikada neće moći vratiti. Za razum vrijedi isto što i za jednakost, koja je njegov sinonim. Treba odabratи pripisuje li se razum stvarnim pojedincima ili njihovу fiktivnom skupu. Treba odabratи da li izgraditi nejednako društvo od jednakih ljudi ili jednakо društvo od nejednakih ljudi. Onaj tko ima nekakav osjećaj za jednakost, ne smije okljevati: pojedinci su stvarna bića, a društvo fikcija. Samo za stvarna bića jednakost ima cijenu, ne i za fikciju.

Bilo bi dovoljno naučiti biti jednak među ljudima u nejednakom društву. To znači *emancipirati se*. No, tu jednostavnu stvar najteže je shvatiti, a pogotovo otkad je novo objašnjenje, napredak, jednakost neraskidivo povezano s njenom suprotnošću. Zadatak kojem su posvećena republikanska srca i sposobnosti jest taj da izgrade jednakо društvo od nejednakih ljudi, da u beskraj *smanjuju* nejednakost. No, onaj tko se odlučio na taj zadatak može ga završiti samo na jedan način, a to je potpuna pedagogizacija društva, odnosno opća infantilizacija pojedinaca koji ga čine. Kasnije ćemo to nazvati trajnim obrazovanjem, odnosno suprotežnošću institucije objašnjavanja i društva. Društvo inferiornih superiornih postat će *jednako*, ono će *smanjiti* svoje nejednakosti kad u potpunosti postane društвom objašnjениh objašnjavatelja.

Posebnost, *ludost* Josepha Jacotota bila je u tome što je to osjetio: nalazimo se u trenutku u kojem je mlada stvar emancipacije, jednakosti ljudi, bila na putu da se preobrazi u stvar društvenog napretka. A *društveni napredak*, to je prije

svega bio napredak u sposobnosti da se društveni poredak prepozna kao razumski poredak. Ta se vjera mogla razviti samo na štetu emancipatorskih pokušaja razumnih pojedinaca, po cijenu gušenja ljudskih potencijala [*virtualités*] uključenih u ideju jednakosti. Pokrenut je golem stroj za promociju jednakosti putem naobrazbe. Bila je to reprezentirana, socijalizirana, *neizjednačena* jednakost pogodna za *usavršavanje*, odnosno za odgađanje, od komisije do komisije, od izvještaja do izvještaja, od reforme do reforme, sve do kraja vremena. Jacotot je jedini mislio taj nestanak jednakosti u napretku, emancipacije u naobrazbi. Shvatimo to kako treba. Antiprogresivističkih deklamatora to stoljeće nije upoznalo mnogo, a trenutni duh vremena, onaj iscrpljenog napretka, želi da odamo počast njihovoj lucidnosti. Možda je ipak previše časti u pitanju: oni su jednostavno mrzili jednakost. Mrzili su napredak jer su ga brkali s jednakosću. Jacotot je bio jedini *egalitarist* koji je reprezentaciju i institucionalizaciju napretka pojedio kao odricanje od intelektualne pustolovine i morala jednakosti, a javnu naobrazbu kao rad žalovanja emancipacije. Spoznaja takve vrste izaziva strašnu samoću. Jacotot će prihvatići tu samoću. Odbit će svako pedagoško i progresivističko prevodenje emancipirajuće jednakosti. Tu se slaže s učenicima koji su njegovo ime skrivali iza naslova "prirodna metoda": nitko u Europi nije dovoljno jak da nosi to ime, ime ludaka. Ime Jacotot bilo je osobno ime jednog istodobno očajnog i smiješnog znanja o jednakosti razumskih bića, zatrpanih pod fikcijom napretka.

PANEKASTIČKE PRIĆE

Ništa se drugo tu više nije moglo poduzeti osim da se rascjep svojstven tom osobnom imenu drži otvorenim. Jacotot bi ovako zaoštrio stvari: kada bi ga došli posjetiti progresisti, on bi

ih provukao kroz jedno *sito*. Kada bi se čuvši ga zagrijali za stvar jednakosti, on bi im spokojno kazao: *možemo poučavati ono što ne znamo*. Nažalost je to sito predobro funkcioniralo. Nije bilo više pomoći protiv te najezde. Oni bi jednoglasno protestirali: to je *loše odabранa poruka*. A onda bi među ostalim učenicima jedna mala falanga uzela na sebe zadatku da ustane protiv tih pronositelja univerzalnog “prirodnog” poučavanja. Prema njima bi postupao na svoj način, mirno. Podijelio bi ih u dvije skupine: učenici *poučavatelji* ili *objašnjavatelji* “metode Jacotot” koji su pokušavali voditi učenike od univerzalnog obrazovanja k intelektualnoj emancipaciji; i učenici *emancipatori* koji su podučavali samo pod uvjetom emancipacije ili čak nisu ništa podučavali, već bi se zadovoljavali time da emancipiraju očeve pokazujući im kako podučiti svoju djecu onome što oni nisu znali. Podrazumijeva se da nije mnogo držao do ravnoteže između njih: više je volio “jednu emancipiranu neznalicu od sto milijuna obrazovanih i neemancipiranih koje je podučilo univerzalno obrazovanje.”¹¹⁷ No, sama riječ emancipacija postala je dvosmislena. Nakon propasti Girardinova pothvata, g. de Séprès preuzeo je naslov *Emancipacija* za svoj časopis, velikodušno popunjeno najboljim esejima učenika iz *Nacionalnog liceja*. S tim časopisom bilo je povezano *Društvo za promociju univerzalnog podučavanja* čiji je potpredsjednik rječito branio nužnost kvalificiranih učitelja i nemogućnost da se očevi siromašnih obitelji sami bave naobrazbom svoje djece. Trebalо je uočiti razliku: Jacototov časopis, koji su vodila njegova dva sina pod njegovim diktatom – njegova ga je slabost sprečavala da piše, morao je podnositi glavu koja se više nije htjela držati uspravno – taj je časopis imao naslov *Časopis za panekastičku filozofiju*. Po njegovu uzoru, vjerni učenici su

¹¹⁷ *Journal de l'émanicipation intellectuelle*, t. III, 1835-1836., str. 276.

osnovali *Društvo za panekastičku filozofiju*. To ime mu nitko nije pokušavao oteti.

Znamo što je ono označavalo: u *svakom* intelektualnom očitovanju nalazi se *cjelina* ljudske inteligencije. Panekastičar je amaterski govornik, kao što je bio lukavi Sokrat i naivni Fedar. No, za razliku od Platonovih protagonisti, on nije poznavao hijerarhije među govornicima ili među vrstama govora. Ono što ga zanima je istraživanje njihove jednakosti. On ne očekuje nikakav govor istine. Ona se osjeća, ne izriče se. Ona govorniku postavlja pravila ponašanja, ali se nikad neće očitovati u njegovim rečenicama. Panekastičar ne sudi o moralnosti govora. Moral koji je njemu važan jest onaj koji počiva u činu govorenja i pisanja, u namjeri da se komunicira, da se drugog prepoznae kao intelektualni subjekt sposoban da shvati što mu govori neki drugi intelektualni subjekt. Panekastičar je zainteresiran za sve vrste govorâ, za sva intelektualna očitovanja, sa samo jednim ciljem: da potvrdi ozbiljenje iste inteligencije, da potvrdi jednakost inteligencije tako što će ih prevoditi jednu u drugu.

To je pretpostavljalo jedinstven odnos prema raspravama toga vremena. Intelektualna je borba na temu naroda i njegovih sposobnosti bjesnila: g. Lamennais objavio je *Knjigu o narodu*. G. Lerminier, pokajani sensimonovac i prorok iz časopisa *Revue des deux mondes*, prokazao je nedosljednost te knjige. I sama je George Sand podigla stijeg u čast narodu i njegovoj suverenosti. Časopis za *panekastičku filozofiju* analizirao je svako to intelektualno očitovanje. Svatko je u političko polje pokušavao uvesti svjedočanstvo istine. To je brinulo gradane, ali panekastičar nije imao što zaključiti iz toga. Ono što ga je zanimalo u tom obilju poricanja bilo je *umijeće* koje jedni i drugi rabe da bi izrazili *ono što su htjeli reći*. Pokazao je kako prevodeći jedni druge i sami prevode tisuće drugih

pjesama, tisuće drugih pustolovina ljudskog duha, od klasičnih djela do priče o Modrobradom ili proleterskih dosjetki s trga Maubert. To istraživanje umijeća učenome nije predstavljalo zadovoljstvo. Bila je to filozofija, jedina koju je narod mogao prakticirati. Stare su filozofije *govorile* istinu i poučavale njen moral. One su prepostavljale da za to treba biti vrlo učen.

Panekastička filozofija nije izgavarala istinu niti propovijedala ikakav moral. Ona je bila jednostavna i lagana poput bilo čije priče o vlastitim intelektualnim pustolovinama.

“Povijest je to sviju nas (...) Koje god bilo vaše zanimanje, bili vi pastir ili kralj, možete raspravljati o ljudskom duhu. Inteligencija je na raspologanju svim zanimanjima; ona se očituje na svim stupnjevima društvene ljestvice (...) otac i sin, obojica neuki, mogu razgovorati o panekastici.”¹¹⁸

Problem proletera, isključenih iz službenog društva i političke reprezentacije, nije bio drugačiji od problema učenjaka i moćnika: oni su, poput potonjih, mogli postati ljudi u punom smislu riječi samo pod uvjetom da *priznaju* jednakost. Jednakost se ne daje niti se traži, ona se prakticira, *potvrđuje*. A proleteri su je mogli potvrditi samo tako da svojim prvacima i protivnicima priznaju jednakost inteligencije. Oni su bez ikakve sumnje bili zainteresirani za slobodu tiska koja je bila napadnuta rujanskim zakonima 1835. godine. Ali morali su priznati da rasuđivanje branitelja tog načela nije bilo ni više ni manje snažno od rasuđivanja njihovih protivnika koji su odbacivali to načelo. Želim, rekli su jedni ukratko, da ljudi imaju slobodu reći sve ono što se u slobodi mora reći. Ne želim, odgovorili su drugi, da imamo slobodu reći sve ono za što ne treba sloboda da se kaže. Ono što je bilo važno, očitovanje

118 *Droit et philosophie panécastique*, str. 214.

slobode, nalazilo se u nečem drugom: u jednakom *umijeću* kojim su, zadržavajući svoje suprotstavljene pozicije, jedni prevodili druge; u *pouzdanju*, rođenom iz te usporedbe, u moć inteligencije koja se neprestano događa u samom središtu retoričkog bezumlja; u *prepoznavanju* onoga što govor *može* značiti za onoga koji se odriče pretenzije da posjeduje razum i da govoriti istinu po cijenu smrti drugoga. Prisvojiti to umijeće, osvojiti taj razum, to je ono što je proleterima bilo važno. Treba biti čovjek prije nego se postane građaninom.

“Koju god stranu on kao građanin zauzeo u toj borbi, kao panekastičar mora se diviti duhu svojih protivnika. Proleter, izopćen iz klase birača i s još više razloga iz klase onih koje se može birati, ne mora držati pravednim ono što smatra usurpacijom niti voljeti uzurpatore. Nego mora proučavati umijeće onih koji mu objašnjavaju kako je on lišen prava za svoje vlastito dobro.”¹¹⁹

Ne preostaje ništa drugo do ustrajavati na ukazivanju na taj ekstravagantni put koji se sastoji od toga da u svakoj rečenici, u svakom činu, vidi *stranu jednakosti*. Jednakost nije bila cilj koji treba dosegnuti, nego ishodišna točka, *prepostavka* koju treba održati u svim okolnostima. Nikad istina nije govorila u njezino ime. Ona će uvijek postojati samo u svojoj provjeri, i pod cijenu da se provjerava uvijek i posvuda. To nije govor koji treba održati narodu, nego samo primjer, ili možda više primjera, koje valja pokazati u razgovoru. To je bio moral *neuspjeha i distance* koji treba izdržati do kraja s onima koji ga žele podijeliti:

“Tražite istinu i nećete je naći, kucajte na vrata, i ona vam se neće otvoriti, ali ta će vam *potraga* biti korisna da

¹¹⁹ *Droit et philosophie panécastique*, str. 293.

naučite raditi (...) Prestanite piti iz tog vrela, ali ne prestajte zbog toga piti (...) Dodite i pisat čemo poeziju. Živjela panekastička filozofija! Ona je pripovjedačica s beskonačno mnogo priča. Ona se prepusta zadovoljstvu imaginacije a da nikad istini ne polaže račune. Ona taj lik ispod vela vidi samo iza travestija koje ga skrivaju. Ona se zadovoljava da gleda te maske, da ih analizira, a da ne razmišlja o licu koje se nalazi ispod. Stara nikad nije zadovoljna; ona diže jednu masku, veseli se, ali ta radost ne traje dugo, potom skoro primjećuje da masku koju je podigla prekriva nešto drugo, i tako dalje, sve dok ne ponestane tragača za istinom. Podizanje tih slojeva maski nazivamo poviješću filozofije. Oh, lijepe li povijesti! Više volim panekastičke priče!”¹²⁰

GROB EMANCIPACIJE

Tako završavaju *Posthumni pabirci panekastičke filozofije* koje su 1841. objavili sinovi Josepha Jacotota, Victor, liječnik, i Fortuné, odvjetnik. Sam je Utemeljitelj umro 7. kolovoza 1840. Na njegovu grobu na Père-Lachaiseu učenici su bili upisali credo intelektualne emancipacije: *Vjerujem da je Bog stvorio ljudsku dušu koja može podučiti samu sebe i bez učitelja.* Takve stvari ne dolikuje pisati, pa čak ni na mramornoj ploči groba. Nekoliko mjeseci potom, natpis je bio oskrnavljen.

Vijest o skrnavljenju objavljena je u *Časopisu za intelektualnu emancipaciju* koji su preuzele Victor i Fortuné Jacotot. No, glas usamljenika se ne može zamijeniti, čak i onda kada se još nekoliko godina čuva njegovo pero. Od broja do broja, vidimo kako u *Časopisu* raste broj napisa u kojima je prikazano kako g. Devaureix, odvjetnik na sudu u Lyonu, nastavlja s aktivnošću *Instituta za utjelovljenu riječ* kojim je u

¹²⁰ *Mélanges posthumes*, str. 349-351.

Lyonu upravljaо, sjećamo se, g. Louis Guillard, prema načelima koja je zadržao sa svog putovanja u Louvain: naobrazba je morala biti utemeljena na geslu *upoznaj samoga sebe*. Tako je ispitivanje savjesti koje su svakodnevno provodile mlade duše štićenika davalо moralnu snagu koja je upravljala uspjесima njihova intelektualnog naukovana.

U rujanskom broju iz 1842. godine, čisti i tvrdi panekastičari pobunili su se protiv te zanimljive primjene emancipacijskog nauka. No, nije više bilo vremena za raspravu. Dva mjeseca poslije, *Časopis za intelektualnu emancipaciju* i sam je utonuo u tišinu.

Utemeljitelj je to dobro predvidio: univerzalno poučavanje neće biti prihvaćeno. No, dodao je da neće ni iščeznuti.

AUTOR: Jacques Rancière

NASLOV: Učitelj neznačica - Pet lekcija iz intelektualne emancipacije

IZDAVAČ: Multimedijalni institut

Preradovićeva 18

HR-10000 Zagreb

TELEFON: +385 [0]1 48 56 400

FAX: +385 [0]1 48 55 729

E-MAIL: miz@miz.hr

URL: <http://www.miz.hr>

BIBLIOTEKA: PAST:FORWARD

UREDNICI: Tomislav Medak & Petar Milat

PRIJEVOD: Leonardo Kovačević

LEKTURA: Dinko Telećan

[Vesni Vuković i Kseniji Stevanović zahvaljujemo na pomoći]

OBLIKOVANJE: Dejan Kršić @ WHW

PISMA: Brioni & TyponineSans [NIKOLA ĐUREK • TYPONINE]

PAPIR: Munken Pocket Cream

TISAK: Tiskara Zelina, Sv.Ivan Zelina

Zagreb, ožujak 2010.

Tiskanje ove publikacije omogućeno je temeljem finansijske potpore Nacionalne zaklade za razvoj civilnoga društva u skladu s Ugovorom broj 421-02/08-PP-6/23. Mišljenja izražena u ovoj publikaciji su mišljenja autora i ne izražavaju nužno stajalište Nacionalne zaklade za razvoj civilnoga društva.

Objavlјivanje ove knjige, u okviru Programa pomoći nakladništvu francuskog Ministarstva vanjskih poslova, pomoglo je Francusko veleposlanstvo u Hrvatskoj i Francuski institut u Zagrebu.